

IRODALOM, MŰVÉSZET,
TUDOMÁNY

BRÓDY SÁNDOR

Egy ragyogó, fényes asszót vívott az étellel, melyet győzelmesnek álmódott. A küzdelem merő elegancia, szellem és szépség volt. De az élet nem vagdalkozik elegánsan. Néha csap egy-egy keményet, parasztosat, majd meg sűrűn, egymás után hullanak az ütései.

A mi bohémünk azonban ragaszkodik a nemes harcmódorhoz, állja a küzdelmet, s nem akar megalkuvást: vág, hadakozik, nem hátrál egy tapodtat se...

Egyszer azután észreveszi hogy belefáradt, hogy nincs többé ereje, hogy vége az eleganciának, az erőnek, az okosságnak s mindennek, amiért érdemes élni. Halványan, komolyan mutatja a hűgának a karját:

— Látod, Pirka, milyen vékony a karom, s hogy reszket. Ez a vég kezdete!

Bevallja a vívó, hogy nem tud győzni, amint hitte, hogy el kell vesztenie az életre-halálra menő küzdelmet.

De nem nyugszik bele. A gyűlölt ellenféltől nem kér pardont, hanem egy merész rohammal a kardjába fut.

Íme az ember tragédiája.

*

Bródyban is benne volt a nagy művészelkeknek öntudatlan gyerekessége. Hozzá hasonló egyéniségek Munkácsy és Maupassant is. A művészi szép emberei. A szép: az ő törvényük, moráljuk, egyetlen gondolatuk, a céljuk és eszközük, erejük és munkájuk. Amit írnak és festenek, megfigyelik, de át nem élik, az alakjaikat nem úgy alkotják meg, amint vérrel, verejtékkal alkotja meg

azokat például Flaubert, beleélvén magát az emberei-
nek minden szívdobbanásába, hanem nekibocsátják a
fantáziájukat, s az embereiket már maguk előtt látják.
Kényelmesen figyelik, leírják őket. Az alkotásuk köny-
nyű és mégis tökéletes. Rengeteg munkát bírnak el, mert
csak a tollhoz, az ecsethez kell nyúlni, s az álomképek
megjelennek. Ők pedig másolják ezeket gond és a tech-
nikai módok felett való töprengés nélkül... Innen ma-
gyarázható óriási termékenységük. Szellemük pazarul s
játzsza alkot. Maupassant, Munkácsy! Mind a kettő
őrültekházában halt meg: Bródy is tudta, hogy a sorsa
ez lesz. Az a pompás agyvelő is csak az élet törvényei-
nek hódolt, mely törvények a közönséges emberekre
csinálódtak, de érvényesek, halálosan érvényesek a zse-
nire is.

•

Nézzük az arcát.

A szegény beteg Munkácsy egyszer Bródyval egy tár-
saságban volt. Először látta őt, és utána való éjszaka
nem ment ki a fejből a feje formája. Aludni nem tu-
dott, hát a levegőbe rajzolgatta a Bródy festői fejét.

— Annak a Bródynak a feje jut eszembe — mondta
az őt ápoló Malonyaynak —, milyen jó fej! — S kari-
kákat írt a levegőbe, olyanokat, amelyenek a Bródy fe-
jének körvonalai.

(Bródy megírta ugyanekkor Munkácsy fejét valahol.
Ha Munkácsy bírta volna még az ecsetet, ő is bizonyára
megfesti a Bródyét.)

Hát olyan fej az a Bródyé?!

Erő és fantázia. Férfiszépség. Nagy fehér homlok,
mely tele van szép fekete borzas hajfürtökkel. Tatár
koponya. Mély fekete szem. Atlétatermet.

•

Egy éjjel Munkácsy nem aludt — hej de sokszor nem
tudott aludni a gonosz, beteg agyvelő miatt! —, oda-

ment a vele egy szobában alvó jó barátjához, Malonyayhoz, s nem hagyta békén, makacsul, kétségbeesetten tudakozódott:

— Mondja, hogy történt Maupassant-nal?

S tudni akarta a francia költő tragikus baját: Mit csinált, mikor a velő kezdett puhulni, sorvadni? Milyen életet élt, s hogy igaz-e, hogy mesterségesen dolgozta agyon magát?

Bródy is így tudakozódott nemrég a bolondokházában meghalt mester titkárától:

— Hogyan történt? Mi volt a betegség lefolyása?

S felfedezett magában mindent. Ideges, túlságosan hipochondrikus természet lévén — ha a paralízis rémét ki is kerüli —, a fölcsigázott, mondhatnám a föltranszformált neuraszténia a pisztolyt a kezébe adta volna. Mert azok közé az emberek közé tartozott, akik bizonyos körülmények között a csalódást nem tudják elviselni, akiket a fájdalom nem tesz filozófusokká, de kétségbeesettekké, akik a küzdelemben szívesen elviselik a legnagyobb fáradalmakat is, de ha a célhoz érve belátják a küzdelem sikertelenségét, hasztalanságát, s megérik az emésztő koporsószagot — akkor végük.

•

Maupassant, Munkácsy, Bródy.

Paralízis! Nem véletlenség ez! Valami törvényszerű.

•

Az írásai. Az elsőik, amelyeken az írásművészet nagyságát és művészet voltát megértettem. Jókait, Petőfit csak élveztem, de Bródyt már értettem; minden szavát, s hogy miért van az ott, ahol van. Hogy mit akar kifejezni egy — gondolatjellel. Azok a nagyok rám nézve ismeretlen gondolatvilágot hoztak eléem, melyért lelkesedni tudtam, de Bródy azt adta, melyben éltem, s melyet ismertem.

•

Egri fiú, aki makacs és szép és erős fejjel, tizen-nyolc évvel a válladon, tollal a kezében megkezdted elégáns küzdelmedet az étellel! Aki magadat nagy szerényen mindig epigonnak vallottad, holott egyénibb voltál akárkinél ebben a hazában! Te színes koponyájú pesti újságíró, aki megírtad Budapestet — az asszonyokat, férfiakat, cselédeket és gyerekeket — sok-sok szép kötetben! Te kedves, jókedvű, párton kívüli karikaturista, aki szeszélyes, gyönyörű vonalakban magyaráztad nekünk Tisza István arcát, Khuen-Héderváry patkányszemeit s Polonyi Géza széles ajkait. Te komoly és mély gondolkodású jó ember, aki a magad módjára imádkozva hirdetted, hogy eljő a világ megváltója, aki az ember iránt való forró szerelmét egyesíti vad és szenvedélyes vágyával, hogy élhető állapotba helyezze, ha már az örök törvényénél fogva boldoggá nem teheti!

... Te vad vörös sipkás magyar, aki a lusta és ostoba turáni fajtánkat az alattomos és gonosz osztrák hatalom ellen tüzelted! Te udvarias és merész gentleman, aki mosolyogva veregettél a királyok vállaira, mert tudtad, hogy a közönséges embereknél kevesebbek, s megbecsülted, hogy mit ér a koponyájuk, a velejük, az izmaik.

... Te rossz apa, te szép bohém, aki elhagytad a feleségedet és gyermekeidet, mert volt erőd hozzá, hogy az életedet magad kormányozd erős férfikarjaiddal, nem nézve a kis — emberi morál nyomorék iránytűjére! Te gyönyörű fővárosi Apolló, aki végre cinikusan és keserűen bevallottad, hogy a rossz asszonyokkal való léha és már megunott játéokban kifáradtak az idegeid.

... Te naiv és romlott költő, aki mindent tudsz, csak ökonómiát nem, mert zseni vagy, bár ezt a tételes esztétika penészes férgei sohase nem ismerik is, te kedves barát, aki minden héten elbeszélgetted velünk nemes, ötletes írásaidban, amíg csak bírtad lélegzettel; te finom asszonylelkű poéta, aki megírtad az örök szerelmet, de nem hittél benne. Te aggódó hű fiú, ki édesanyádat betegségében ápoltad, s otthagytad érte az

írást, s elfelejtetted az ő baja miatt a magad gyilkos betegségét.

... Te merész nyughatatlan ember, aki azt hitted, hogy legyőzöd és megcsalod az életet a nagy vívásban, amikor golyót röpítesz magadba! Te megcsonkított, szárnyaszegett hős, aki az írás szavait hallgatod kínterhes betegágyadon, szomorú üdvözetünket küldjük hozzád.

1905

IVÁNYI ISTVÁN

Röviden meg szeretném mondani, hogy kicsoda az, akinek a nevét ide felírtam.

Tudós.

Aki a tudomány hadseregében több mint negyven év óta szolgál. Aki az életét tette kockára, és az egészségét áldozta föl abban az emésztő harcban, amely csendes szobákban, késő éjjeleken és világos nappalokon, erős görnyedésben és szorgalmas virradásban folyik és folyik. Igen, a civilizáció harcában, amely áll, mióta ember van, s amely állni fog, míg ember lesz. Egy egyszerű katona a sok-sok közül aki előtt azonban a hadvezérek is meghajtják a fejüket.

•

Mindig csodálatos volt előttem a tudós. Aki a könyvtárak nagy főlíánsai és apró füzetek közé beássa magát, hogy kiderítsen egy igazságot, amely egy vagy más szempontból érdekes.

Hogyan adja föl magának a problémát? Hogyan kezd a munkájához? Miért szereti a dolgát annyira? Ezek a kérdések merültek föl előttem.

Nemrég feleletet kaptam e kérdésekre.

Egy fiziológus mutatta meg nekem kétévi munkájának eredményét. Nem volt több, mint háromívnnyi írás. Csupa tabellák. Amikor hallgattam a tüzes, sőt szenvedélyes magyarázatot, amellyel emberem az ő munkálatainak a fontosságát és szépségét nekem demonstrálta, sikerült megtalálnom a feleletet erre a kérdésre.

Ezek az emberek a tudomány fanatikusai. Akik a má-

sok előtt unalmasnak és kicsinyesnek tetsző munkájukat olyan szentnek és egyedülvalónak látják, mint az őrült a rögeszméjét. Kutatásuk tárgyai, mint megannyi íratlan őserdő állanak előttük, amelyek erős fejszecsapásokkal biztos irányba haladnak előre.

Azóta nem talányok előttem ezek az emberek. Ma tudom, hogy ők az emberiség idealistái, akik a haladás szekerét verejtékes munkával és feszülő inakkal húzzák, ami alatt a gyeplőket a lánghelméknek engedik át. Mi, akik — jaj nekünk! — röviden rájövünk, hogy mint semmi, úgy a tudás se boldogít, valósággal hátramosztói vagyunk e szekérnek, mialatt ők nehéz kátyúból vonják ki azt, s hegyen föl, völgyre le húzzák, míg csak ki nem dőlnek a sorból.

Igen, ők a Faustok ellenlábasai. Ők az örökös dolgozók. Dicsőség a neveikre!

Előttem fekszik Iványi István összes munkáinak jegyzéke.

Micsoda hatalmat, örömet és erőt adott ez a sok munka ennek a szép életű embernek! Igen, a munka volt az ő hitvallása, a munka, amely — Iványi szavai szerint — „bizonyos édes érzelemmel tölti el az ember lelkét, amely önmagában is megnyugtató jutalmát leli sokszor igen terhes fáradozásának”.

Iványi gimnáziumi tanár volt. Amint tanítványaitól hallom, pedagógusnak is elsőrangú. Nyelveket tanított... és szerették! Emellett szabadelvű ember. Távol volt tőle — mint annyi XIX. századbeli tanférfiútól nem — a vaskalaposág. Németórán Grimm meséiből olvastatott. Meg tudta értetni, hogy mi az érdekes Liviusban, Sallustiusban, Horatiusban, amit nekünk, kik kevésbé nagy tehetségű pedagógusok és kevésbé mély tudású latinisták vezetésével hatoltunk Róma nyelvének titkaiba, csak jóval később: Sienkiewicz, Anatole France, Taine olvasása után sikerült megértenuk.

A tanulóifjúságnak e szeretetét (mert nem leginkább kell-e szeretnie az ifjúságot az ilyen embernek, akit az ifjúság is — mivel annyi sok szépet és jót köszönhet

neki — annyira szeret?) Iványi egyesítette magában a szigorú és folytonos munka iránti rajongó lelkesedésével. Valódi íróember volt. Szobájának négy fala közé elzárkózva, kezében tollal éli az életét, míg csak szemgolyói be nem szüntetik a munkát, jelentvén:

— Most pihenni fogok!

És még ez sem fog ki rajta. Lassan, nehezen bár, de tovább folytatja a megkezdett terveit és munkáit, amelyeknek befejezéséhez annyira ragaszkodik. Ebben a hónapban adta ki (s ez az a kedves, de kötelességszerű alkalom is, hogy róla e helyen írunk) *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára* című félbemaradt művének kiegészítő III. és IV. kötetét. (Még ígéri az V. és VI. köteteket!) Ezt a művet igazában csak szakember tudja értékelni. Röviden szólva: Iványi megmentette benne megyénknek elfeledett történelmi múltját, amelyet talán más sohase ázott volna ki a levéltárak elfeledett poros aktáiból.

— Ki törődik a múlttal, mit nekem Bács megye története, kinek fontos ez? — kérdezheti valaki.

— Nos, mit neked a kicsiny gége szerkezete, amely az emberi hangot adja! Mit neked az embrió látszólag érthetetlenül fejlődő testalkata, részei, amelyekből a nagy ember lesz! Nos, mit neked az összehasonlító anatómia fárasztó leírásai, amelyek kiderítették a szervek fejlődési okait és sorrendjét! Mit neked a szextáns, amellyel a napnak néhány másodperces szöghelyzeti különbségeit határozom meg!

De ne sokat beszéljünk. Elöttem fekszik Iványi legfőbb munkája: Szabadka története. Elég ha annyit mondunk, hogy ilyen körültekintően megírt kitűnő és objektív monográfiánk kevés van. Iványi tizenöt évig gyűjtötte hozzá az anyagot. A városi levéltár — amely teljesen rendezetlen volt! —, szerzetesek és plébániák iratait, a bécsi hadi levéltárat, a budai országos levéltárat kutatta föl adatokért. Emellett vegyük hozzá a vármegyei levéltárban és a megye összes községeinek levéltáraiban (a megye történetének megírásához) vég-

zett búvárkodásait. Mily végtelen sora a csendes és mások előtt örömtelen munkanapoknak. Iványi azonban szenvedéllyel és szívesen dolgozott. S ennek lehet tulajdonítani, hogy a tengernyi régi, fakult írások betűzgetésében megvakult. Egy napon arra ébredt, hogy nem lát.

De nézzük a többi munkáját. Mert — mint mondtuk is már — Iványi nemcsak történetíró volt. Igen sok nyelvészeti műve van. Livius-kiadását — melyet a gimnazistáknak készített — legjobbnak tartják az összes magyar Livius-kiadások között. Érdekeltek a szociális és statisztikai kérdések. Filozofáló és elbeszélő újságcikkei igen nagy számmal jelentek meg a hazai magyar és német nyelvű lapokban. Újságíró is volt tehát.

Hogy ennyi munkát meg se köszönjük, hogy ennyi fáradságért egy hálás szót se szóljunk, hogy ennyi nemes lelki tulajdonságot ne méltányoljunk, ez Magyarországon — igaz — szokás, de csak volt. Ma — egy jobb kornak küszöbén — meg kell javulnunk.

És ennek a javulásnak egyik igen jelentéktelen dokumentuma ez az írás, amely azonban ennek a nagy, nagy, poros, dúsgazdag, de árva Szabadkának minden művelt emberét összegyűjti ama hódolat kifejezésében, amellyel Iványi Istvánnak, a tudósnak, a tanítómesternek és az újságírónak adózunk.

1906

FRISS KÖNYVEK

Egy csomó friss fiatal könyvet szeretnék bemutatni e lap olvasóinak. Ennek az évnek a termése valamennyi.

Finom termés, jó termés. Csak az a kár, hogy nincs reá méltó vevőközönség. A tíz ujjamon megszámolom azokat a könyveket, amelyek egy-egy szezonban mint valódi művészi áruk kerülnek a piacra és mégis joggal panaszkodunk: sok a rossz könyv. A hiba csak az, hogy az olvasók nem értenek az áruk értékének a becsléséhez. S ez természetes: ki ér rá, akinek nem mestersége, hogy ezen az óriási piacon a legértékesebb holmit kikeresse? Sehol a világon nem kívánhatjuk a közönségtől, hogy a művészetek vásár-csarnokában csak úgy magától tájékozódjék. Hiszen ott vannak a cicerónék. A kritikusok. Igen nagy baj azonban, hogy ezek a vásár-csarnoki cicerónék nem valami ideálisan teljesítik a kötelességüket. Az „ahány fej, annyi vélemény”-t kissé túlságosan, sőt betű szerint igaznak fogjuk találni, ha például egy könyvről vagy színdarabról elolvassuk az újságok véleményeit. Egy fővárosi író bohózatáról az egyik kritikus azt referálta, hogy: „elmés, jókedvű, kacagtató, ötletekben gazdag”, a másik, hogy: „bántóan együgyű” jelenetekkel van zsúfolva. És ez így megy a Műcsarnokon, a Nemzeti Szalonon, az összes színházakon és könyvesboltokon keresztül. A kritikus urak nem is tudják, micsoda nagy bünt követnek el. Ők teszik Magyarországot könyvek és művészet iránt nem érdeklődő országgá. A közönség végre is megun magában ásni a kincs után, s így lesz „ez a föld a lelkek temető-jévé” — mint Ady Endre írja.

Nézzük meg a lapokat. Az idén jelent meg Gárdo-

nyinak egy fölséges kötete: *A hét katicabogár*. Ezt a könyvet a világ bármely nemzete legeslegelső rangú műalkotás gyanánt sorozná be az irodalmába. De a lapokban csak kommunikéket olvastam róla, néhol egy rövidke és lusta cikket üres dicséretekkel. Gárdonyi könyvét azért említtem, mert ő jól megfér azokkal, akiket ezután akarok felsorolni. Gárdonyi is azok közé az írók közé tartozik, akiknek a művészetét igazában csak kevesen élvezik. Az írásművek fölött általában csak igen kevesen nem térnek napirendre ezekkel a jól ismert szavakkal: — nagyon jó dolog! (A többségben levő nagyonjó dolog emberek csak a külsejét élvezik az irodalomnak és a művészetnek.) Mert meg kell mondani, hogy Gárdonyi azok közé az emberek közé tartozik, akiknek van belsejük, van egy nehezen hozzáférhető varázsfiókjuk, amelyben egyéniségük rejtezik, s amelybe nem mindenkinek adatik bepillantani. Ezek közé az emberek közé sorozom még például Bródy Sándort, Arany Jánost, Csehovot, Emerson, Andersent, míg Mikszáth, Jókai, Herczeg külső emberek. (Tipikus alak: Szomaházy.) Nem érdem ez, amelyet egyikre vagy másikra vonatkozólag ki akarnánk emelni, csak írói tulajdonság. Herczeg, Mikszáth, Jókai nem dugnak el magukból semmit se; az írásaik tökéletes kiélvezése éppen azért majdnem mindenkinek módjában áll.

En jobban szeretem az előbbieket. Ha kezembe veszem az írásaikat, érzem a lelkükkel való kapcsolatot. Mintha levelet olvasnék, amely csak nekem szól. Mindig örömem az ilyen írókat olvasni. Valami titkos és meghitt társaságban érzem magam ilyenkor, melybe csak az író és néhányan — akik jól megláttuk és megéreztük az ő lelkét — tartozunk. Hogy kik ezek a néhányan, nem tudom, lehetnek tízen, vagy ezren, de nem mindenki, ez bizonyos. Valami varázsszerű ereje van az ilyen írók műveinek. Úgy érezzük, hogy egy darab éntünk van bennünk. És nemcsak csodálkozunk a műveiken, hanem szeretjük az arcukat és az életüket.

Az új írók mind ilyen belső írók. Az irodalom mind

exkluzívabbá lesz! — ez a fejlődés rendje. Hja! — valamikor kitárt kebelével szavalt a piacon Homérosz a sokaságnak, viszont ma ezer, sőt ötezer példányban jelennek meg pompás könyvek. Az írók, a festők, a zeneszerzők mind kisebb kör számára dolgoznak. A művészetben mindjobban keressük az egyénit, a pillanatnyit, de csak azért, hogy még jobban megközelítsük a régi célpontot: az általános emberit, az örököt. Ezt konstatálni kell.

S most jerünk a szezon vásárcsarnokába!

*

Az első esemény volt Ady Endre verskötete: az *Új versek*. Valóban újak. Sokan gyűlölik ezt a fiatal költőt. Magam is fél évig nevettem a rigmusait, de mióta benéztem a fiókjába, nagyon szeretem. Igazi egyéniség. Eredeti tudniillik. És a világon senkit se utánoz. Ma már nagyon sokan rajonganak érte, de ehhez majd nyolc év kellett. Eleinte kizárólag ütötték. Azután dicsérni kezdték. Ebben az évben végre az Új Idők, a Huszadik Század, A Hét, a Magyar Szemle egyértelműen emeltek kalapot előtte, a napilapok hasonlóképp.

*

A másik esemény volt Bíró Lajos *Harminc novellája*. Róla és könyvéről Kosztolányi Dezső írt e lapok hasábjain méltó ismertetést. Ő ma a legelső magyar novellaíró — ezt habozás nélkül lehet mondani —, és megtörténik mégis (de csak nálunk), hogy egyszerűen hallgatnak róla. Hallgatnak, mialatt a vásári cicerónék ódon régiségek boltjai előtt csapnak lármát, hogy: itt a finom, jó portéka, ezt ajánljuk!

*

Kupcsay Felicián — ő is fiókos ember — egyszerre tűnt föl. Az első írásával. Egy regénnyel, amelynek a

címe *Zarathustra múmiája*. Ignotus azt mondta, hogy az írás technikájában járatlan ember írta ezt a regényt, de egyébként ritka érdekes munka.

Még néhány helyen hallottuk azt, hogy Kupcsay vérbeli író, sőt gondolkodó, de nem tud írni. Nekünk úgy tetszik, hogy ez a regény elejétől végig a legrafináltabb írásművészet. Hozzanak vagy mutassanak írókat, ki ezt a pompás, bonyolult és nagyszerű témát jobban meg tudja írni. Kupcsay könyve a Magyar Könyvtárban jelent meg, tizenöt krajcárért megveheti akárki. Próbálják meg, sikerül-e a fiókjába nézni?! Ebbe a bájos, finom emberszeretettől és bölcsességtől állatozó fiókba!

*

Utoljára marad a könyvpiac legfrissebb újdonsága: egy kis könyv, a *Hárman* című. Hárman írtak bele tudniillik, mert egynek nagyon drága lenne fizetni a nyomdaköltségeket, amelyekből hihetőleg csak igen kevés fog megtérülni.

Hihetőleg — mondom, mert ezt az erős három fiataalt is többnyire agyon fogják hallgatni. A neveik: Szerdkényi Anikó, Haraszthy Lajos, Göndör Ferenc. Sokat ígérnek, és az ígéreteikért érdemes őket olvasnunk.

Jegyezzük meg azonban a nevüket, és vegyük meg a könyvüket. (Ára 2 korona. Kiadja: Somogy vármegyei Nyomda és Lapkiadó Részvénytársaság, Kaposvár.) Ha már elkezdtem az osztályozást, hát megmondom azt is, hogy nekik még nincsenek fiókjaik, de azt hiszem, lesznek. Már ezért is érdekes a kötetük. Hogyan készülnek a fiókok? — íme, mindenki megtekintheti.

*

Íme, ezeket akartam elmondani néhány friss könyvről.

1906

A HOLNAP

Nagyváradon nemrégén irodalmi társaság alakult: a Holnap. Fiatal, tehetséges, tényleges és volt nagyváradi és szegedi újságírók egyesültek, hogy az egyesülésben rejlő erőt kamatoztassák az írásaik számára. Helyesen. A diadalmas, kicsúfolt, félreértett modern művészetnek szüksége van erőre. De az egyesülésnek vannak veszedelmei is. Ahol jelentékeny energiák verődnek, tevődnek össze, ott az ellenőrök is támadásra gyülekeznek. És mindig kétséges, hogy milyen lesz a csata sorsa.

A Holnapék nem a Kisfaludy Társasággal, az Akadémiával, a petőfistákkal találták magukat szemközt, hanem a modern írókkal. Azokkal, akikre mint fegyvertársakra számíthattak.

A magyarázat nem nehéz. A modern irodalom jelszava az individualizmus. A XX. század művészi szeleme az *egyéniiséget* tette mindenekfölötti mértékké. Minden művész annyit ér, amennyire magát, a saját énjét ki tudja fejezni. Minél sajátosabb és érdeklőbb ez a megnyilatkozás, annál többre becsüljük a művészetét. Ez az érdekelési elv talán ideiglenes, talán nagyon is eltér a művészi kritika régi mérlegberendezésétől, de egyelőre érvényes. Egyelőre ezzel a súllyal mérünk! A Holnapék táborba kelése, zászlókitörése pedig félig-meddig a művészi individualizmus jelszavának föladását reprezentálja. Csak látszólag. Mert nem az.

Első kiadványuknak, *A Holnap* című verskötetnek szerkesztője és ízléses kommentátora, Antal Sándor, eleve tiltakozik az ellen, hogy a könyvben szereplő hét poétát, Ady Endrét, Babits Mihályt, Balázs Bélát, Dutka Ákost, Emőd Tamást, Juhász Gyulát, Miklós Jutkát *egy*

iskola vagy irány követőinek tekintsék. Ők valamenynyien individuumok. Nem egyformán eredetiek, nem egyenlő erős egyéniségek, de tagadhatatlan, hogy valamennyiük külön képzeletvilága, külön kifejezőmódja van. Csak a technikájuk és a verselésük, a nomenklatúrájuk mutat részben hasonlóságot. És a hasonlóság az, hogy majd mindannyian Ady Endrétől vagy tőle is tanultak verselést, nyelvet. A témák, az álmok, a temperamentumok merően mások.

Ady Endre nyelve éppen úgy technikai vívmánya a modern magyar lírának, mint ahogy Wagner zenekarkezelése vívmány a zeneművészet számára. Ezek után aki nem tud színesebben, érdeklőbben, meglepőbben hangszerelni, mint Wagner, az legalábbis *úgy* kezelje a zenekart, mert másképp meg se hallgatjuk.

Emőd Tamásnak, Miklós Jutkának, Dutka Ákosnak például sohase vetném a szemére, hogy Ady-technikával dolgoznak, mert témában, megoldásban és konstrukcióban még mindig kapok tőlük újat.

Így történt, hogy *A Holnapot* a legelkelőbb irodalmi fórumok kissé izgatott hangon tárgyalták. Nem is beszélve persze a nyárspolgári ízlésű olvasóközönség méltatlankodásáról, ahol a könyv ügye már a megjelenése előtt is elintézett volt. Nem lehetett kétség, hogy a durva fülek csukva maradnak a *Holnap* poétáinak halk és enerváltan ízléses muzsikája előtt.

De lássuk, miféle fából faragták ezeket a lantokat.

Az *Adyét* már ismerjük. Akik ezt az írást eddig elolvasták, azok is ismerik.

Babits Mihály egészen eredeti ritmikájával, nyelvének darabos, groteszk vonalaival és mágikus erejével nagy érdeklődést kelt.

Balázs Béla a népdalt stilizálja. Sok természetes érzés, jó nyelvérzék, de még hiányos technika.

Dutka Ákos finom lelkű szemlélődő ember és elegáns verselő. Szinte elaléltan adja át magát a benyomásoknak. Ez az irodalmi mazochizmus okozza, hogy a témáival szemben nem mindenkor egyformán érélyes.

Fantáziájának azonban erős szárnyai vannak. Azokkal el fog jutni a maga kizárólagos művészbirodalmába.

Emőd Tamás. Egy tizenkilenc éves fiú. Ő még nem élt. Témáit az irodalomtörténetből s a bibliából, a történelemből veszi. Nagy retorikus erő van az előadásában. Ritmikában, proporciókban többet tanult Aranytól, Vörösmartytól, mint az újabbaktól. Sokat várhatunk tőle. Egészséges fiú, alig hisztériás; hosszú szép fejlődése lesz.

Juhász Gyula már kifejlett egyéniség. Betegesen érzékeny lélek. Akinek a szemei annyira finomak, vagy annyira gyöngék, hogy nem kíváncsi az életre, hanem művészi benyomásokat a művészetekből merít. Így jellemzi magát:

„Művész vagyok. Mélységek és magasság
Gyopáros ösvényén kúszom magamban.
Keresek egy virágot, bús virágot,
Hogy érte életemet adjam!”

Miklós Jutka. Huszonkét éves fiatal lány. Tágra nyitott szemekkel ámul-bámul az Élet nagy országútjának szélén. Vár, fiúsan és követelően vár. Várja a mámort, a nagy misztériumokat. Verselésében az önmegfigyelés hisztérikus momentumai hiányoznak. A sorok kereken, természetesen gördülnek, csillingelnek, dalolnak. A versei jó versek és egész versek. A fantáziája jó, de szavai között sok adys összetétel akad. A *Holnap* megjelenése óta már megjelent Miklós Jutka második kötete is, az *Élet Ófelségéhez*. Ebben világosan meggyőződhet, aki nem hiszi, hogy Miklós Jutka is született poéta és érdemes írnia. Úgy látszik, hogy nagyon könnyen ír. Ez az egyetlen aggasztó momentum, ami a fejlődésére vonatkozólag fölmerül.

•

A *Holnap* vállalkozása, hogy hét poétát mint fegyvertársakat csatatérbe állított, mindezek szerint nem volt

szerencsés vállalkozás. Alkalmat adott rá, hogy hat eredeti művészt a kevésbé figyelmesen olvasók epigonoknak nevezzenek. Inkább talán kis füzetekben külön-külön küldték volna őket a fórumra...

Minket azonban mindez nem akadályoz, hogy a kritikai individualizmus szabadsága nevében a Holnap költőit összesen és egyenként szívesen üdvözljük.

1908

AZ ÁLOM

Életünk harmadrészét átalusszuk. A nap huszonnégy órájából körülbelül nyolcat az alvás foglal el. Az alvás és az álom.

Mi az álom? A lélek kósza ábrándozása vagy a jövőbe és múltba való elröpülés? Százan és ezren gondolkodnak erről. A régi keleti népeknél egész tudománnyá nőtte ki magát az álomfejtés, és leginkább azon a föltevésen alapult, hogy álmában az ember a jövőbe lát. A középkori irodalomban könyvtárakra megy az álomfejtésről szóló haszontalan könyvek légiója.

A természettudományok új nagy föllendülésével az orvosok, a pszichológusok és az élettan kutatói kezdtek véle foglalkozni. De csak egy bécsi orvosnak, Freudnak sikerült végérvényesen megoldania az évezredek nyílt kérdést.

Mi az álom? *Álomfejtés* című könyvében (megjelent Bécsben) tisztán megfelel rá Freud.

Az álomban a lelkünk nem alszik. Tovább működik és a személyünk legfontosabb ügyeivel foglalkozik.

Éhes disznó makkról álmodik — mondja a példaszó, és ez az igazság körülbelül magában foglalja az álomfejtés Freud-féle alapelvét. Az álomban tudniillik mindenkor egy kívánság rejlik. Rejlik! Sokszor nagyon is el van rejtve, de gondos vizsgálattal a legtöbbször kimutatható. Az ám, csak hogy egy jó statisztika szerint az álmok 58 százaléka kellemetlen. És bizonyos, hogy azok közül az álmok közül, amelyekre hosszabb ideig emlékezünk, a legtöbb kellemetlen. Miért? Mert kellemetlen dolgok sokkal jobban hatnak ránk, mint a kellemesek.

De a kellemetlen álmainkban is van kívánság. Csak-

hogy az álom a kívánságot, ezt a kedves arcú leányzót, az álom alapgondolatát, förtelmes rongyokba öltözteti, s sötét festékekkel torzítja el. Az álom tartalma egy sziklatömbhöz hasonlít, amelyből az álomfejtő vésőjének ki kell halásznia az álom igazi gondolatát, lényegét.

Egy huszonnégy éves lány például, azt álmodta, hogy kisöccsét halva látta. Aki Freud elméletét hiányosan ismeri, azt következtetné ebből, hogy a lány öccsének halálát kívánta. A tudós azonban kiderítette, hogy másfél év előtt, a lány kishúgának halála alkalmával a temetés sajtószerű alkalmat szolgáltatott a lánynak, hogy találkozzon egy férfival, akit szeretett, de aki nem járhatott a házukhoz, mert a lány családja elidegenítette. A temetés kivételes alkalmával azonban mégis eljött kondoleálni. Így a húga temetése egy kívánságát váltotta be a lánynak. Azt, hogy bárcsak házuknál láthatná a szeretett férfit. Látta, s az álom tehát, amely öccsének haláláról beszélt, ennyit jelent: bárcsak újra láthatnám őt nálunk!

Első pillanatra talán valakinek erőszakosnak tűnhet fel a magyarázat, de hogy mennyire igaz és helyes, azt csak az eredeti álomfejtés csodálatra méltóan logikus, hosszás eszmemenetének elolvasásakor láthatjuk.

A kellemetlen álmok közül különösen gyakoriak az olyanok, amelyekben valami borzalmas helyzetbe álmodjuk magunkat. Ezeket kitűnően magyarázza Freud elmélete az idegrendszer és az agy szerkezetéről. Ő tudniillik két pszichikai rendszert különböztet meg. Az első az ősenünk, az állati, erkölcstelen, komisz lényünk. Az önző gyermeki énünk. A második ennek a bírálója, a lelkiismeret. Szószólója a jónak, nemesnek, az erkölcsnek, a méltányosságnak, az illemnek. Ez a „cenzúra” az álomban is ébren van, bár az első cselekvő természetű pszichikai rendszerrel szemben sokkal gyöngébb, mint ébrenlétkor.

A nyelvhasználat „visszafojtott indulatokról” beszél és érti azokat az indulatokat, amelyeket tudatosan visz-

szafojtunk, leküzdünk. Például egy öreg embert meg szeretnék ütni, már fölemelem a kezem, a második énem, a bíráló azonban azt mondja, hogy öreget megütni gyávaság és szégyen. Mintegy lebeszéli az ütésről az első, állati bosszúálló, önző ént. Vannak azonban indulataink, amelyekről nem is tudunk. Az öntudatunkban talán soha vagy csak nagyon régen szerepeltek. És mégis megvannak, élnek. Ez a második én küzd ellenük, hogy öntudatba ne jussanak.

Például: A kisgyerek nem szégyenkezik, nem tudja, mi a szemérem. Később azonban megtanulja, és második természetévé válik. A kényelmetlenségi álmok között sokaknál gyakran szerepel a meztelenség kellemetlen érzése. A gyermek nem szégyenli a meztelenséget, sőt szereti magát kitakarni. A falusi gyerekek az utcán gyakorta a fejükre borítják ingecskéjüket. A meztelenségi álmokban mindig találunk egy magot, amely arra a kívánságra utal, hogy az álmodó a boldog gyerekkorba óhajtja vissza magát. Az ilyen álmokban szereplő bénulásos, béklyózottsághoz hasonló érzés — akaratí küzdelem eredménye. A tudattalan szándék — az álomkívánság! — a meztelenség folytatását óhajtja, a bíráló rész pedig az álom megszakítását követeli.

Ily módon jól lehet magyarázni az álom minden tulajdonságát. Az álom alapgondolatát, a kívánságot az álom eltorzítja, megváltoztatja, mintegy más nyelven adja elő. Ez a nyelv mindaddig érthetetlen, míg a grammatikájával tisztában nem vagyunk.

Az álom összesűrűsíti az anyagot. Olyan, mint a bűvész cilindere, amelyben tengernyi mindenféle rejlik. Összevonja az arcokat és az eseményeket. Az álomban szereplő emberek hasonlítanak azokhoz a Galton-féle fotográfiákhoz, amelyeken a fej helyén több arcot vesznek föl. Ugyanarra a lemezre, hogy takarják egymást és hasonlóságuk kitűnjék.

Az álomban eltolódnak az események és az okok. Ami az álom főgondolatára nézve fontos, az rendesen nincsen hangsúlyozva. A cenzúra munkája ez, amely min-

dig befolyásolja az álomkívánságot egyenes útjában. Az álom szövetét hasonlíthatjuk egy fához, amelynek fő és mellékágai vannak. A mellékágak mind apróbb ágacskákra oszlanak és egymással kapcsolódnak. Ennek a bonyolult szövedéknek a részei a legkülönbözőbb viszonyokban vannak egymással. Az előtér a háttér mellé kerül, a hasonló a hasonló mellé és egyszerűs mind az ellentéte mellé, az ok az okozata mellé, de egyszerűs mind a cél mellé. Az álom nem az értelem munkája. A benne felbukkanó logikai összefüggések például nem mint ilyenek jelentkeznek, hanem csak mintegy véletlenül kerülnek egymás mellé. Az oki kapcsolatban levő tények csak egymásutániségben tűnnek fel.

Az álomnak azon homályos helyei, ahol az elbeszélő azt mondja, hogy „mintha” ez és ez történt volna, gyakran helyek. Itt tudniillik a cenzúráló rendszer torzító munkája igen intenzív volt, tehát valami okának kellett lenni, hogy a kétséges elemeknek („mintha”!) az öntudatba jutása ellen küzdjön. És küzdött is, mert a cenzúra mintegy helyzeténél fogva mindig útjában van az álomkívánság érvényesülésének. Csak az jut be az öntudatba, ami az ő rostáján könnyen átmegy.

Azért is szükséges ez, mert az álom védi az alvást. Például a kényelmi álmok azzal a kívánsággal készülnek, hogy az alvást folytatni lehessen. (S ebből a szempontból minden álom kényelmi álomnak is tekinthető.)

Példa: Egy medikust költöget a lakásadó asszonya.

— Keljen föl, a kórházba kell menni!

A fiú nem ébred föl, bár a szavakat öntudatlanul hallotta. Egy pillanatás múltán már a kórházban találja magát — álmában. És így gondolkodik: ha már itt vagyok, akkor nem szükséges elmennem. És tovább alszik. Tipikus kényelmi álom.

Az álom tehát örködik az alváson és nem zavarja azt. Aludni akarok! — ez a kívánság mindig egyik motívuma az álomképzésnek. Minden sikerült álom teljesedése a kívánságnak!

Az álom abszurd, lehetetlen, képtelen volta mindig

csak látszólagos. Ha kissé ásunk az álom talaján a mélységben, mindig reális és fontos gondolatot találunk. Az álom leggyakrabban közömbösnek tűnik fel, mert az indulatokat elnyomja a rostáló cenzúra, de az álomgondolat, ha kiderítjük, mindig mély érdekelttségünket bizonyítja.

Az indulat, amely az álomban hiányzik, centrifugális lelki folyamat. Amint az álomban nem szoktunk mozogni (a mozgás alapja szintén centrifugális lelki folyamat: az akarás) — nincsenek indulataink sem. A cenzúra bénítja, feltartóztatja őket, mint a vízesés erejét a gátak. Vannak emberek, akik ébren álmodnak. Ez mindig arra vall, hogy az a bizonyos lelki ellenőrzés bennük hiányos.

Az álmokat nem feledjük el, csak kikerülnek az öntudatunkból. Évek múlva, ha jegyzeteink vannak róluk, sokszor fokozott tisztaságban visszaidézhetők. És ennek is megvan az oka. A cenzúra már nem dolgozik az álomgondolat ellen. Az ember változik, öregszik, a nézetei mások. A régi hibáin nem szégyenkezik többé, csak mosolyog. Az álomkivánság akadálytalanul tér vissza az öntudatba. Freud néhány följegyzett álmát nem tudta megfejteni. Évek múlva kivétel nélkül pompásan boldogult velük. Miért? Mert a cenzúra már nem dolgozott az öntudatba kerülésük ellen.

Íme, ezek az álom magyarázásának tudományos kulcsai. Minden zárba beillenek, de csak gyakorlott ember bánhat velük biztosan. Egyszer majd elmondom, hogyan kell álmokat fejteni. És el fogok mondani és meg fogok magyarázni néhány érdekes álmot.

1909

JEGYZETEK EGY ÚJ RAJZGYŰJTEMÉNYRŐL* ÉS A MŰVÉSZETEKRŐL

„A lelkek egymás számára áthatlanok” — mondja Coignard abbé Anatole France regényének, a *Lúdláb királynének* hőse, a bohém, bölcs áldozár, a teológia doktora, a művészetek mestere. Ebből a tételtől indul ki a jó mester és oda konkludál, hogy más ember lelkében mély nyomot csak nagyon ritkán hagyunk. Ő mondja ezt, a bámulatós eszű és kiváló szellemű férfiú, akinek egész életében tulajdonképp az volt az egyetlen szenvedélye és hivatása, hogy másokat tanítson, hogy a lelkekben maradandó, döntő jelentőségű változásokat idézzen elő. Nem bízik benne a szkeptikus abbé, hogy megértik, mert magát a megértést úgyszólván természeti lehetetlenségnek tartja. S ebbe már eleve bele is nyugszik. Életművész ő, aki nem vár soha jót az élettől, aki mindent úgy vesz, amint van, és gyönyörködni tud a dolgok ilyen rendjében is.

„A lelkek egymás számára áthatlanok!” Valami efféle bölcselkedés eredményének látom ennek a nyolc grafikának a sajtószerű stílusát. Azt hiszem, hogy egy napon minden komoly művész eljut ide és azután csak magának dolgozik. És még ama néhány embernek, akik számára a lelke mintegy közös kivételképpen nem áthatlan. Őket se szabálynak tekinti, hanem csak szerencsés, véletlenszerű kivételnek; nem is bízik túlságosan a létezésükben. Ezekből a művészekből lesznek hivatásuk igazi fanatikusai. Mert számukra az írás, rajzolás, festés, komponálás annyira személyes, merem mondani testi szükséglet, mint az evés, ivás vagy az alvás. Min-

* *Opiumdímok*. Algion nyolc grafikája. A Világosság nyomása.

den gondjuk tehát az, hogy magukat kielégítsék, ami csak azon az áron érhető el, hogy a mások kielégítésére való törekvésről már eleve lemondanak. Közéjük sorolnám például Flaubert-t, Poe Edgart, Bachot, Rembrandtot, akiket sohase értettek meg igazán és egész mi-voltukban, mert stílusuk annyira megszürt, kitisztított és egyéni, annyira csak a saját pizsmogó, játszó szenvedélyük kielégítésére készült, hogy az emberek túlnyomó többsége számára lelkük valóban áthatlan maradt. Művészetük legmélyebb lényege egy titkos nyelvhez hasonlítható, amelyet hosszú esztendőök alatt csak a maguk használatára eszeltek ki új betűkkel, új szó-tárral és új grammatikával.

Aiglont, az *Ópiumálmok* rajzolóját szintén a művészeknek ebbe a csoportjába sorolnám. Nyolc rajzát csak az értheti meg igazán, aki előbb megtanulja az ő „új betűit, új szótárát s új grammatikáját”, azaz aki előbb megkeresi a vonalak mögött az embert, ezt a példátlanul buja fantáziát, a kifinomult és enervált érzékek benyomásainak rezonátorát és prizmáját. Ez a grafikai művészet öntudatos, eredeti.

Ha összehasonlítjuk a mi grafikusainkkal, például Nagy Sándorral, Kriesch Aladárral, Kozma Lajossal, azt látjuk, hogy egészen más eszközök, más felfogás, más stílus. Ha összehasonlítjuk Beardsleyvel, Bayrosszal, akik ezen a területen a legkiválóbbat alkották, a véleményünk ugyanaz marad.

Bayrosszal rokon a túlzott erotizmusa. Aigon se ismer más témát, csak erotikát. Nincsen mozdulat, nincsen helyzet, nincsen beállítás, amelyben ő nem találna erotikumot. De Bayros képszerűsége törekszik a rajzaiban, nőket rajzol és férfiakat, szobákat és ágyakat. Sőt „lerajzolja” mindezeket. Aiglon rajzaiból hiányzik a tér. Az ő vonalai szigorúan két dimenzióban mozognak, és sohase ábrázolásszerűek. Ezek a vonalak csak jelzik a benyomásokat, de nemcsak a látott, hanem a hallott, tapintott, szagolt, érzett impressziókat is.

A valósághoz meglehetősen kevés közük van. Képzeljük

el a végsőt úgy, hogy ő nem azt rajzolja le, amit lát, hanem *azt az érzés- és gondolatkomplexumot viszi át vonalakba, ami benne látási érzékeklet kapcsán keletkezett.* Itt a rajzban már csak *utalások* vannak a látottakra vonatkozólag. A látási impresszió nem siet egyenesen az izmokhoz, a kézbe, a papirosra, de az agyvelő asszociációs pályáiban eltéved, bujdosik; előbb az emlékek tömegét mozgatja meg, előbb a fantáziát remegteti meg. A legkülönbözőbb érzések és gondolatok rezonálnak reá, lépnek munkába és kormányozzák már együttesen az alkotó kezét.

Az alkotó kéz pedig nem a valóságot és nem is a látottakat rajzolja, hanem főképp azt, hogy mi minden történhetett ott benn: míg az erő az érzékektől az ujjakig eljutott. És elsősorban erről beszél.

Tulajdonképpen minden rajz a belső szellemi erőknél ilyen játékát képviseli. A művészek túlnyomó többségénél azonban ez a játék megszokott és szimplex. Például, ha egy Benczúr-képet látok, akkor nyilvánvaló előttem, hogy ez a művész kitűnően lát és pompásan fest, de ami e kettő közé esik, azt vagy nem tudja érdekessé tenni, vagy nem is érdekes. Holott engem nem az ő megfigyelése érdekel és nem a természetmásoló képessége, hanem az, hogy abban a módban, ahogyan lefesti, amit lát, mennyire van képviselve az ő lelki élete, az emlékei, a gondolatai, az asszociációi, az élete, amik a benyomásokat elválasztják, átalakítják. Ha Aiszküloszt olvasom, ha Michelangelo szobrait nézem, ha Bach muzsikáját hallgatom, ha Böcklin képeit szemlélem, mindig egy ember kedélyének fenekére láttam, mindig egy lelki élet mélységei tárulnak fel előttem.

Amelyik művész nem tartja szükségesnek, nem ambicionálja, hogy ebben az értelemben, azaz *mindenke-előtt* lírikus legyen, vagy helyesebben: akinél a kifejezésben ösztönszerűen, félreismerhetetlenül meg nem nyilatkozik ő maga, az ember — az igazi érdeklődésre nem számíthat. Mert a kifejezőmód elavulhat, a festékek megfakulhatnak, de a lényeg, az ember évszáza-

dok múlva is átérezhető még forrón, melegen egy Giotto-képen vagy egy Donatello-szobron!

Aiglont kész művésznek és kivételes tehetségnek tartom, mert ezt a megfoghatatlan valamit, ami őt magát megkülönbözteti másoktól, ki tudja fejezni a választott kis eszközeivel, ki tudja fejezni határozottsággal, biztonsággal, szuverénül, öntudatos őszinteséggel. Afelől nem lehet kétség, hogy minél korlátoltabbak az eszközök, ez a feladat annál nehezebb. Annál több elmélyedésre, keresésre van szükség.

Bachnak van egy g-moll fúgája, megírta orgonára és megírta egy szál hegedűre is. Ugyanazt a zenei gondolatot, ugyanazzal az erővel, tökéletességgel viszi keresztül, fejti ki mind a kettőben. Aki megfigyeli és összehasonlítja a két kompozíciót, amelyek különben egyformán kitűnőek, tökéletesek és hibátlan szépségűek, be kell vallania, hogy a szőlőhegedűre írt variánsban a művészi erőfeszítés nagyobb és csodálatra méltóbb.

Ez az egész állítás különben — azt hiszem — közkeletű és elfogadott esztétikai igazság, és talán semmi különös szükség nem volna a fölmelegítésére, ha ezeknek az új rajzoknak látása és vizsgálása nem keltene fel olyan határozottsággal eme valószínűleg egyedül jogos kritikai szempont hangsúlyozásának szükségességét.

Aiglonnak — akit különben, mint értesülök, a polgári életben Sassy Attilának neveznek és már többször kiállított — egyetlen témája a szerelem. Nem is a szerelem, hanem a kék, elvonatkozva minden egyébtől. Az ő fantáziáját mindenkor ez foglalkoztatja, és vonalai mindenkor ennek a titokzatos, minden érzésén és gondolatán uralkodó névtelen, hatalmas erőnek a jelenlétéről beszélnek. Nem holmi nagy szexualitású ember telhetetlensége, szomjassága ez, hanem a mágus bölcs belátása, aki rájött, hogy az élet titkát a szenvedélyek folyton égő piros lángocskáiban kell keresni, aki le tudta és le merte vonni a nagy tanulságot, hogy az élet egyetlen oka és célja az élet maga: a vágy, ami kielégítésre törekszik, ami mozgásra, küzdelemre kényszerít, ami kor-

mányozza az élő s élettelen anyagot egyaránt. Ő azonban nem áll meg ennél az igazságnál. Az ő témája az a vágy, ami nem az életért küzd, hanem a kielégítés szurrogátumát, a kéjt tüzi ki egyedüli célnak.

Tagadhatatlan, hogy ez a gondolat bűnös, destruktív jellegű, de az is bizonyos, hogy emberi. Hiszen a szexuális ösztön az embernél erősebb, mint bármely más magasabb rendű állatnál, és állandóbb is, mert minden periodicitást nélkülöz. A modern művészetben ez a természetlen, önmagáért való kép és kielégülés lassanként a centrumba kerül minden témák közepette. E tekintetben az utolsó évtizedek költőinek munkái egyaránt rokonságot mutatnak. Gondoljunk csak Stendhal Vörös és feketéjére — őt a saját jövődölése alapján is a XIX. századbeli írók közé kell sorolni —, gondoljunk Jacobsen Niels *Lhynéjére*, Wilde *Saloméjára*, Ady erotikus lírájára (*A mi gyermekünk!*), Jób Dániel novellás kötetére, az *Ifjúkorra*, Kemény Simon kötetére, a *Lamentációkra*, Molnár Ferenc vigjátékára, *Az ördögre*, és nem lesz nehéz ezt a rokonságot az első pillanatra megállapítani. A Beardsley, Bayros rajzait, Rodin szobrát, A csókot, Stuck Franz híres képét, *A szfinxet* és sok ezer képet, szobrot, rajzot, regényt sorolhatnánk fel, amikben mind közös ez a gondolat vagy ennek a gondolatnak a sejtelme, a cél nélküli kéjre való vágyakozás, annak a dicsőítése, megfigyelése, konstatálása.

Tulajdonképp nem más ez, mint az eredendő bűn problémájának egy új variánsa, a jó és gonosz tudás tiltott gyümölcszeire való elpusztíthatlan vágyakozás egy új alakja. Emberi, ősemberi probléma a maga bűnösségében, tilalmas és csábító voltában. Ellenkezik az élet erkölcsi törvényével (egészségi törvényével), mert hiszen nem egészséges, nem szolgálja a sokasodást, szaporodást, sőt az egyén egészségét is aláássa. Hiszen ezt a kéjvágyat nem az élet automatikus ösztöne kormányozza, hanem a gondolat, a fantázia, az intenzív emlékezés (az elmúlt kéjekre), a telhetetlen visszakívánás. A szervezet épp ezért nem képes pótolni azt az óriási ener-

giamennyiséget, ami a kielégülés érzésének létrehozásához felhasználják. Minél nagyobb a kielégülés, minél tökéletesebb, annál nagyobb ez az energiaveszteség.

Az állati idegrendszer egészben egy villamos körte vékony szénfonalához hasonlítható. Ez a villamos lámpa csak bizonyos feszültségű és intenzitású áramra van be rendezve, s ha ennél erősebbet bocsátunk rajta keresztül, kiég, elpusztul. Az anyag törvénye ez, amelyet megváltoztatni nem lehet, de amelybe az emberi szellem belenyugodni sohase tudott. A vallások a földön túli életre, a mennyországba való jutás idejére ígérték az örökké tartó intenzív kéj élvezését, az orvosok és az ökonómusok reá mutattak a megmásíthatatlan természeti törvény érc táblájára, és lemondást követeltek, mint a vallásalapítók, de velük ellentétben nem ígértek semmit. Az emberiség pedig születése óta benne nyög ennek a konfliktusnak nehéz igájában, és bukva, pusztulva meg újra és újra erőre kapva halad a maga útján.

A lótszevők, kokafát rágó bolíviai, chilei és perui ősbennszülöttek, a kínai és japáni ópiumszívók, az európai morfinisták, kokainisták, alkoholisták mindannyian tulajdonképpen ennek a konfliktusnak a szomorú áldozatai voltak vagy azok. Mindent föláldoznak nek, hogy megszerezzék maguknak azt a tartós jó érzést, azt a kéjt, amely a nemi élvezetekkel közeli rokon, s amit maguknak megszerezni másképpen nem tudnak. És áldozata e vágnak minden ember, aki valaha is perverz cselekedettel akarta fokozni a kéj természetes értékét. E tekintetben az embernek csak kisebb százaléka kivétel, mert perverz cselekedet már a csók is. Az állatoknál, a színes népfajoknál a csók ismeretlen. A csók a kultúrának, az önmagáérti kéjre való törekvésnek a találmánya.

Aiglón rajzait magyarázni nehéz, de csábító feladat, mert minden vonalában van valami gondolati, érzésszerű indokolás.

Minden magyarázat nélkül is világos, hogy egy-egy rajzban egy-egy ópiumrészség összes álmokképei kon-

centrálva vannak. Az ópium teljesen elbódít minden okosságot, akaraterőt és erkölcsi (egészségi) önellenőrzést, ami éber állapotunkban (sőt álmunkban is!) egyensúlyozza a gondolatainkat, akaratunkat, vágyainkat. Itt nincs más ébren, mint a kéjre mohó emberi vágyakozás. A fantázia a legőrültebb, legfárasztóbb munkát végzi, hogy ennek a váagnak szolgáljon.

Aiglon első rajzában például egy félig meztelen női alakot látunk. A mozdulat, a mód, ahogyan egy vékony lepel a testet takarta, a területek, amik födetlenül maradtak, a nő arca, amely nem szép a szó közönséges értelmében, de meghatott, csaknem elalélt és a belső izgalomtól majdnem eltorzult: mindezek ennek a fantáziának a mágikus munkájáról beszélnek. Az álló nő mellett egy sajátóságos madár repült fel valami csodás szelencéből, amelyet egy közömbös arcú nő bővülő mozdulattal tart maga elé. A madár mozdulata olyan, mint egy lanyha gesztus, mintha lankadtan visszaesne már és csak a női test titokzatos mágnesese tartaná a levegőben. A magasban több ilyen madár kering mintegy fejtellenül és elfulladva körülropdösve a hatalmas női hajkoronát. Egy fekete fa foltszerűen és minden perspektívás arányosság nélkül nyúlik oldalról a képbe. Rajta vagy benne repkedő (rárajzolt) fehér, apró madarak. Mint valami kínai váza díszítése! A túlsó oldalon kicsinyben, szinte a levegőben lógva, egy fához hozzátapadva és szorosan reásimulva, egy szűzies leánytest körvonalai bontakoznak ki, a fa koronája pedig tele szívekkel. Szerteszét a teret díszítő jellegű, önkényesen szétrakott, de rendkívül részletesen és óvatossággal összehangolt rajzmotívumok töltik ki. Ha megfigyeljük ezeket a motívumokat, például a női lepel mintáját, azt találjuk, hogy kivétel nélkül erotikus jellegűek; ismétlik az alaphangnemet és monoton egyformaságukkal megadják a rajznak azt a kábító, sűrű, buja és bűnös levegőt, amelyben az ópiumszívó tikkasztó látomásai úszkálnak, mozognak és szállanak. A mozdulatok is mind ernyedtek, esetlegesek, tévedezők. Az egész olyan,

mint egy hosszú ópiumrészség emléke, egy tér és idő korlátain átrepülő kábulat eseményeinek összegezése.

Aiglon mindennek a kifejezésére a tollat választja, a síkot, a primitív művészet eszközeit. Ezek az eszközök a „rajzoló gyermek” eszközei egy perfekt művész kezében. Érdemes fölemlíteni itt a pszichológusok megfigyeléseit arról, hogy hogyan rajzol a gyermek.

„A gyermek kontúrokkal rajzol. Nem ismeri az árnyékolást, a perspektívát. Nem tartja szükségesnek, hogy az alakjait valami szilárd alapra helyezze (föld). Mindent lerajzol egészen és körülményesen. Nem bízik benne, hogy megértik, magyaráz. Az idő problémáját úgy oldja meg, hogy naivul ugyanarra a képre reá rajzolja az eseménysorozatnak egymás után következő aktusát.”

Így rajzoltak az egyiptomiak, a nagy primitívek, így rajzoltak öntudatosan és szándékosan a preraffaelisták, és ezt a rajzolási módot használja Aiglon is. Nem korlátoltság ez, hanem önkéntes korlátozás, művészi ökonómia. Ehhez a témához ezeket az eszközöket kellett választani!

Nagyon szeretem a harmadik rajzot, ahol az álom (a rajz) egyiptomi miliőben jár. Egy fehér testű, gonosz arcú nő a kép központja. Kleopátra és Venus alakjaiból szövődhetett össze ez a borzasztó szépség. A lábait egy rabszolganő öleli át vágyóan, szinte lihegve. Olyan ez az etióp lány, mint egy kutya, és hosszúra rajzolt karja az alázatos, tehetetlen, reménytelen lángolást reprezentálja a csodálatos testű úrnő iránt.

Egyiptomi és asszír paloták kupolái szerte!... Közöttük mereven mozgó vagy megkövesült egyiptomi figurák. A Venus-kereveten az erotikus motívumoknak valóságos orgiája. A magasságból zsinórok, függönyrészek csüngenek le. Nem tudjuk biztosan, hogy micsodák, de „érezzük”, hogy szükség volt reájuk a sík fehér mező kitöltésénél. És ezenkívül is: fokozzák a miliő mágikus hatását, megmunkálják, fölizgatják a képzeletünket, ahonnan mindaz a finom érzés és gondolat halvány

visszhangjában most föléled, amelyet a régi Egyiptom kultúremlékeinek megismerésénél egykor szereztünk. Micsodák ezek az óriás gömbök vagy kerekék a horizonton? Nagy vánkosok, stilizált csillagászi gömbtérképek? ... nem tudjuk. Az álmokban szerepelnek ilyen határozatlan és intenzív benyomások. Mintha ezt láttuk volna, vagy azt, és hiába törjük a fejünket, hogy mi volt. Nem csoda, ha ki nem találjuk; ezeket a „micsodákat” egy szuverén úr, a fantázia teremtette! — és ezért nem hasonlítanak pontosan semmihez, ami itt a világban van.

Csak nézni kell ezeket a rajzokat, és hamarosan médiumaivá leszünk a művésznek, minden kapcsolatot megértünk, és az ópiummámor logikáját hamarosan átérezzük. Hiszen valamennyiünkben megvannak azok a csírák, amelyekről a részegség kinöveszti a mesebeli fákat, erdőket és rengetegeket, hiszen minden emberen egyformán hat (vagy hatna) az ópium, és a legszegényebb fantáziát is megtermékenyítené, nekilendítené és folszárnyazná. A művészet pedig megcselekszi velünk, hogy ezt az utat, amelyet a mámor állapotában megjárt, visszafelé tehetjük meg. Mi a mámor végére érkezünk és annak a nyomán, amit a költő nekünk elmesél, haladunk vissza az álomképek birodalmában.

Érdekes ennek a sajátságos testi állapotnak a lélektana. Több rajzon szerepelnek például csodás virágok, amelyek mintegy a levegőben imbolyognak, és porzóikat mint fullánkokat lógatják le. A porzó végén a portok. Ilyen „portokok” azonban elszabadulva külön-külön és szerteszt is keringenek. Ezek a gondolat eredeti elemei! Honnan tudom ezt? A vérszegény emberek, a közellátók és gyenge szeműek látását gyakorta zavarják az úgynevezett üvegtesti homályok, a szem egyik töröközégében, az üvegtestben levő sejtes elemek, amelyek árnyékukat rávetik a látóhártyára. Ha az ilyen ember fehér lapra, fényes felületre, vagy a levegőbe néz, úgy látja, hogy ezek a szürke-fekete pontocskák, golyók és karikacsoportozatok ott mozognak, keringenek a papi-

roson vagy a levegőben. Ez nem patológikus. A normális szemű emberek jó része is tapasztalhatta. A festő ezt a testi motívumot — valószínűleg öntudatlanul — beleszőtte a rajzba, formát adott neki, motívummá fejlesztette, és fölhasználja a szabad fehér felületek kitöltésénél.

Az utolsó rajzról szeretnék egyet-mást elmondani. Ebben az álomban, úgy látszik, leginkább női hajakkal foglalkozott a fantázia. Két kéjtől torzult asszonyi arc, az egyik nőnek a torzóját is látjuk. Más minden egyebet eltakarnak a hajak. Ezeket a szédületes hajhullámokat sajátságos mintázatokba alakítja a rajzoló tolla. A kéjnek, a termékenységnek a motívumai kergetik itt egymást, a fogantatásé és a pusztulásé. Peték, keresztiek, hernyók és koponyák váltakoznak, gabalyodnak össze. És mindenekfölött uralkodik egy gesztus, egy simogató kéz gesztusa. A kéz a második asszony keze. Semmi se mezítelen ezen a testen, csak az arc és a kéz. A kar, a nyak mind be vannak burkolva valami páncélszerű simulékony szövetbe. Az embernek az az impressziója, hogy ez a szövet sima és könnyű, de rajta keresztül nem érezni semmit. Éppen ezért a tapintási élvezet: a dúskálás abban az óriási hajtengerben — mind csak a kézfejnek, a tenyérnek, az ujjaknak jut. A nő torzult arcán, a kifelé fordult szemgolyóján látjuk, hogy ez a körülmény nem csökkenti, hanem fokozza a szenzációk értékét. A sötét háttérben szemképrázásos golyók és korongok; ennek az elalélt, félig lecsukott szemnek a látomásai.

Többet ma ezekről a rajzokról nem kell mondanom, de ha egyáltalán szólni óhajtottam róluk, kevesebbet nem mondhattam. Az *Ópiumálmok* nem leányiskolákba és gimnáziumokba való könyv. Az ifjú emberek egészségére, idegeire nem közömbös ez a művészet, amint általában semmiféle művészet sem. A nagy képzelőtehetség okozta örömök olyanok, amelyeket a „tulajdonos” meglehetősen drágán visszafizet. S ebből a szem-

pontból minden művészet rontó hatású, mert a fantáziára apellál, azt izgatja, fejleszti.

A művészi élmények az erre diszponált embereknél éppúgy élmények, mint az élet élményei, mert megkoptatják a szervezetet, megráncosítják a bőrt, megőszítik a haját, és megrokkantják a térdeket. Számukra a művészet komoly veszedelmet jelent, de egyúttal ők azok egyszersmind, akik a művészeteket igazán méltányolni tudják.

Egy tiszti kaszinói könyvtár német nyelvű *Dorian Gray*-példányába a könyvtáros százados beírta, hogy: „realistisch”. A vélemény nem mondható szabatosnak és valószínűleg a családapákat akarta riadószerűleg figyelmeztetni, hogy a könyvet leányaiknak ne adják. Ilyenféle rövid tájékozást kell még mondanom az *Ópium-álmokról*. Ez a nyolc-tíz rajz azt a fajta művészetet képviseli, amely részt követel magának a közönségének szívéből, véréből és agyvelejéből. Ha ezt nem kapja meg cserébe, akkor az, amit nyújt, jóformán semmi ama másik értékhez és élvezethez képest, amely a házardok drága áldozataiért kijár.

1910

AZ ISTENI KERT

I.

Szomory *Két kék szem* című novellájában a következőket mondja egy íróról:

„...a legbecsesebb művészek mintájára sohasem a való életet festette, hanem csak bizonyos egyéni szemlélet és képzelődés színes egyvelegéből és fájdalmas zűrzavarából hasított ki egynémely különös s olykor az emberi szenvedéstől véres darabot.”

Ugyanezt mondhatjuk mi Szomoryról. Szomory lírikus és témája az emberi szenvedés. A mások szenvedése, a saját szenvedése... az öröмок és gyönyörűségek, amely utóbbiakat olyan félelmes intenzitással éli át, hogy szinte a szenvedések közé sorolandók. A kék neki mindig kint is okoz és fordítva. Végtelenül érzékeny finom idegrendszer, amelyet a leggyengébb, legszűbtilisebb benyomások is áthévitének, felfűtenek, extázisba, görcsökbe hoznak.

„Tele vagyok rettenetes ösztönökkel. Valamit kutatok mindig. A levegőben szaglászok, mint az irish cetter. A fekhelyen felismerem a leperdűlt testek elsimított nyomát. A vonal gyötör. A mozgás gyötör.” Ezeket mondatja egyik hősével, gróf Liebesheimmel, de érezzük, hogy magáról beszél.

Szomoryt gyötrik az élet szépségei, nagyszerűségei, és gyönyörködik a szenvedéseiben, rettenetességeiben.

Képzeljünk egy zongorát, amelynek nincsen pedálja. Minden hangra és zörejre az összes húrjaival rezonál. Ilyen Szomory. Finom női ének, durva ordítás, székrecsegés... a húrok fölzendűlnek reá? A zörejeket a vissz-

hangban szétbontják az összetevő zenei hangokra és a muzsikában is kimutatják, megtalálják a zörejeket. Szomorý érzi az életet. Nézi a színeit, szagolja, hallgatja, tapintja, ízleli. Merőben érzéki szemlélet az övé. Az érzékei frissek, elevenek, mohók, telhetetlenek. Imádja a szépet, mindent szépnek lát... helyesebben: nála minden érzéklet kiváltja azt a kielégülési érzést, amit más embernél csak a szépség érzékelése idéz elő. Boldog állapot-e ez vagy boldogtalan?... más kérdés. Meg kell érte fizetni, annyi bizonyos:

„Az izgató vagy kábító látszatok alatt rögtön meglátom és megérezem e földi dolgok monotoníáját. Miután sok mindent megpróbáltam, be kell vallanom, hogy minden ugyanaz. Olykor roppant el vagyok keseredve.”

Meg kell fizetni, a spleen a fizetség. Az idegrendszernek ez a finomsága, amely képessé teszi az embert, hogy „felizguljon” és „elkábuljon”, más apróbb benyomások hatása alatt is, a fáradság, kimerülés és csömör érzését hozza magával.

De csak ilyen idegrendszer, ilyen fantázia képes efféle rendkívüli dolgokra, amiket ebben a könyvben találunk.

II.

Ha az ember világos délután lefekszik aludni és arra ébred, hogy már este van, akkor érez így. Úgy tetszik, mintha egy nappal később, vagy előbb volna, mint lefekvés előtt... Minden különös, furcsa, megmagyarázhatatlan. Az események között levő oki viszonyok eltűnnek. Nem tudja megérteni az összefüggéseket. Az alakok, a színek, a hangok valami érthetetlen, bájos idegrendszerű zűrzavarban kóvályognak körülötte. Igen, mintha kóvályognának, forognának és pillanatról pillanatra változnának, vagy inkább mintha meg volna me-revülve, beállítva és elrendezve. Minden értelmetlen és nagyszerű, fájdalmas és gyönyörű, fárasztó és üdítő.

Jób Dániel novellájába, a *Hajnali madarakban* olvassunk egy ilyen késő esti ébredést. Ez nem beteg érzés, ezt minden egészséges ember átérezheti. A fantázia ilyenkor könnyű és vad — hiányzanak a pedálok —, mindennek van valami jelentősége és hangulata. Az életünk összes reminiszcenciái fölélednek, mint a kísértek a temetőben éjfélkor.

Semmire se gondolunk, egy szót nem tudunk kimondani, és mégis úgy tetszik, mintha minden a nyelvünkön volna, az eszünkben, a hátgerincünkben, künn a levegőben, körülöttünk „zengő tumultusban”. Ez az állapot normális, de örülettel rokon a képzetnek egy féktelen kilendülése. Valami telepátiás fokozottság, amellyel keresztülrepüli a tér és idő korlátait, végigsuhan az elmúlt napokon s a jövőn.

Íme példák.

Mit érez Szomory egy londoni kis szálló magányában?

„... a nagy csönd mélyén, tompán és elmosódva, az ajtók, függönyök, folyosók, szőnyegek s lépcsők vaskos és lágy szurdináján át, megtörve s elgyengülve a város zshivaja hangzott, az egész nagy lázas élet, az egész rengeteg külső világ, az utak, a partok, a pályaudvarok, a felszerelő hajók s az induló vonatok s a nagy tér s a nagy sík, ahová kijutnak a végtelen és az új városok, izzó tüzekkel vonzanak.”

Egy londoni ócskaruhásbolt szintén eksztázisba hozza:

„A sok sötét színű ruha között, amelyek tömött sorokban és dús kötegekben nyomkodták a falakat, egy lámpa világított. A halottas szobák maró illata szállott, hervadt s kesernyés szagok párologtak a szögletekből. És egész raj sápadt ember víziója támadt, a távolban lihegők kavalkádja, zord és vékony alakok, sorvadozó és zömök sziluett-halottak is, akik e ruhákat levetették hajdan.”

Ez a végletekig fokozott érzéki interpretáció a fantáziának sajátos gazdaságán épül, az asszociációk buja sokszorosságán. Az író lát, hall maga körül mindent és még ami mindezen túl van. Látja saját magát is, a

pózát, az arcát minden irányból, érzi a múltját, mind-
azt, ami vele valaha történt, mind egyszerre, és ami
másokkal történhetett itt ezen a helyen.

A kis londoni hotel verandáján például ilyeneket érez
Szomory:

„Valami kihűlt és elmúlt barátság hangulata terjedt
az elhagyott bútorzat és bús növényzet körül. És em-
berek, akik elszéledtek, és asszonyok, akik elhelyeztek.
És valami különös kert a távolban, amelyik elhervadt.”

III.

Szomory rendkívül érzékeny ember, és ebből magya-
rázható a fantáziájának természete. Minden impresszió
megbolygatja az összes emlékeit, az összes szenvedéseit
és az összes örömeit; orvosi nyelven: az összes fontos
komplexeit. Mik a komplexek? Azok a képzetkörök,
amelyek az egyént leginkább foglalkoztatják, amelyek
az életének irányítói. A fejlődésének, a küzdelmeinek
emlékei, a tervei, a csalódásai, a sikerei, a vágyai. Egy
sematikus példát mondok! Petőfi Sándor komplexei:
szabadság, szerelem, hírnév, vándorlás, dal. Vagy Ady
komplexei: a szerelem, halál, bor, pénz, utazás, dicsőség,
siker. Anatole France komplexei: béke, bölcsesség, nyu-
galom, a könyvek, a művészetek, a tudományok, a szép
nők, jó ételek, jó borok, megelégedettség. Persze ez csak
nagyon durva, nagyon szemléltető példálózás, a lényeg
azonban elárulja, a komplexek körülbelül mindany-
nyiunknál ugyanazok, tulajdonképp állati ösztönök, a
létünk erői és sarkpontjai.

A lírikus nem beszél másról, csak a komplexeiről,
viszont az igazi művészek mind lírikusok. Nem lírikus-e
Arany János, nem lírikus-e Shakespeare? A Bolond Is-
tók, a Hamlet egyaránt nem a költők legfelsőbb, leg-
személyesebb ügyeivel foglalkoznak-e? ... Szomory De-
zsőnél azonban a komplexek érzékenysége igen nagy-
fokú, az összes minuciózus részleteikkel. Ő állandóan az

összes komplexeivel foglalkozik, nemcsak a jelen adott pillanatot éli át, hanem ugyanakkor az egész múltját is, amely benne zeng, mint valami óriási hárfá, amely a dallamot kíséri.

A *nagyasszonyhoz* írt előszavának első mondata kitűnően demonstrálja az állítást.

„E zengő tumultus Párizsban ébredt, s a nagy olasz kertekben íródott, ahol kaméliák virultak a szélben és az arcom egészen sápadt volt.”

Íme fölbukkan rögtön egy komplex: ... „és az arcom egészen sápadt volt.”

IV.

Szomorj komplexeiről felvilágosítást adnak a témái, s ezek: a szépség, a fény, pompa, előkelőség, a szenvedés, a kék, a bűn, az éhség.

Mindaz, ami a földön a legszebb és legcsúnyább érzéki értelemben. Kék és kín, szépség és rútság, előkelőség és aljasság — ezek a gondolat- és érzésvilágának pólusai. A hősei: Mária Terézia, II. József, Ferenc császár, csupa előkelő, szép, finom ember. Azután: Hughes Revel, egy züllött újságíró, Bauer Antal, egy tönkrement zseni, Tremolles, egy kalandor, egy kokott, aki megjelenik a lányának az esküvőjén, egy rablógyilkos. Aki azonban Szomorytól olvasott valamit, az tudja, hogy ezek nem idealizált alakok, hanem páratlanul finom megfigyelés +intuáció eredményei. Megérzi minden emberben a nemességet, az előkelőséget, a zsenialitást, és megérzi a gonoszát, az aljast. Hiszen mindenkiben van valamennyi mindenkiféléből. Minden emberben meglátja a maga titkos nyomorúságát. Az ő Mária Teréziája is szenvedő, féltékeny, boldogtalan, kielégítetlen nő és viszont Tremollese is hős, zseni, és a kokottja is szent asszony.

És a témái is ilyenek. Az ő hősei túlnyomóan annak a konfliktusnak az áldozatai, amelybe mint valami szerencsétlenségébe egyrészt a zsenialitásuk, másrészt a

„nyomorúságuk” miatt belekerültek. Ezek a siralmas emberi sorsok, ezek az összetört életek érdeklik, amelyekből nyilván sokat látott Londonban és Párizsban. „Dúlt arcú skót leányok. Német hetérák beteges kövér-ségben. Tragikus hajóskapitányok, akik letöröttek és csontig ázva a szárazföldön lézengenek.” Egy alakja így beszél magáról: „Minden fogamból a nyomort piszkálom elő és úgy állok itt, mint egy darab rút lepény, aminek keze és lába van.” És mindenütt valami rejtett gyalázat. A német nagykövetet, a nagy urat megcsalja a felesége a komornyikkal. Az elvált férj ingyenpásztor-órára jön a volt feleségéhez, az énekesnőhöz, és mert nem győzi a várást az előszobában, a szobalányhoz fordul...

V.

Szomory művészetét analizálni igen nehéz, annyira megfoghatlan, szubtilis. Aki nem tud eléggé olvasni, nem ért a novelláiból egy szót se, következésképpen letagadhatja, hogy azokban valóban művészet, és pedig ritka művészet rejlik. Az ő tehetségének súlypontjai egyrészt különös és aprólékos érzékletei, másrészt a stílművészete. Technikája biztos, kiesztergályozott, öntudatos. Amit ki akar fejezni, azt pontosan, teljesen kifejezi. A kifejezésben nála el sem vész semmi: pedig azok a dolgok, amik őt érdeklik, valóban nehezen kifejezhető, határozatlan érzések és sejtések, amikre nincsen költői nőmenklatúra és bevált kifejezési mód.

Például: Tremolles, a kalandor, otthagyja a Pyrker Hotel éttermét. Szomorynak ez a jelenet tetszik, ezt kidolgozza, ez él benne.

„Aztán elment. Valami különös kábulat lebegett vele, *valami mérget hagyott el maga után*; itt-ott a tornácon megnézték, meg kellett hogy nézzék, öntudatlan, ösztön-szerűleg, az asszonyok főleg, akik a *lelkük mélyén hirtelen villámlóan*, valami rejtélyes reflexhatásképpen

megismerték, megéreztek. Olykor egy ember is ránézett ellenségesen, ösztönszerű idegenkedéssel. A szegény német zenészek *mintegy megriadtak*, amint elhaladt mellettük. E nagy világban való kóborlásukból, mint elhalt s *hirtelen visszapattanó* rémlátás hatott a szőke fejével, a kék szemével. Hol látták ezeket a szemeket, a szőke óriást, hol látták? *Micsoda éjszakák mélyén*, micsoda tivornyákon, vagy kihalt apró vasúti állomásokon, ahol mint fáklya siklott tova és eltűnt a horizontok mélyén, a nagy utakon, a sötétben, vagy hol egyébült az utcán a tömegben, kémelve, szimatolva, ismeretlen álmokat hajszolva, vagy másutt, a tenger partján, a szellős verandákon fülledt klubtermekben, ahol a *látszat tikkadt nyugalmában valami lázas életet élt*, küzdött, lihegett, zord terveket kovácsolt, vagy tán titkos folyosókon, ahol elvonult, mint az árny, *elváltozva, halotthalványan a bűnnek izzó reflexével* megtépve a lerongyosodva, megbélyegezve, s tragikusan, mint aki fékevesztett energiáját az *ösvény szélén hurcolta meg*, vagy üvöltöző vadállat erejével, véres fogával az áldozat testébe mart.”

Az idézetben némely szavakat aláhúztam, ahol ezek a finom sejtelmek csodálatos könnyűséggel és szépséggel alakultak ki a fogalmazásban. Egyszersmind paradigmája ez a leírás Szomory buja fantáziájának, amely egyetlen általános benyomást villámsebesen részleteire bont, szétkapcsol, összehasonlít és hasonlatokkal magyaráz.

Szomory könyve tele van ilyen — hogy is mondjam — ritkán előforduló, nehezen meghatározható érzésekkel, amelyek annyira egyéniek elgondolásukban, annyira specifikusan az íróra vallanak, hogy senki másnak talán soha az eszébe nem jutottak, de azért mégis általános emberi érdekességűek, mert a művészete révén meg tudja őket érteni, el tudja fogadtatni, s ezzel általános emberi érdekességűvé teszi valamennyit.

Egy novellájában így írja le a hajnat:

„Az utca már élt odalenn s a szennyét hömpölgette. Reggel volt. Keleten a nap tűzéből sajátságos alakzatok

valami irtóztató öldökléssel szerelték föl az eget! Szá-
guldó társzekerek alatt aranypiros vérüket folytatták
feldöntött bábok.

Íme egy rövid leírásában szinte az összes komplexei
benne rejlenek.

Szenny. Irtózat. Öldöklés.

Bábok (előkelőség). Szárguldás.

Egy londoni szállóban éjszaka nézi az utasok érke-
zését.

„... Minden üres volt. Az oszlopos csarnokban, a téli
kertben, véges-végig a termeken, a széles lépcsőkön is,
a nagy szállók éjszakai melankóliája terjedt az elnyűtt,
megviselt, agyonfáradt bútorok hangtalan nyomorúsá-
gán. Néhány roppant málna jött a csendben, súlyosan,
bronzbarna színekben, matrózoknak öltözött, de gálya-
raboknak rémlő óriások vállán, rejtélyes és ijesztő tar-
talmukkal koporsó módjára, a kései utasokkal mögöt-
tük, mint gyászos kíséret valami éjjeli temetésen.”

Itt is: Elnyűtt. Megviselt. Agyonfáradt. Nyomorúság.
Gályarab.

Rejtélyes. Ijesztő. Koporsó. Gyász. Temetés.

Egy zsidó templomot ír le hosszúnappal. A küszöb
tragikusan meg van repedezve, felszántva, meghasadva,
mint egy ősi bejáró. A kendőbe burkolt alakok, mint
holmi kísértetek tanácsa. Valami „nagy maró fuvalla-
tot” érez az egészen, valami *sajátságos* keverékét a pa-
rázsló dohánynak és elsárgult papírnak. Az avult zsol-
tárok és ősi imakönyvek lapjai *megkínzottaknak* tet-
szenek. A gyertyák izzó elefántcsontnak *rémlenek*. Egy
zord alak egyedül verdesi a mellét beburkolózva és
bűnbánásban, mely a *tébol*ig ragadta el.

Minden dolgot különösnek, másnak érez, mint ami, és
mégis megértjük.

Egy ember a város felé megy, ahol nemsokára gyil-
kolni fog.

„Arcát megemelte a nagy fény irányában. A távoli
vonalak, égő háztömegek a roppant kövek s kémények
rengetegéből a város víziója támadt s szállt elő, mint

tenger mélyéből valami szörnyeteg. Sajátságos és izzó vonzalmán a vétek maró íze terjedt, az ismeretlen bűntettek, a rejtelmes gyalázatok szédítő fensége s riadalma támadt.”

A gyalázatok szédítő fensége! Ez nem moralizálás, azaz nem bündicséret, ez valami határozottan belső érzés, valami professzionátus gyönyörködés. Gyönyörködés abban, ami ritka, kockázatos, életveszedelmes.

Szomory a bélyeggyűjtő szenvedélyével keresi ki az efféle ritka emberpéldányokat, amelyek nem is olyan ritkák.

Találunk nála kéjgyilkosokat, gyalázatosan megcsalt férjeket, homoszexuálisokat, koraérett gyerekeket (*Gros-wenorostor*), rajongókat, embereket, akik részint a pompában, részint szennyben élnek, részint kedvelik mind a kettőt.

VI.

Szomory nem ír magyarosan és nem érzi a nyelv szellemét, bőven használ franciás és angolos szerkezeteket — sokszor azt a benyomást kelti az írása, mintha fordítás volna —, mégis stílművész. A kifejezése, az előadása rendkívül könnyed, jólesően biztos, a szavai muzsikálnak, a mondatai peregnek. Kétségtelenül tisztában van vele, hogy a művésznek mindig keveset kell akarnia, és hogy az, hogy valami sikerül-e, mindenkor véletlen. Nem küszködik tehát, nem győzi le az akadályokat, hanem kikerüli. Innen ered a stílusának az a semlegessége, amely a francia nyelv karakterére emlékeztet, s amely magyarul újságszámba megy. Nem mutat reá határozottan valamire, hanem körülírja. „Holmi, némi, valami, mintegy, ilyen- vagy olyanszerű” stb., ezeket a szavakat feltűnő gyakran használja. A stílusa miatt gyakran szüksége van reájuk. Ez a bizonytalanság nyomát hagyja a jelzőiben is, a módban, ahogy az igéket használja az ellentétek sajátos kedvelésében. Szomory

— akadémikusan szólva — gyarapította a szókincsünket. A meglevő szavakat tudniillik nagy találékonysággal alkalmazza szokatlan esetekben és ezzel bővíti az értelmüket.

Például: ...„a szakadó kábulat kesernyés ízében mindent láttam”. Azt kéne mondani: „rám szakadó”, de nem mondja, mert tulajdonképpen nem szükséges. A mondat teljesen érthető anélkül is.

„Maró zamatja van” nála például egy csónaknak.

Egy menekülő emberről ezeket írja: a létért való szoros aggódásnak üde és nyers jelensége volt. Üde és nyers; az efféle jelzők eleinte antipatikusak, affektáltak, keresetnek tetszenek, később azonban megérezzük, hogy az író *megtalálta* bennük azokat a szavakat, amelyekkel a mondanivalóját leginkább megközelítheti. Szomoró jelzői manírosak, de végeredményben meggyőzők és gyönyörködtetnek, mert a manírja s a manírjai *karakterizálják* őt. Eltolódott értelemben használja ő például a „becses”, imádandó, tragikus, heroikus, isteni, heves, brutális, fanyar, vonzó, sivár” jelzőket is.

Ugyancsak karakterizálja stílusát az igék halmozása, amelyre szüksége van. A magyar nyelvben ez is idegenszerűen hangzik eleinte. Idézem az *Ivanhoe* egyik részletét. A nagykövet befejezi a kihallgatást, melyen új titkárát fogadta:

„A nagykövet hallgatott. A kezét *kivonva, hátrálva és elvonulva* ismét ő volt, az úr volt, a nagyobb úr, gróf Schwanstein-Schurkenburg. Hirtelen mintegy *önmagához térve vissza*, könnyedén *leoldott* magáról engem, *kijátszott s kiejtett* az életéből, a légköréből, az érdeklődéséből *elhullatott, mint egy kantárszárat.*”

Mondom, szokatlan, de érezzük a művészetet, a szükségszerűséget, az igazságot. A próza szépséget, fényt, dallamosságot kap.

VII.

Szomorj manírjairól szeretnék még beszélni, mint amik szorosán beletartoznak írói természetrajzába.

Szereti használni a felkiáltást: *Szent Isten!* Beledugja a szavak közé a mondatokba, mint valami ragasztékot, de közelebbről nézve mindannyiszor szükségszerűleg, öntudatosan. Ez a felkiáltás az *elviselhetetlenség* érzését reprezentálja. Ha valami iszonyú szánalmas vagy nagy-szerű, kéjes, hogy a heves, erőszakos benyomást az idegek már nem bírják el, már menekülni akarnak, akkor megjelenik ez a védekező, konpenzáló, franciás kiáltás: *Szent Isten!*

Hughes Revel, a züllött újságíró előadást tart lady Bakhamról:

„— Lady Bakham a legszebb nő Londonban. A legszebb nő a szárazföldön s a tengereken. Szébb annál, amit Gainsborough füstött, szébb Burne Johnnál, a rózsaszínű Watteau minden álmainál. Szép ő, szent Isten, szép, mint egy japán cseresznyefa, amikor kivirágzott, szép, mint egy gyöngyházcsiga a smaragdfüvekben, egy aranyalma a hajnalban vagy a vér a narancsban. Szeretni őt! És szeretni általában. És szédülni és szenvedni is. És még sok minden, ami a gyönyör körül van. Az isteni kert!”

Mondom, ennek a megismétlődő kiáltásnak, amellyel Szomorj könyvében annyiszor találkozunk, alapja az elviselhetetlenség érzése. A dolog ott válik manírrá, hogy Szomorj gyakran használja, mintegy markíroz csak vele. Az előbbeni idézetet szándékosan folytattam, mert még egy másfajta modorosság akad benne. (Eltekintve a hasonlatok halmazától, amely egészen kivételesen Wilde-ra emlékeztet.)

— Szeretni őt! Itt néhány szokatlan mondat következik. Szeretni őt! — ez a mondat állítmány nélkül. Szeretni őt — boldogság! Ilyesmit képzelne az ember. De nem erről van szó és nem ezt kell képzelni. Itt a beszélő egy egész gondolatsort ugrik át és azt kell ész-

revenni. „Szeretni őt! És szeretni általában. És szédülni és szenvedni is. És még sok minden, ami a gyönyör körül van. Az isteni kert!”

Egész circulusát a komplexeknek futja meg a gondolat pár pillanat alatt. Ezt Szomory úgy éri el, hogy a mondatokból kivet minden fölösleges ballasztot, szinte csak szavakat ír egymás mellé. Ennek a manírnak is megvan tehát a maga fiziologikus alapja.

Érdekes modorosságokat találunk az ő komponálási módjában is. Ahogyan a mesét elrejt, ahogyan a kép hatásokat előtérbe hozza, ahogyan startol, és ahogyan a célhoz ér, ahogy óvatosan kerül minden közönségeséget, amilyen ravaszul és előkelően kijátssza, kikerüli mindazt, ami banális, ízléstelen. A legrettenetesebb, legpokolibb novellában is egy felsőbb jó ízlés állandó őrködését bámulhatjuk: sohase unalmas, sohase közönséges. Arisztokrata művész, mert egyedül van, magának él, magának néz, hallgat, figyel, szenved, gyönyörködik és ír. Szociális kapcsokat nem érez, az érzékei teljesen lefoglalják, de nagy művész, és ezért mindannyian tanulhatunk tőle és gyönyörködhetünk benne. Hogy ez csakugyan így van, ezt óhajtottam néhány érveléssel bizonyítani. Nem azoknak, akik Szomory írásait már eddig is értették és művészetét megérezték — fölösleges fáradság lett volna elmondani nekik azt, amire egyenként maguktól is rájöttek —, hanem akik eddig nem értették, akik idegenkedtek tőle, akik nyitott szemekkel elmentek mellette, akik mindezt eddig nem tudták.

1910

JEGYZETEK MIKSZÁTHRÓL ÉS ÚJ REGÉNYÉRŐL

Mikszáth Kálmán, akit a ma élő magyar írók között a legnagyobbak nevezünk, a múlt év őszén három kötetben kiadta új regényét: *A Noszty fiú esete Tóth Marival*.

I.

Mikor valaki már olyan sokra vitte, mint Mikszáth, le kell mondania arról, hogy valami nagy szenzációt csináljon az új írásaival, mert hiszen *természetes*, hogy aki csak teheti, elolvassa a könyvét (még a kritikuskok is), és azután fölhangzik az egyetemes dicséret:

— Ejnye be pompás, kedves! Micsoda csodálatos meseszöveg! Ó, ez az aranyos humor!

És eltárgyalják a könyvet a fővárosi irodalmi szalonokban éppúgy és majdnem éppolyan dicsérettel, mint vidéki kaszinók dohányzóiban és falusi házak verandáin. Mindenki megszokta már, hogy Mikszáth első minőségűt szállít és punctum. Igazságtalanság! Mikszáth olyan friss, még mindig annyira fejlődő, teremtő erejének annyira teljes birtokában levő művész, hogy joggal számot tarthat rá, hogy bőven foglalkozzanak vele nemcsak általános dicséretnek keretében, hanem művészetének komoly vizsgálásával. Annál is inkább időszerű ez, mert az új regény pikáns alkalmat ad holmi hosszabb elmélkedésre. A harmadik kötet végén tudniillik, az *Útóhangban* — az író után — megszólal az esztétikus Mikszáth is, és nyilatkozik a regényírás jövőjéről. Hallgassuk meg, mit mond!

II.

Azt mondja Mikszáth, hogy „a nagy mesemondók eltűntek és vissza se fognak térni többé”... Az írók ezentúl a hétköznapi életből fognak meríteni. Lejárt az az idő, amikor a poézist sablonok szerint csinálták, és a regények, elbeszélések, drámák megépítése a konvenció tervjrajzaihoz ragaszkodott. Mikszáth a közönséget okolja a konvencióért, a közönséget, amely „még fiatal s nem bánja, ha az történik a darabban, amit ő óhajt, hogy történjék”. Az irodalomnak jobban és jobban közelítenie kell az élethez és közelíteni is fog. Az elbeszélő művekben hiányozni fog az a kerekdedség és frappáns fordulatosság, amit eddig láttunk, hiányozni fog az a csináltság, amelyet a cselekmény szimmetrikus fölépítésében, az összefutó szálak elrendezésében érzünk, de több lesz benne az élet valószínűségéből. Így szalad a regény az újságriport felé. A riport a maga „eredeti természetességében” folyik, szabad és független a „szabályoktól”. „A riporter közli velünk a nyers eseményt, felvonultatja az abban részt vett fő- és mellékalakokat anélkül, hogy kénytelen volna életfolyamatukból többet nyújtani, mint amennyit az esemény megértése kíván.” Így látja Mikszáth a regény fejlődését, ez a véleménye az elbeszélő irodalom jövőjéről, és — mint írja — ilyenforma sejtelmek kapcsán tett kísérletet a fentebbi elbeszéléssel.

III.

Tehát a riport lenne az új regényírás homunculusa? És a krónikás elmondás, az események időrendi nyers felsorolása — a tökéletesedés?

De hiszen ez nem fejlődés. Az elbeszélés legrégebbi fajtája éppen a riport. Az *Iliász*, az *Odüsszeia*, az *Aeneis* vajon nem riportjai-e a trójai háborúnak, Odüsszeusz bolyongásainak és Aeneas atya viselt dolgainak? Igenis

riportok ezek, abban a tekintetben, hogy az elmondás bennük leginkább tényekre vonatkozik és az elbeszélés csak egy bizonyos eseménycsoportot ölel fel. Mikszáth a riportot a nemrég múlt idők elbeszélő művészetével szembeállítja. Holott a riportnak a kritériumát éppen abban látom, hogy egy „bizonyos” eseményt mond el, egy bebonyolódást és egy kibonyolódást. Olyan valamit, amiben az író éppen azáltal kelti fel az érdeklődést, hogy az események sajátos játékát, a szálak egymáshoz bonyolódását, összekuszálódását mutatja be, és a végén vagy kibonyolítja a csomókat, vagy elvágja. Hiszen éppen ezt az elbeszélő irodalmat jellemzi, hogy „az életfolyamatokból nem nyújt többet, mint amennyit az események megértése kíván”!

Világosabban olyanformán lehetne ezt mondani, hogy az ilyen írónak az esemény, az egység, a fő látnivaló a történés. És éppen ez jellemezte Mikszáth írásait mindenkor, a mese. *A mesélőregényt neveznénk mi riportregénynek* vagy krónikás regénynek, vagy anekdotázó regénynek. És a típusai éppen Mikszáth-regények. Kevésbé tipikusak, de hasonlóképpen ebbe a kategóriába sorolandók — akiket Mikszáth is említ — Jókai, Dumas, Hugo Victor.

Ezen a téren a fejlődésről legfeljebb annyiban lehet szó, hogy az író a mese konstrukcióját elrejtse a közönség szeme elől, és ezáltal fokozza a történet élethűségét, vagyis azt a látszatot, hogy amit elmond, valóban megtörtént, vagy megtörténhetett. Szóval bemázolja a szimmetrikus felépítés vastraverzeit, és a „szálak” elrendezéséhez alkalmas boronálót óvatosan használja.

IV.

Ezzel a típussal szemben mint ellentétet — ha úgy tetszik, haladottabbat — állítanám azt az írásművészetet, amelynek számára egység: az emberi élet. Az ilyen író az eseményekben nem talál valami különösebb

érdekességet, nem is látja az események között azokat a „szálakat”, mert a művészi nagyítóüvege nem ezekre van beállítva, hanem egy további síkra, ahol emberi alakok bontakoznak ki élesen. Ezek az írók nem riportot írnak, hanem életrajzot. Amazok között az írók között és emezek között egyformán vannak elsőrangú, másodrangú, harmadrangú művészek. De mégis ha a fejlődés kérdésére, amelyet Mikszáth fölvetett, meg akarunk felelni, akkor azt szeretnénk mondani, hogy ez a fajta írói típus ma él, és úgy tetszik, hogy a következő évtizedekben többségre fog vergődni. Nemcsak azért, mert a városi élet, az idegrendszer kifinomodása ebbe a másik emberlátó síkba állítja be az írók szemét, hanem azért is, mert a közönség lassanként — mint Mikszáth mondja — „megöregszik”, és függetlenül is hasonlóan lát, mint az írók, hasonló dolgok iránt érdeklődik. Az író tanítja a közönséget látni, a közönség pedig az írókat írni. Szóval a fejlődöttebb ízlésű „megöregedett” közönség kölcsönhatásba kerül az íróval, míg a régi olvasók hasonlatosak voltak a mesemondók publikumához, amely körülüli a művészt és szájtátva hallgatja az elbeszélést, anélkül, hogy sejtené, hogy mi is a művészet abban, amit kap, és mi az, amit meg kell csodálni.

V.

Azok az írók, akiknek a művészi látótere az „emberre” van beállítva, akiknek az „egység” nem a mese, hanem *egy emberi élet*, ezek képviselnék a másik csoportot. Ők írják azt a regényt, amely nem mese, hanem élmény, aminek olvasása nemcsak gyönyörűség, hanem még egy darab élet is, de ami nem riport, hanem líra. Ide sorolnám azok közül, akiket ismerek, például Balzacot, Flaubert-t amellet, hogy mesélő, Dickenst is (aki fölülmúlhatatlanul egyesíti a két írói típus erőnyeit). Dosztojevszkijt, Stendhalt, Tolsztojt, Jacobsent, Cseho-

vot, Turgenyevet, Anatole France-ot, Thomas Mannt. Ezek az írók az ember belső természetének legszorgalmasabb kutatói. Őket nem az események egymásutánja érdekli, hanem az események okait keresik meg a lelkében. Ezeknek az emberismerete nem tapasztalati, nem praktikus, mint például Mikszáthé — akit mint emberismerőt Bródy Sándor gyakorta nagy dicsérettel említ —, hanem velük született. Azt szeretném mondani, hogy ezek az írók, mielőtt láttak volna embert, már bele tudták magukat képzelni mindenféle helyzetbe és körülménybe. Mikszáth viszont praktikus emberismerő. Hasonló azokhoz a kórboncnokokhoz, akik sohase folyamodnak a mikroszkóphoz, mert nagy tapasztalataik folytán olyan esetekben is, amikor biztosat mondani mikroszkóp nélkül nem lehet, szabad szemmel is pontos diagnózist vágnak ki. Náluk a fantázia nincs lekötve az emberek megismerésére, mint amazoknál, ők az embereket száz adott eset alapján ítélik meg százegyedszer, praktikusán alkalmazzák a megtanultakat. Ők az emberismeret tudósai. Stendhált, Csehovot, Jacobsent és a többieket pedig az emberismeret művészeinek nevezném.

De mindenféle tétel gyűlöletes, és az efféle okoskodás, ha számot tart arra, hogy abszolút igazságnak tekintsék, éppenséggel visszatetszik.

VI.

A Noszty fiú esete Tóth Marival csakugyan riportregény, és ennyiben nem különbözik Mikszáth többi regényétől. Színhelye Bontó megye, szereplői Nosztyék és Tóthék. Az esemény, a riport pedig a következő:

1. Hogyan akarta Noszty Feri feleségül venni a milliomos Tóth Marit, hogy megmentse családját az anyagi tönkremenéstől. 2. Micsoda ravasz cselt eszeltek ki a Nosztyak, hogy elhitessék a milliomosékkal, hogy a fiú nem a pénzért akar házasodni. 3. Hogyan ment fuccsba

a már majdnem keresztülvitt manőver, hogyan sült ki a turpisság.

Mikszáth kétségtelenül abban látja a regénye riport-szerűségét, hogy nem végződik — mint mindenki a címből is gondolná — házassággal, hanem ellenkezőleg az utolsó pillanatban bizonyítékot szerez Tóth apa a Nosztyak aljas szándékairól. Ez a bizonyíték pedig nem más, mint egy megkezdett levél, amelyet Noszty Feri valamely fogadóban könnyelműen otffelejtett, s amelyet a vendéglős megtalált, eltett és az idő elérkeztével Tóth apának hűségesen elküldött. Ebből is látható, hogy az eset rendkívüli és a véletlenszerű kibonyolódás a maga érdekességében és anekdotaszerűségében nem az élet, hanem a tervszerű írói munka bélyegét viseli magán. Ez nem azt jelenti, hogy Mikszáth nem elsőrangú művész, hanem csak azt, hogy művészete természetének megítélésében tévedett. Ez a regény tehát mese, mint a többi, finom és kedves mese, csupa élő, lélegző, vértelt alakokkal, akiket azonban az író, bármennyire is élnek, láthatatlan drótokon rángat nagy művészettel, szépséggel és bámulatra méltó okossággal.

Mikszáth művészetének legfőbb tulajdonsága a konstrukciónak ez a biztonsága, harmonikus mivolta, szóval a mesélés. A kompozíciója a maga nemében páratlanul artisztikus, de mégis sokkal inkább érdekelnek az alakjai. Hogy a mese szép lesz és nagy filmje akadály nélkül fog siklani (ej, be pompásan beolajozta!), azt úgyis tudom, mert már olvastam a *Beszterce ostromát* és a *Prakovszky, a siket kovácsot* és a *Kis primást* és a többit is mind.

Igen, az alakjai valamennyien nagyszerű figurák. Jellemző fejek, éles kontúrokkal, klasszikus szépségű portrék. Mulatságos szószátyár szolgák, nagyszájú nénikék, bogaras uraságok, szép fiúk, szép lányok (egy szőke és egy barna)! ... És nincsen egyetlen rosszul megvilágított pont se, minden tiszta, beállított és színes, mint a Benczúr-képeken. Itt van például ez a Kope-reczky, a mai magyar főispánok típusa, léhá, tudatlan,

de alapján mégis szeretetre méltó és grand-seigneur. Az állatok tanítványának vallja magát, és egy kost vezetget mindenfelé, mint más a kutyáját szokta. Nagyszerűen megrajzolt fej az öreg Nosztyé: a régi szabad-elvű párt képviselői között egy tucat ilyen Noszty akadt — ez is típus. A jókedélyű, mulatós féldzsentrifiúk között könnyű lesz megtalálni Noszty Ferit is. És az összes alakok ilyenek; valamennyi különleges típus, képes-könybe való. És mégis úgy tetszik, hogy alig vannak stilizálva. Mikszáth olyan csodálatos természetességgel mozgatja őket varázsfonalain, hogy megesküszünk rá, hogy egytől egyik személyes ismerői az írónak.

VII.

Talán egy év előtt olvastam egy apró kritikát. Egy kiváló novellistánkról azt írták, hogy féktelen erotika túlteng a novelláiban, és ez az immorális vonás árnyékot vet a tehetségére. Olyanféleképpen végződött a dolog, hogy meg kell javulnia és jó útra térnie. Ez az együgyű okfejtés az író a témáiért vádolta, szóval olyanféle kívánságot reprezentált, hogy ám írjon az illető, mert hiszen tud írni, és érdekesen írjon továbbra is, de válasszon más témákat. Nevetséges kívánság! A kritikus csak arra hivatott, hogy ítélkezzék a művészetről. A művészetről, amellyel az író az ötleteit kiviszi. Arról is lehet beszélni, hogy az ötlet jó-e vagy rossz-e. De arról, hogy erkölcsös vagy erkölcstelen-e! Erre vonatkozólag legfeljebb leánypolgári iskolai igazgatónök és gimnáziumi ifjúsági könyvtárak őrei nyilatkozhatnak. Akkor is legfeljebb így:

— Elolvasása serdült korúaknak egészségi szempontból nem ajánlatos!

Mondom, az a kritikus azonban a *témái alapján* erkölcstelennek jelentette ki ezt a novellaíró, ahelyett, hogy azt mondta volna meg, hogy érdekesek-e a témái vagy nem, jól vannak-e megcsinálva, vagy nem. Ha

azonban egy lépéssel tovább megyek a l'art pour l'art lépcsőin, akkor azt mondhatom, hogy ennek az írónak az frásait bizonyos buja, elfogult forráság jellemzi. Ebből arra következtetek, hogy az író valóban szexuálisan hiperesztéziás, de nincs módomban kideríteni, hogy ő maga erkölcsös vagy erkölcstelen férfiú-e. És hogy a szerelem a legfőbb, az egyetlen téma, ezt nem kell sem magyarázni, sem menteni. Tudjuk azt, hogy a szexuális funkció minden élőlélynél fontosabb minden másnál. A civilizáció ezt a tényt nem változtatta meg. Az emberi életnek főmotívuma maga az élet — a továbbélés. A kultúrembernél a szexuális indító erő talán kisebb, de a művészetekben átszublímálódva annál dominálóbb szerepet játszik. Minden emberi gondolkodásnak, akarásnak és érzésnek láthatatlan központja ez. A művészet a művészek életének egy-egy darabja papíron, zenekaron, vásznon, márványban, és minthogy az élet domináló vezérmotívuma a nemi élet, tehát a művészet is elsősorban a nemi életről beszél. Természetes, hogy *contradictio in adiecto* már maga az, hogy egy írónak az erotikájába kötök bele. Hiszen nem adhatja a más erotikáját, hanem csak a saját magáét, és egyáltalán adhat-e mást, mint erotikát? *A Noszty fiú esete Tóth Marival* is — erotika. A Mikszáth erotikája.

VIII.

Ez az erotika egészséges — ha szabad így mondanom —, parasztosan egyszerű. Karcsú, finom arcú, kissé naiv, jószívű és kedves, közönséges értelemben vett „nőies” leány a Tóth Mari is. Nyilván ez az a típus, amely Mikszáth emberi érdeklődésének is a központjában áll, mert több Mikszáth-regényben ismétlődik (*Prakovszky... , Szent Péter esernyője*). Ez az erotika egészen férfias, tehát nem mély és nem túl szenvedélyes. Pár idézet jól megmagyarázza, hogy milyen:

„Hova lett Noszty? Hát az bizony visszament a karzat

kijáratához, ott leste a letípegő hölgyeket, kik fölfogván a lépcsőknél szoknyáikat, csinos formás lábokban és bokákban élvezetes szemlét nyújthatnak a kujonnak.” (I. 217.)

Vagy... a Noszty fiú belép a Szent Sebestyén Kórház orvosi szobájába, ahol Tóth Mari az éjszakát kénytelen tölteni egy előre megtervezett hídlebontás miatt!

„A kis cipők ott heverték az ágy mellett. A rezedaszín szoknya, meg a galamszürke blúz hanyagul a székre volt dobva, az utóbbi még szinte az élő test formáit mutatta a vállaknál és a mellnél, ahol be nem huppant és — csak remegve mert odanézni Noszty — a fehér párnákba besüppedve a Mari feje pihent koszorúba font kalászszerű hajával. Ajkai körül amorettek játszottak. Nyakának édes vonalai minden lélegzetvételnél mozogtak, alakultak, s mozogni látszott velök egy kis szentkép, mely keskeny, fekete bársony pántlikán lógott a nyakán, mint a csöngettyű a bárányén.”

Idegizgató pszichikai konfliktusok itt nincsenek. A nők sohasem komplikáltabbak, mint amilyen szép a testük. Minden megítélés, minden vágy egyszerű, materiális. Ez a nemi élet, amit Mikszta írásaiban találunk, merőben testi jellegű, úgyszólván tisztán szexuális, és erotikája, egy eredeti szellemi gondolköre — nincs is. Itt a szerelmeseket az igen és nem kérdése érdekli, de különben semmi sem hiányzik, hogy egyszerű szíveik, mintegy előre összehangolva, tiszta harmóniában rezonáljanak. Jókai e tekintetben valóságos ellentéte Mikszatnak. Buja, szomjas, különc. Ő már megérzi és kedveli a másik előkelőbb női típust is, a bestiát, és az összes női típusokat. Gondoljunk a tengerszemű hölgyre, vagy a szép Anyalkára, vagy a *Sárga rózsa* hősnőjére, erre a hortobágyi Carmenre. Érdekes, hogy Mikszat Jókairól írt könyvében ezt a tényt egészen figyelmen kívül hagyta, és nem látja meg soraiban ezt a mágikus, különös erotikát sem. Pedig ha egy író *természetröjzáról* be kell számolni, első, amit megnézek, az erotizmusa. Petőfi erotikája szintén nem túlságosan

nagy kaliberű — őt is csak kevés fajta nő érdekelte —, de vannak benne finom és éterikus disszonanciák. Példa rá a *Szeptember végén*. Ez hiányzik Mikszáthnál, nála a szerelem inkább csak testi, és a központja egy szelíd, eleven fiatal lány. Stendhal erotikája sokoldalú és káprázatos. Róla magáról is tudjuk, hogy egész életében nők után szaladgált, és nagyon sokféle nő hatott rá. Nézzük Shakespeare-ét: Júlia, Ophelia, Kleopátra, Cressida, Desdemona, a Makrancos hölgy!... mennyi más- és másfajta nő, mennyi más- és másfajta erotika. Dickens erotikája kisebb, de még mindig sokoldalú. A Copperfield két felesége, Dóra és Ágnes merőben különböző nők, és az a szerelem, amellyel Copperfield Dórát szereti, szintén erősen különbözik az „Ágnes iránt érzett nagy vonzódásától”. Anatole France erotikája szintén nem sokoldalú, de van benne valami különös ritka zamat, valami nagy olvadás, lebecsülése a nőnek és a szép nők imádata. Egy idézet a *Lüdláb királynőből* meg fogja világitani ezt az állítást:

(Jáhel és Nyársforgató Jakab pásztorórája.) „Csókkal borítottam őt. Ő úgy intézte a dolgot, hogy szemembe tűnjön, hogy neki fekete harisnyája van, a térde fölött gyémántcsatos harisnyakötővel megerősítve, és ez a látvány lelkemet visszaterelte azokra a gondolatokra, amelyek tetsettek neki. Sőt mi több, ő maga nagy ügyességgel és hévvel ösztökélt engem ebben az irányban, és észrevettem, hogy abban a pillanatban kezdett belemelegedni a játékba, amikor én már-már belefáradtam. Mindazonáltal megtettem, ami tőlem telt, és ezúttal még elég szerencsés voltam, hogy megóvtam a szép teremést attól a szégyentől, amelyet legkevésbé értelmelt meg.”

Később pedig:

„Békésen aludni tértem hát: és miután az ágyba fektüdtem, elfújtam a gyertyámat, életem legszebb napja után.”

Milyen éles szemmel, halvány mosollyal és milyen bölcs cinikus lenézéssel nézi Nyársforgató itt a saját

szerelmeskedését és a nő buja tüzét, mohóságát. És milyen imádat szól az utolsó sorokból, amikor — mégis — élete legszebb napjának nevezi a napot, amelyen egy szépséges leány — *akárki*, de szép, fiatal, egészséges és bájos — részesítette őt az élet nagy örömeiben. Efféle különleges *belső szerelmi gondolatkörök* teszik annyira érdekessé és finommá France erotikáját. És Flaubert-ét is, Jókaiét is, Dumas-ét is, Dickensét is.

IX.

Azt gondolom, hogy minden szimpátia a *similis simili gaudet* elvén alapul. Az író, a művészt is azért szeretjük, mert benne magunkra ismerünk. Az az egyszerű magyar földesúr, aki kimondta, hogy neki a *Toldi* nem imponál, mert minden olyan magától értetődő és kézenfekvő benne, hogy ő maga is *úgy mondaná el* — a legjobb olvasó, akit író kívánhat magának. Csak az a művész férhet hozzám, akiben ráismerek saját magamra:

Nini, ezt én is így gondoltam volna, ez az érzés az enyém, az én fantáziám is így szokott utazni — mondja az olvasó magában öntudatlanul és szavak nélkül.

A művészi kifejező erő dolga, hogy ami a teremtő személyében, gondolkodásában, pszichéjében speciális, oly módon tálalja fel, hogy azzal mintegy a ráismerés impresszióját keltse. Minden igazság olyan, hogy kellő bizonyítással el lehet fogadtatni bárkivel. A művészet szuggesztív erején és eszközein fordul meg, hogy ily módon kierőszakolja az olvasótól, hallgatótól, nézőtől a ráismerést, ami egyúttal kielégülést és tapsot jelent.

Mikszáth elsőrangú művész. Olyan, akinek a kifejezőnivalójából *semmi sem vesz el* alkotás közben. Minden a felszínre jut és a maga helyére. Azt szeretném mondani, hogy 100%-ra dolgozik, mert a kifejező ereje tökéletes. Népszerű előadó és nincs meg benne a banális-tól való kényeskedő irtózás. Ezt az angol írótól tanulta,

akiket szívesen olvas, s akiket mestereinek vall. Jutalma ennek az erényének, hogy minden írói erejét a nyelv szépségére és az elbeszélés kerek gördülésének elintézésére fordíthatja. És a ráismerés kielégülését úgyszólván mindenkiiben föl tudja kelteni. A kedélye, a meséje a vidéki magyar uraké, a humora a jó emberismerőké, a nyelvművészete a stílusínyenceké. Egészében megvesztegető és imponálóan biztos technika. Könnyedség, frissesség minden szófüzésében, mondatában!... Ez már vele született.

Feltűnő, hogy a nők nincsenek tőle föltétlenül elragadtatva. Alig találtam nőt, aki Mikszáthot igazában méltányolni tudta volna. Ők öntudatlanul is megérik az írásban a férfit, és azt hiszem, hogy Mikszáth egyhangú erotikája általában nem kelt bennük különösebb emóciókat. Azt pedig nem kell magyarázni, hogy a nőknek a humor iránt sokkal kevesebb érzékük van, mint a férfiaknak. Jókai nagy hatását a hölgyekre jórészt a szokatlan s pompás erotikájával merem magyarázni.

X.

Mikszáth mint nyelvművész messze elhagyja maga mögött Jókait. Ezt a gáncsolatlan szépségét a szófüzésnek, ezt a csiszolt, biztos mondatkonstruálást, ezt a mindig magyarizmusokban hullámzó gondolatkapcsolódást, a hangzásnak ezt a szépségét, ezt a teljes egyensúlyát a jelzőknek, kötőszóknak, időhatározóknak és névmásoknak, ezt a ritmusát a vesszőknek, pontoknak, pontosvesszőknek, gondolat- s zárójeleknek csak nagyon kevés magyar írónál találjuk meg. (Az egyik kezemen megszámlálhatom valamennyit!) Ebben a stílusban nincsen elfinomultság, különös érdekesség, nincsenek új szók, nincsenek meglepetések. Természetes, könnyed és mégis klasszikus, az anekdotamondónak nemesen stilizált, folyékony beszéde ez.

Vannak benne szép hangsúlyok, szünetelések, gesztu-

sok, szemhunyorítások, elmosolyodások és félhangon tett huncut közbevetések. Nekünk úgy tetszik, hogy Mikszáth művészetében a legnagyobb, legjelentősebb érték a nyelve.

XI.

A humora, a gondolkodása, az észjárása: ez az, ami benne a magyar, ami speciálisan a faji karaktert képviseli. A művészi látásnak szemüvegét a magyar földből bányászták.

A mosoly, amelyet ajkainkra csal, szelíd torzítás következménye, amellyel az emberi hibáknak és félszégességnek, helyzeteknek oly tisztán meglátott természetét némi magyarázó hangsúllyal mutatja be. Mikszáth minden alakját szereti és nem bánik velük rosszul. Noszty Ferit is, akit olyan csúful megszegyenít a sors, és akinek nagy fáradsággal fölépített fondorlata a siker pillanatában omlik össze, megvigasztalja:

„Hiszen elég nagy a világ. És van benne elég leány. Szebbnél szebbek, ékesebbek. A hozományok se vesznek még ki. Ej, csak egészség legyen és egy kis túrhető kártyajárás.” (Ezzel végződik a regény.)

Talán a legkegyetlenebb egy csúnya lányhoz, akiről ezeket mondja:

„Tinka szeplős volt, mint egy pulykatojás, és idomtalan nagy csontú, mint egy tehén.” (II. 61.)

Mikszáth humorának igazi finomságát mutatja például az a kis előadás, amelyben egy vendéglős Noszty Ferinek jellemzi a vendéglősök polgári rangját.

„— Úgy gondolom, hogy a vendéglős olyan, mint a sántával való ferbliben a tízes... tetszik ismerni a sántával való ferblit?

— Mindenesetre.

— Természetesen, hiszen látom, hogy magyar anya szülte. Nos, a sántával való ferbliben a tízes a felsők közt felső, az alsók közt alsó, vagyis a vendéglős az

iparosok közt iparos, az urak közt úr... ez az én véleményem.”

De ez csak egy árva falat, kóstoló a pompás menüből, amelyet Mikszáth az ötletek százaiból elénk tálal a regényben. És éppen az a szervesség, amellyel ezeket beilleszti a regény szövetébe, teszi az előadását oly változatossá és érdekessé.

XII.

Azt hiszem, hogy a jó író, a kész művészt az jellemzi, ami a gyakorlott, tréningben levő gyorsfutót. Jól startol, nem veszti el a lélekjelenlétét, és biztosan kiszámítja, hogy hogyan kell elsőnek beérkeznie. Mikszáth pompásan startol. Pár mondat, két oldal és máris teljesen rábízunk magunkat; megyünk, amerre visz. Azután nem siet. Tudja biztosan, hogy mindennel, amit mond, le fogja kötni az olvasót, sohase ragadja el az elbeszélői hév, nem hadar, jókora szünetet tart, gyönyörködik a feszült figyelemben, amely körülveszi, és nagy könnyedséggel, eleganciával lendíti a mesét, amennyire kell. És elsőnek érkezik be!... Művészete hiánytalan, tökéletes, egész.

Ami a *könyveiből* hiányzik, az nem a művészetének, hanem az emberi mivoltának, természetének hiánya. E „hiányok” vizsgálása tehát úgyszólván nem is kritikai, hanem természetrajzi szempont. De mégis el kell mondanunk, hogy hiányzik belőle az érdeklődés minden iránt, ami a saját miliójén túlesik. A látószöge kicsiny. (Igaz, hogy viszont senki jobban meg nem látja azokat a dolgokat, amiket Mikszáth megnéz.) Sok mindenről nem vesz tudomást: a tudományokról, a művészetekről, a nagyszerű muzsikáról és a nagystílú életről. Minek, mondja Mikszáth, mikor az, amit látok, nekem untig elég gyönyörűséget ad. Minek!? — mondja ő a humorista bölcs mosolyával, egy jó pipa dohány és egy jóízű

kacagás — ennél többet az élet — akárhogy forgassuk — úgyse ad.

Dictum factum:

Mikszáth új regényében, írói erejének teljességében, művészetének delelő pontján mutatkozik. Egyéniségének minden rokonszenves tulajdonsága, konstruktív művészetének minden biztonsága, humorának aranyfüstje, stílművészetének tisztultsága és eredetisége egyaránt rajta csillog a regény hétszáz és egynéhány lapján. Vannak írók, akiknek látása, témái és művészete rokonszenvesebb nekünk — a hasonlósági törvény kényszerítő érvényessége miatt —, vannak, akik több gondolatot adnak, akik mélyebben mozgatják meg a kedélyünket, akik sokkal nagyszerűbb perspektívákban látják a világot, találhatunk köztük érdekesebb embert, érdekesebb előadást, finomabb erotikát, differenciáltabb érzéseket, mint Mikszáthnál, de igazibb, öntudatosabb, egyénibb írásművészetet alig.

1910

HÁROM KRITIKAI KÖNYV*

A hivatalos irodalom közönye, ellenségeskedése, lekicsinylése, féltékenysége tömörítette táborba azokat az írókat, akik a Nyugatot alapították. A közöny, az ellenségeskedés, a lekicsinylés, a féltékenység a „hivatalosok”, az akadémikusok részéről egészen érthető volt. A Nyugat kritikusai kemény tollú és szigorú legények voltak, akik nem akartak kalapot emelni, csak a tiszta művészet, csak az igazi tehetség előtt. Ellenben visszautasították és leszólták az ízléstelenséget, a tanulatlan-ságot, a kontárkodást, az együgyűséget és az utánczást.

A harc tulajdonképpen — ahogy én látom — Ady Endre körül tört ki. Ő volt az, akinek a megítélése körül az ellentétek a végsőkig kiélesedtek. A Nyugat kritikusai fölismerték a zsenijét, és a másik pártot is annyira kimozdította biztos kényelméből ez az új poézis, hogy nem átalott komoly akcióba lépni ellene. Szidták, bolondnak nevezték, a verseit csináltaknak, affektáltaknak és esetleneknek deklarálták. Hangosak voltak... Res ad triarios redit: még Rákosi Jenő is írt ellene.

Azóta Ady Endre beérkezett, a fiatalok győztek. Azok tudniillik, akik közülük csakugyan tehetségesek — elismerték a tehetségüket. Berczik Árpád, Somló Sándor, Váradi Antal helyett Szomory Dezső, Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc, Bíró Lajos szerepelnek a színpadokon.

Az apróbb részletpolémiák, az irodalmi harcok és csetepaték lecsendesülése után a Nyugat kritikusai és

* Ignó: Kísérletek; Hatvany Lajos: En és a Könyvek; Lukács György: A lélek és a formák. Töredék.

esztétái hozzájutottak végre a hosszú lélegzetű munkához. Közülük Ignotus, Hatvany és Lukács ennek az évnék a tavaszán adtak ki egy-egy kötetet. Az ő neveiket láttuk leggyakrabban a Nyugat esztétikai és kritikai cikkei alatt. Csak Fenyő Miksa, a Nyugat negyedik par excellence kritikusa, a polémiák kegyetlen és szellemes gerillavezére várat még a könyvével.

Ez a három könyv három merőben különböző kritikai szellemet revelál. Úgy szeretném ezt a különbséget megmagyarázni, hogy Ignotust az irodalmi kritika tudós újságírójának, Hatvanyt poétájának, Lukácsot pedig okkultistájának nevezem.

Valóban, Ignotus mindenekelőtt mások miatt ír. Magyaráz és tanít. Impozáns könyvében harminchat „kísérletet” találunk. A perzekútor esztétika ellen értekezik az első százkilenc lapon azzal a világossággal, magvassággal és ruganyos, fűrgé szellemességgel, amelyről őt régebbi könyveiből ismerjük. A könyv közepét az új irodalmi szempontokra vonatkozó tanulmányok foglalják le, közöttük *A fekete zongora* című, amelyben a modern verset védi meg az érthetlenség és értelmetlenség jogtalan és helytelen vádja ellen. Ez az értekezés azóta klasszikussá vált; sokat idéztek belőle, hangos, de nem súlyos ellentmondásokat provokált. A könyv harmadik része írókról és könyvekről szól. Tennyson, Zola, Octave Mirbeau kerülnek vizsgálat alá egy sorban Vörösmartyval és Tompával. És a vizsgáló szem éles, pontos műszere tiszta és érdekes képeket rajzol valamennyiről. Aki nem érti a modern írókat, Ignotus könyvéből mint tankönyvből elsajátíthatja, hogyan kell olvasni őket.

Hatvany az esztétika lírai poétája. Ezt a szubjektív viszonyt maga is nyíltan hirdeti: *Én és a Könyvek*. Ez az ő problémája. Költeményeket ír a könyveiről (bár prózában), éppúgy, mint ahogy Petőfi verset ír a Tiszáról és a pusztáról.

„Az éntől elválasztott esztétika — írja könyvének 117. lapján —, azt kellene gondolnunk, csupa erősség és

széles alapon nyugszik, a szeszély átszötte gondolkodás ellenben játék. Én azt gondolom, ennek épp a fordítottja igaz. Az erőseknek látszó várak inognak a levegőben és a légváraknak rémlő andalgások biztosan nyugszanak a mélységeken.”

Ha átolvassuk Hatvany szellemes, szabad, rapszodikus fejtegetéseit, lehetetlen el nem ismernünk ennek a mérőben szubjektív esztetizálásnak a jogosultságát, mert valóban mély. A kedvenc könyveiről ír, a kedvenc színdarabjairól, az életéről, a szerelmeiről, mindarról, ami foglalkoztatja. Könyve olyan, mint egy napló, amelyben azonban állandóan visszatérő motívum a „relatív” igazság szívós keresése, az őszinte, energikus és kemény törekvés önmagát adni, a véleményeket, az érzéseket, a hatásokat, a gyönyöröket és az undorodásokat.

Lukács az esztétika okkultistája. Okkultista tudós módjára böngészi a betűket s ami a betűk között van. (Főleg ez utóbbit.) Óriási gondot és figyelmet áldoz aprólékosnak látszó részletekre, és mint egy képtalányt fejti meg a dolgok jelentőségét.

Magának ír, nem nagyon törődik a világossággal. Azt a benyomást kelti, hogy csak beavatottaknak szánta az írást. Alkimistához hasonlít, aki hosszú tekercsekben írja le tapasztalatait az aranycsinálásról és a drágakövek átalakulásáról — titkos jelekkel.

1910

A MAI EMBEREK SZERELMI ÉLETÉRŐL

(...)

Ha ismerni óhajtunk egy kort, elsősorban az embereket kell tanulmányoznunk, akik benne éltek. Ki kell derítenünk, hogy táplálkoztak, hogyan mozogtak és hogyan szaporodtak. Ha ez sikerült, akkor elmondhatjuk, hogy minden lehetőt megtudtunk róluk, az életükről.

A táplálkozás kérdése kevésbé fontos, bár kétségtelen, hogy ha felvetjük, igen jellemző adatokat kapunk. A mozgás viszont magába foglal majdnem mindent. Az összes műalkotásokat, amelyeket egy-egy kor produkált, a festményeket, a szobrokat, az írásműveket, a zeneszerzeményeket, a színpadi alkotásokat, a táncokat, a társaságbeli szokásokat, szólásmódokat, a köszönést, mindazt, amit az egyén gondol és érez, ahogy gondolja, ahogy érzi, amire vágyik... mert hiszen kimondja, leírja és lerajzolja! Magában foglalja azt, hogy mit tart nemesnek, szépnek, jónak, ízlésesnek, becsületesnek, igaznak, igazságnak, igazságosnak, mert hiszen a cselekedeteit, a beszédjét, egyszóval a *mozgásait* e szerint fogja irányítani. A harmadik kérdés, bár sokkal rövidebben kifejthető, részleteiben nem kevésbé terjedelmes, mint az előbbi. És a felelet, melynek megszerzésére kényszerít bennünket, talán még amannál is jellemzőbb adatokat szolgáltat.

Mert azt kutatja, hogy hogyan szerettek — ekkor vagy akkor — az emberek. A mai korról, a jelen embereiről lévén szó, a kérdés így hangzik: *hogyan szeretnek a mai emberek?* Vajon hogyan kezdjünk hozzá, hogy itt csak megközelítőleg is kielégítő feleletet szegezhesünk össze?

Úgy gondolom, hogy elsősorban azokat az embereket kell szemügyre vennünk, akik ezen a téren a túlságot, a szélső határt képviselik, akik a szerelmükért az életüket, az egzisztenciájukat áldozták fel, elbuktak, gyilkoltak, öngyilkosok lettek. Igen, ezek a drámai hősök azok, akik nagy számuknál fogva jellemzik az átlagot és az összes mai embereket. Az utolsó négy-öt esztendő újsághíreire kell csak visszaemlékeznünk, hogy egyértelműen konstatáljuk, mily ijesztő rohamossággal növekedtek úgyszólván hónapról hónapra és növekszenek még mindig a szerelmi drámák, öngyilkosságok, kettős öngyilkosságok, vitriolos merényletek és féltékenységi bosszúállások. Valaki úgy is magyarázhatná ezt, hogy az újságírás lett szabadelvűbb, a riport mint műfaj lett állandóbb és ez az oka az egésznek. De ha így forgatjuk a dolgot, akkor is ugyanaz az eredmény áll előttünk. Mert mit jelent ez? Azt, hogy a *közönség érdeklődik* mind jobban és jobban a hasonló események iránt, az újságok pedig kielégítik ezt az érdeklődést, amely éppen olyan tünete a kor szerelmi életének, mint maguk a véres drámák.

Érdeklődés csak összehasonlítás alapján történhetik és történik. A más ember sorsát összehasonlítjuk a magunkéval, a más ember formáját a magunkéval, a más ember (a művész) gondolatát és érzését a magunkéval. Ha valami nem érdekel bennünket, ez annyit jelent, hogy nem találtunk semmit benne, amit személyes dolgainkkal kapcsolatba hozhattunk. Helyesebben: az összehasonlítási alkalom csupán igen távoli vagy nem aktuális érdekeinkkel állott vonatkozásban. A közönség lázas érdeklődése tehát igen világosan bizonyítja, hogy a közönség azonosít, összehasonlít, saját magát keresi és találja meg ezekben a szerelmi drámákban. Ez a következtetés fokozott bátorságot ad nekünk annak a megállapításához, hogy napjainkban állandóan többen és többen vannak, akik véres, túlzott komolysággal, megalkudni nem tudó, tragikus hévvel, tragikus hiúsággal, tragikus érzékenységgel szeretnek, amiből szük-

ségekppen következnek, hogy hasonló arányban növekszik azoknak az erotikus viszonylatoknak a száma is, amelyek csak a sors kegyessége folytán nem végződnek efféle véres fináléval, de amelyeknél ehhez a legfőbb feltétel: az érzékeny, a túlzott, a megalkuvásokat nem tűrő szerelem megvan.

*

De keressünk új adatokat!

Aki a modern irodalmat csak nagyjában is ismeri, habozás nélkül csatlakozik ahhoz az állításunkhoz, hogy abban a nő, a szerelem egészen más és sokkal exponáltabb helyet foglal el, mint akár a múlt század második felének irodalmában.

Ady líráját egyetlen vágy alaphangneme jellemzi: csókolni, ölelni mindhalálig. Bródy Sándor hősei — *A nap lovagja*, az *Ezüst kecske* Robin Sándora egyaránt — nervózus, gynocentrikus férfiak, akik mindenekelőtt szeretnek és szeretnek, és ezenkívül minden csak eszköz és staffázs számunkra. Lengyel Menyhért *Tajfunjának* Tokeramója tulajdonképpen szintén a mai európai embert képviseli, akinek a legfőbb és egyetlen fontos ügye a szerelem: aki, amikor tudatára ébred, hogy nem szerették komolyan, igazán, akkor nincs többé vesztenivalója: ö. Molnár hősei — *A testőr* színésze, *A farkas* Kelemenje — beteges féltékenységgel őrzi a feleségüket, és egyetlen problémájuk annak az eldöntése, hogy a szerelmük méltó viszonzásban részesül-e. Schnitzler hősei és hősnői kizárólag a szerelemnek és a szerelemért élnek. Anatole France szelíd, kedves humora, bölcs nyugalma mögött szintén a nő neuraszténiás túlbecsülése rejtőzik. Regényeiben a szép nőnek mindent szabad, és az élet törvényeiből következik, hogy a nemes szívű, bölcs Coignard abbé egy vidám és könnyelmű kislány miatt haljon meg, akit mindössze egyetlenegyszer ölelgetett meg. Főlöszleg tovább folytatnunk a példák idézését. Ami a mai emberekre áll,

természetszerűleg áll a ma művészeire is, akik alkotásaikban egyrészt a saját érzéseiket és vágyaikat fejezik ki, másrészt sok ezer és százezer kortársuk érzéseinek, vágyainak, sejtelmeinek adnak hangot és öntik azokat szavakba.

Ezek után vessük fel a kérdést: Mi okozza a mai embereknek a szexuális képzetkőrré vonatkozó fokozott és túlzott érzékenységét? Erre egy szóval megfelelhetünk: *neuraszténia*. Tulajdonképp hibás szó, mert nem jelöli meg pontosan a fogalmat. Betű szerint ideggyengeséget jelent, pedig helyesen inkább csak az idegrendszer fejlődöttebb, kifinomultabb állapotát akarjuk vele jelölni. Ez az állapot, bár szükségképpen szenvedéseknek a forrása is lehet, sőt igen sokszor az, mégse nevezhető általában betegségnek. Éppen olyan természetes következménye vagy átka ez az állati sorból való elszakadásunknak, magasabb szellemi fejlődésünk lehetőségének, mint a *munka*, amellyel az Úr Ádámot büntette, és a *fájdalommal* való szülés, amellyel Évát átkozta meg. Az Isten szava, amint azt Mózes első könyvében idézi, pontosan megfelel a természet törvényszerű velleitásainak, amely a civilizáció ellen (a két lábon járás ellen) érvényesítette a maga hatalmát:

„Nagy fáradságos munkával egyed a föld gyümölcsét életednek minden napjaiban. — Megsokasítom a te fájdalmaidat... fájdalommal szüled magzatidat.”

Az állatnak nem kell dolgoznia lakásáért és élelméért, az ember azonban magára vállalta ezt az „átkot”, és ezzel beláthatatlan szellemi fejlődésének legfontosabb rugóját szerezte meg. Az állatok nőtényei nem szülnek fájdalommal (vagy ha igen, aránytalanul csekélyebbel), de az ember két lábára egyenesedett a négy lábáról, a medencéje új formát kapott, amely többé nem engedi meg a fájdalom nélküli szülést. Azóta milliárd és milliárd anya állott ki rettenetes szenvedéseket, és mi mégis megmaradtunk a két lábunkon, hogy a kezünket szabadon használhassuk, hogy minél messzebbre láthassunk, és hogy jó magasan fenn hordhassuk a fejünket.

A fejlődésnek, a finomodásnak a lehetősége és átka a neuraszténia is. Az idegeknek az az érzékenysége, az a fokozott és nagyszerűbb működésekre való képessége, amely nagyobb fáradékonysággal is jár együtt, de amely az ember fejlődésének éppen olyan elválaszthatatlan következménye, mint a fájdalommal való szülés és a mindennapi kenyérnek verejtékes munkával való megszerzése.

Neuraszténia mindig volt. Aiszkhülosz, Szophoklész drámái — amelyek egyrészt Aiszkhülosz és Szophoklész lelki életéről, másrészt a trójai, athéni és mükénéi királyokról, királynőkről, királylányokról és királyfiúkról beszélnek nekünk — világosan tanúskodnak a régi emberek nagy, túlságosan nagy, betegesen, emberien nagy érzékenységéről. Az a neuraszténia azonban, amelyet manapság látunk, minden eddigit fölülmúl. Először azért, mert Szophoklész óta is fejlődött az emberi idegrendszer, az emberi ész, másodsor mert általában az előrehaladó civilizáció és a mai élet a neuraszténiát kiválóan fokozza. Fokozza pedig azzal, hogy egyrészt sokféle konfliktus elé állít, másrészt sokféle sérelemnek tesz ki bennünket. Konfliktus — tulajdonképpen szintén sérelem — az a helyzet, amikor két (vagy több) különböző érdekünk ütközik össze. Akárhogyan intéztük el a konfliktust, *meg kellett sértenuünk saját magunkat*, azaz egyik vagy másik érdekünket, avagy pedig részlegesen mind a kettőt. A konfliktusoknak legfőbb oka a megélhetésnek általánosan mind nehezebbé és nehezebbé való válása. Ezt bebizonyítani igen egyszerű dolog. A fővárosokban, bár a fizetések nagymértékben emelkedtek, éspedig minden foglalkozásnál, a megélhetés még sokkal-sokkal nagyobb mértékben lett drágább. Ennek az első elemi következménye, hogy a megélhetésért mind többet és többet kell dolgozni. A materiális ösztön jut konfliktusba tehát az önfenntartási (egészség-) ösztönnel, mert míg egyrészt az egyén tudja, hogy sokat kell dolgoznia csak a napi szükségleteiért is, másrészt érzi, hogy a sok munka az egészségnek semmiképp sem

használ, sőt aláássa azt. Egy másik fajta konfliktus: a hivatalnok, aki keveset keres, szeretne jövedelmének megfelelően élni, a vágy azonban, hogy ismerősei, a házbeliek, a kollégái többre tartsák, jobban respektálják, ráviszi, hogy erején felül ruházkodjék: íme a materiális és erkölcsi ösztönök konfliktusa. Harmadik eset: a hivatalnok vagy lateiner, aki csak annyit keres, amennyi saját magára elég, szeretne megházasodni: íme a materiális és szexuális ösztönök konfliktusa. Ha megházasodik a maga kevés jövedelmével, megsértette a materiális, sőt az erkölcsi létérdekét is; ha nem teszi, a szexuális érdekeinek ártott. Így se jó, úgy se jó.

Ilyen és ezekhez hasonló konfliktusok százait-ezreit lehetne felsorolni, amelyeket mind az emberekkel zsúfolt drágaságos mai élet termel. És ezek csak a konfliktusok. Most vegyük még hozzá az ezeknél még nagyobb jelentőségű egzisztenciális sérelmeket, amilyenek például az állásnélküliség — anyagi sérelem (oka a foglalkozások túlszűfolttsága); a szexuális sérelem (szerelmi csalódás); hivatali vagy társaságbeli méltatlanság (erkölcsi sérelem); a betegség (önfenntartási sérelem).

Míg a konfliktusok csak felhúzzák és a szakadásig feszítik az idegek finom húrjait, addig ezek a kellemetlen élmények (traumák), amelyeknek négy főtípusát felsoroltuk, azokhoz a durva, kemény hangokhoz hasonlíthatók, amelyeket egy barbár, kíméletlen, nehézkes ököl produkál, miközben belecsap a hárfa vékony húrjai közé, nem törődve a hangszerrel, nem törődve a melódia szépségével, a ritmussal és legkevésbé a harmóniával.

*

Mindezen bajokkal és átkokkal szemben a neuraszténiásnak megvan a maga kárpótlása. Mert nemcsak a bajokat, de az örömöket is nagyobb mértékben érzi, s az élet apró gyönyörűségeit sokkal jobban tudja élvezni, mint durvább idegrendszerű embertársa. Művészetben,

természetben, szép nőben gyönyörködni, nagyszerű megelégedettséget, nyugalmat, boldogságot érezni igazán csak a neuraszténiás tud. Rajongó, eksztázisszerű gyönyört finom és nemes zene hallásakor csak neuraszténiások arcán figyelhetünk meg. A szerelmi örömmel és fájdalommal is hasonlóan van a mai érzékenyebb idegrendszerű ember. Finnyás és válogató. Általában hamar érdeklődik. A szépség mindig hatással van rá. Ez elől nem tud elzárkózni. Amellett azonban, hogy általában lobbanékony, nehezen határozza el magát a komoly szerelemre. Védekezik, küzd ellene, mint egy olyan állapot ellen, amely még a legjobb esetben is megsokszorozza számára az élet által amúgy is bőven szolgáltatott konfliktusok eshetőségeit és kombinációit. Ha azután szeret, akkor minden lelki hűtlensége mellett is nagyon ragaszkodik az asszonyához. Az újságokban aránytalanul ritkábban olvassuk, hogy a férfi hagyta el hűtlenül a párját, mint fordítva.

Annak, hogy a mai férfi szexuális képzetköre olyan különösen érzékeny, még egy fontos speciális oka is van. Az, hogy a mai viszonyok között a férfi számára a szexuális élet csak sérelmekkel kezdődhetik. Hiszen már a huszadik—huszonkettedik életévben megérkezik — ha nem előbb — az első komoly szerelem, egy fiatal asszony vagy akár egy hasonló korú lány személyében, amely azonban — mindenekelőtt anyagi okokból — semmiképp sem végződhetik házassággal. Ez a sérelem azután nagymértékben fokozza a szexuális képzetkör érzékenységét és sok tekintetben hozzájárul, hogy az a lélekben mintegy központi helyzethez, túlnyomó jelentőséghez jusson. *Az ilyen módon* felfokozott erotikájú ember lelki életében, ha később teljesen boldog szerelmi viszonyok között él is, már hiányozni fog az a harmónia, amelyet csak a különböző egzisztenciális érdekek szép kiegyenlítetttsége, egyensúlya ad meg, s amelynek példája egy olyan ifjú ember lehetne, aki első szerelmesét korán feleségül vehette, aki jól érvényesül a pályáján (tehát nincs benne túlzott erkölcsi érzékenység,

ambíció sem), akinek nincsenek anyagi gondjai (eszerint az anyagi képzetei is békében vannak), és végre naponta egy órát sportolhat (tehát az egészségének is megadhatja a magáét) — szóval akinél az összes életösztönök érdekei egyenlően ki vannak elégítve. Egy ilyen matematikailag ideális lelki beosztású embernek semmiféle sérelem sem lehet túl súlyos. Napirendre tér — éspedig elég könnyen — hivatali kellemetlenségen, anyagi bajon, betegségen, szerelmi csalódáson egyaránt; föltéve, hogy a bajok nem csoportosan érkeznek. Az új angol és francia drámákban, regényekben és novellákban gyakran találjuk ezt a boldog típust, ami világosan bizonyítja, hogy a mi túlzottan szerető férfitípusunkat elsősorban is a szegénység, az általános szegénység termelte. A boldog, gazdag országokban csak kivétel az, ami nálunk szabály.

Nem lehet kétség felőle, hogy ez az állapot meg fog változni. A futuristák kiáltványaikban hangosan hirdetik „a nő megvetését” (szemben a mai líra irreális nőimádatával), a férfi önállóságát, a szerelmi gondoktól való felszabadulását. Ezen a ponton tagadhatatlanul megértették a fejlődésnek a szükségszerű intencióját, bár a „megvetésből” persze semmi sem lesz. Ellenkezőleg: az asszony újra piedesztálra fog kerülni. Nagyobb tisztelettel, lovagiasabb hódolattal fogjuk körülvenni, mint ma, de kevésbé fogunk boldogulni utána, kevésbé lesz számunkra nélkülözhetetlen, kevésbé lesz fontos ügyünk. És akkor sokkal ritkábban fogunk majd olvasni Paterno hadnagyokról, Tarnovszka grófnőkről és száz és száz társukról, mert nemigen fog akadni férfi, akinek egy nő egykönnyen el tudná szedni az eszét.

*

A végére értünk mondanivalónknak. A bájos hölgyek, akik gondolatmenetünket kegyes figyelmükre méltatták, talán most felszólalnának. Miért nem beszéltünk róluk is, miért foglalkoztunk csak a férfiakkal, amikor bizo-

nyára sokkal érdekesebb és fontosabb a problémának az a része, hogy hogyan szeretnek ők? Valóban fontosabb, de emellett jóval egyszerűbb. Mert a nők minden korban és minden nemzeteknél egyformán szerettek és szeretnek. Ők a szerelem igaz művészei és mesterei. Számukra ez az élet egyetlen célja. Szerelmük mindig egészséges, mindig tökéletes és emellett mindig reális. Miért van ez így? Miért ők ezen a porondon a sokkal erősebb felek? Mindezt egy másik konferanszunkon kíséreljük meg elmondani.

1913

A VALLÁSOK ÉS MÍTOSZOK PSZICHOLÓGIÁJA

1.

(...)

Évezredekken keresztül figyelték, tanulmányozták az emberek a természetet, az égitestek mozgását, a népek életét, az állatokat, a növényeket és a kristályokat, és mégis a Krisztus utáni XIX. századig kellett várnunk, hogy megismerhessük a nagy kozmosznak, az életnek a titkát. Darwin fejtette meg. Ő akadt rá az összes talányok kulcsára. Ő tanított meg bennünket látni a zűrzavaros rejtelmek óriási labirintusában, ő volt az, aki kinyitotta a fülünket, mint valami lángeszű karmester, hogy csodálatos módon megértesse velünk azt az isteni szimfóniát, amelynek eddig csupán a nagyszerű hanghatásaiban, édes dallamaiban, bámulatos ritmusaiban tudtunk gyönyörködni, mialatt a nagy zenemű mélyebb értelme, apróbb szépségei és főleg egész összefüggése rejtve maradt előttünk. Mert azt mutatta, magyarázta meg nekünk, hogy az életnek nincs titka. Hogy az *életnek egyetlen célja az élés, az élet, s amit látunk magunk körül, az nem más, mint küzdelem a létért, az életért.*

Ez a gondolat egészen új irányt szabott, végleges és megdönthetetlen bázist adott az összes tudományoknak, leszámítva az egyetlen matematikát, amelyet egyáltalán nem befolyásolt és nem is befolyásolhatott.

Darwin azonban még nem volt teljes tudatában annak, hogy ez a varázslatosan egyszerű gondolata, amelylyel ő a fajok fejlődését — tehát az életjelenségeknek aránylag kicsiny sorozatát és tömegét — megvilágította,

egy olyan óriási fényű lámpa, amellyel egyúttal a szerves és szervetlen élet összes jelenségeit is teljesen hasonló tökéletességgel szemlélhetjük és érthetjük meg. Emberöltökre volt szükség, hogy az emberiség ezt észrevegye, hogy rájöjjön arra, hogy amit lázasan keres és kutat, a kulcs már a táskájában van.

Lassanként azonban minden tudományban érvényre jutott ez a bámulatosan egyszerű igazság, a maga hatalmas erejével újra és újra felfedeztette magát, itt is és ott is alapelvvé, főigazsággá, a megfigyelések és részletkutatások kiindulópontjává lett.

Lassanként! A pszichológia például csak az elmúlt évtizedben kezdett ott tartani, hogy mint a tűz-víz játékban a kereső végre a tűz közelében tapogatózzék. Breuer és Freud bécsi orvosok fedezték fel egy nőbetegük vizsgálatánál, hogy az egyén hallucinációival, szenvedéseivel, görcseivel tulajdonképp az egzisztenciájáért küzd. Eleinte nagyon is messze voltak a lényegtől, lassanként azonban kialakult a látásuk, mind közelebb és közelebb jutottak az igazsághoz, és végre is bele kellett nyúlniok a táskába. A kulcsot azonban még máig se vették ki. A pszichológia most épül igazi tudománnyá. Tudománnyá, amely úgy viszonylik a régi pszichológiához, mint a Linné természetrajza a modern fejlődéstani alapokon kiépült természetrajzhoz. És bár ennek az új pszichológiának az összes nagyszerű kutatásai a darwini elv körül jegecesednek ki, mégse olvastuk sehol ennek az elvnek azt a megfogalmazását, amelynek minden eddigi adat csak bizonyítéka, és amelyet az összes újabb adatok csak meg fognak erősíteni. Ez a fogalmazás a következőképpen hangzik:

Minden lelki jelentés (tehát: érzés, mozgás és ami a kettő közé esik: gondolat, ítélet, emlékezés, képzetalkotás stb., egyszóval asszociáció) szigorú célszerűséggel folyik le, az egyén fennmaradását szolgálja, létért való küzdelmének megnyilatkozása.

Freud, amikor az álmok magyarázásáról szóló korszakalkotó könyvében azt bizonyítja be, hogy amit ál-

modunk, azt *érdekünk* álmodni, éspedig úgy álmodni, ahogyan álmodtuk, világosan ezt az alapelvet igazolta. (Mert ugyebár az álom is lelki jelenség!) Újabb munkáiban, melyekben pedig mind több és több hatalmas bizonyítékát adja ennek az alapvető törvénynek, magát a gondolatot szintén nem írta le. Nem azért kívánjuk ezt hangsúlyozni, hogy a mi prioritásunkat a kodifikálásban leszögezzük, csupán rá akarunk mutatni, hogy ez a lépés, amelyet ő már nem tett meg, volt valószínűleg a legfőbb akadályai tanai általános megértésének és méltó érvényesülésének. Ez okozta, hogy az orvosok igen sokan a forradalmárt, a fantasztát, a szépírókat látták benne, holott, mint ezt most igazoltuk, egy olyan igazsággal jött, amely az élettanban már régen szilárd, megdönthetetlen törvény volt, s amelyre ugyanezeknek az orvosoknak, ha csak képtelenek nem voltak az élettan igazságainak megértésére, medikuskoruk óta esküdniök kellett.

*

Ez az elv, ez a törvény, amelyet az imént egy mondatban összefoglaltunk, megbízható és univerzális kalauzunk lesz bármilyen emberi cselekedet és lelki történet megítélésénél. A népek életét, a művészeteket — tehát a művészek életét — egészen más szemmel, tiszta, biztos látással vizsgálhatjuk ennek a delejtűnek segítségével, amelynek mutatója nem a mágneses sarokba, hanem arra a kérdésre mutat, hogy miért és hogyan állott X-nek, Y-nak leginkább érdekében úgy cselekedni, ahogy cselekedett. Vagy esztétikai fogalmazásban: miért es hogyan állt X. vagy Y. művésznek leginkább érdekében egyik vagy másik versét megírni, szobrát kifaragni, képét ily módon, ezekkel a színekkel megfesteni? Ezt a delejtűt, amely tehát minden emberi cselekedetben, gondolatban a létért való küzdelem mágneses kényszerét keresi és kutatja, kell felhasználnunk, ami-

kor a vallások keletkezését és igazi mibenlétét kívánjuk megmagyarázni.

A vallások és a hozzájuk kapcsolódó fantasztikus mesék a legtökéletesebben igazolják az emberi léleknek szakadatlan erőfeszítését, küzdelmét az egzisztenciális érdekeiért. Mi az emberi lélek érdeke? Ugyanaz, ami minden organizmusé, minden élő egységé, legyen az molekula, sejt, állat vagy növényegyed, faj vagy nemzet, égitest vagy naprendszer: *megtartani a lehető legtovább, a lehető legjobban a maga szervezett, felépített, kialakult egységes életét.* Az ember is erre törekszik, ezt cselekszi, ebben munkálkodik minden percében. Még akkor is, ha öngyilkosságot követ el.

Minden félreértés kikerülése végett röviden ki kell itt térnünk ennek az állításnak a bizonyítására.

Az öngyilkos tudniillik minden esetben egy következtetésből indul ki. Abból, hogy az ő létfenntartási akciója nem sikerülhet, vagy nem fog sikerülni. Hogy magát a tényleges kudarcot, a halált, vagy ami azzal egyenlő: a vágyainak nem megfelelő életet kikerülje, keresi önként a halált. Ily módon a halál elől menekül a halálba. Ahelyett, hogy magát a természet hóhérezének átengedné, a saját kezével pusztul el, s ezzel a nagy bátorságával, ezzel a meg nem alkuvásával szolgálja leginkább az életét, a saját életérdekét, az intencióit, amelyeket ahhoz fűzött, a vágyait, amelyeknek be nem teljesülése az élet legjobb leélését — s ezen a legjobban van a hangsúly — már lehetetlenné tette számára. Az önmagát elpusztító organizmus tehát azzal, hogy nem tudja elviselni a fennmaradásáért való életakciójának részleges kudarcát sem, demonstrálja a legintenzívebb, legideálisabb, legtúlzottabb életakciót.

Az élő szervezetnek, az élő embernek ez a kardinális törekvése az életének a fenntartására, együtt-tartására szükségképpen hozza magával, hogy a pusztulástól irtózik és kénytelen ellene minden erejével küzdeni. Az önfenntartási ösztönünk munkája az, hogy valahányszor

az életünk kockán forog, vagy bármilyen támadásnak van kitéve, mindig a legjobb, legcélszerűbb mozgással védjük magunkat a pusztulás ellen. Egész testünk így van berendezve. Ha egy rovar repül az arcunknak, behunyjuk a szemünket. Ha valaki felénk üt, a megfelelő karunk már védelmi állásba emelkedett. Ha a magasból esünk lefelé, az összes izmaink olyan munkát végeznek, amely végeredményben a testi épségünk megőrzésére a legkedvezőbb. Ez a hatalmas ösztön nem tud beletnyugodni — mert nem szabad beletnyugodnia — a megsemmisülésbe, a pusztulásba. Ezzel szemben mit tapasztaltunk kezdettől fogva? Hogy mindannyiunkra előbbutóbb a halál, a pusztulás, a megsemmisülés vár.

Hogy segítettek ezen a bajon azok az őseink, akik az első vallást megalapították? Kimondták, állították és elhitték, hogy az ember halhatatlan. A teste meghal... ezt lehetetlen eltagadni — igen ám, de van lelke, lelke, amelynek épp az a legfőbb tulajdonsága, hogy érzékelhetetlen, nos, és a lelke, ez az, ami halhatatlan benne. Íme készen van a lélek halhatatlanságáról szóló tétel, amely minden vallásban közös. Valóban az egyetlen elv, amely valamennyiben közös. Már maga ez a tény is erősen támogatja azt a nézetünket, hogy a vallásos gondolkodás első eleme: a lélek halhatatlanságának, az egyéniség megsemmisíthetetlenségének a hite.

Nehéz megérteni, hogy a pszichológusok, így Herbert Spencer is, miért származtatták és származtatják a vallásokat az istenfogalomból. Az ilyen szilárd lelki képzettségben, mint a vallás, hatalmas közvetlen szükség-szerűségnek kell megnyilatkoznia, másképp nem lehetne szilárd. Hatalmas szükség-szerűséget pedig csak közvetlen életösztön produkálhat, amilyen az önfenntartási ösztön. A természeti égi jelenségek (vihar, mennydörgés) *megmagyarázására*, szóval az igazság kiderítésére való vágy, amely oki kapcsolatokat keres, és így találja meg mint végpont az istent, ha végeredményben erős is, és erős, mert az igazság megismerése mindig életérdekünk, mégsem közelítheti meg az önfenntartási ösztön erejét,

amely egészen közvetlenül nyilvánul meg a lélek halhatatlanságára vonatkozó fantáziában, vágyteóriában.

Ehhez a központi gondolathoz, amely tehát, mint látjuk, a létfenntartási akciónak az egyenes megnyilatkozása, szüleménye, kapcsolódik egy egész sora a hasonló irányú gondolatoknak és állításoknak, amelyeknek közös céljuk, hogy az élet keserves igazságait, amelyek számunkra oly nehezen viselhetők el — mert létérdekeinket sértik —, korigálják, kijavítsák, hogy bennünket megnyugtassanak, a létünk iránti állandó aggodalmainkat megszüntessék. Közös vonásuk ezeknek a vallási gondolatoknak, hogy egyrészt kivétel nélkül a lélek halhatatlanságára vonatkozó hiten épülnek fel, annak elfogadását tételezik föl, másrészt pedig hogy hasonló óvatos körültekintéssel vannak megszerkesztve, hasonló előrelátással, ravaszsággal biztosítják magukat minden képzelhető megcáfoltatás ellen, mint az alaptétel maga, amely kimondja, hogy a lélek érzekeinken kívül eső valami, és így eleve kizárja minden, a lélekre vonatkozó állításnak a megdöntését.

Egy ilyen általános vallási tanítás például a túlvilági életben való jutalmazás és büntetés gondolata. A való életben azt látjuk, hogy nincs igazság. Hogy a jóság, azaz embertársaink egzisztenciális érdekei iránt való kíméletességünk nem részesül jutalomban, továbbá a gaszágok, vagy tisztábban kifejezve a mások egzisztenciális érdekei ellen elkövetett önző akciók, sértések (rablás, ölés, rágalom) nem nyerik el büntetésüket, hogy a szorgalmas munka sokszor nem jut eredményhez, a semmittevés pedig gyakran nagyszerű előnyökben részesül — mindezekkel a tapasztalatokkal szemben, amelyeknek konstataciója, elgondolása egy-egy súlyos egzisztenciális sérelmet képvisel, a vallás egy kibékítő, megnyugtató teóriát állít: *kijelenti, hogy a túlvilágon igazságos ítélkezés leend.* Ki az, aki ilyen igazságosan fog ítélni a lelkek fölött? Az isten. Vagyis egy olyan hatalmas, olyan jó, olyan szép, olyan tökéletes ember, amilyen ember a földön nincs, de amilyet nagyon szeret-

nénk, hogy legyen, mert szép és nagyszerű és boldogító fantáziálás ez a tökéletes, ez a mindenható ember, ez az isten számunkra, akik oly tökéletlenek vagyunk, s akik a magunk gyengeségével a mindenhatóságtól állunk legtávolabb.

Íme tehát az isten nem mint a természeti jelenségek okozója, előidézője, hanem elsősorban mint az igazságos túlvilági bíraskodás megszemélyesítője áll előttünk. Ez a legközvetlenebb gondolat, a legegyszerűbb út, amely az istenfogalomhoz vezet. Nem az oki kapcsolatok keresése, nem az ismeretlen jelenségek megmagyarázásának a vágya, hanem az igazságos mennyei bíró létezésére vonatkozó hatalmas kétségbeesett elemi kívánság, lelki követelés volt az, amely megteremtette az istenfantáziát, az istenfogalmat.

Miként alakult ki ezek után a többi vallási gondolat, miként vezethetők azok kivétel nélkül egzisztenciális lelki érdekeinkre, miként változnak ezek a különböző vallásokban a különböző fajok, népek speciális viszonyai szerint, miként bonyolódnak ezek össze különböző szexuális természetű komplikált fantáziálásokkal — például a görög és római mitológiában —, mindezekről — kegyes engedelmmükkel — a legközelebbi alkalommal fogok beszélni.

2.

(...)

Legutóbbi konferanszunkon kifejtettük a vallások keletkezésének azt az elméletét, amely nézetünk szerint az egyedül elfogadható, a legvalószínűbb. Következéteiseink során odajutottunk, hogy a legelemibb, leghatalmasabb ösztön, az önfenntartási ösztön volt az, amely a fantáziát működésbe hozva megteremtette a lélek fogalmát, és pedig abból az egyetlen célból, hogy azután megalkothassa a lélek halhatatlanságának hön óhajtott gondolatát is. Ennek a vágykölteménynek, ennek az oly

kellemes és kívánatos „bebeszélés”-nek már második, de sokkal kevésbé szükségképpen fázisa, láncszeme: a túlvilági igazságos bíraskodásról és az istenről mint a mindenható, mindentudó, végtelen jóságú és végtelen szépségű lényről szóló ábránd. Amihez csatlakozik azután egy egész sorozata a különböző fantasztikus, költői, igazságtalanságkorrigáló, lélekvédelmes, életkedvadó eszméknek, állításoknak, ötleteknek és meséknek.

Ezek között első helyen említendőek azok a képzetek és gondolatok, amelyek az isten alakját kiszínezik, részletesen ismertetik, és betekintést adnak a mennyei bíraskodás és uralkodás apróbb részleteibe. Ily módon egyrészt magát a fogalmat még inkább az igazság látzatával ruházzák fel, ami igen fontos, másrészt a sok apró motívummal is egy-egy óhajtásunkat, egy-egy vágyunkat elégitik ki, és végre harmadszor — mint egy költői mű — az alakok változatosságával, a fordulatok érdekességével *mulattatnak* bennünket.

A mennyei uralkodás a földi uralkodáshoz teljesen hasonló szervezetű. A keresztény vallásokban az Úr legfőbb minisztere a négy arkangyal. A görög, római, egyiptomi, germán és a többi politeisztikus mitológiákban ezeket az állásokat a főbb istenségek töltik be. A görögök és rómaiak vallása demonstrálja legjobban a vallások képzeletfoglalkoztató, gyönyörködtető szerepét, célját, amely — ismételjük — nem fő cél, de tagadhatatlanul egyike a mitoszfantáziákat létrehozó motívumoknak: a politeizmus tudniillik sokkal nagyobb változatosságra ad alkalmat. Emellett, ha jól meglátoljuk a dolgot, mégis odajutunk, hogy tulajdonképp burkolt monoteizmus az is. És ez nem is lehet másképp. Az ember, amikor teóriát állít fel, egységes és teljes magyarázatot akar, ezt pedig csak egy általános erejű, mindent uráló, magába foglaló fogalom, törvény biztosítja. A sors, a végzet, amely az istenek fölött lebeg és uralkodik, képviseli a római és görög vallásban ezt az egy, legfőbb istenséget. Tulajdonképp bámulatosan fejlett és természettudományos gondolat ez, mert a legfőbb

törvényt, a dolgokban, az anyagban rejlő szükségse-rűséget jelöli meg, akár a Herkules oszlopainál végző-dőnek, akár végtelennek gondoljuk a világot. Hasonlót mondhatunk az egyiptomiak politeizmusáról is, melyben Rá, a napisten, a fő-főisten képviseli az élet problémá-jának egységes természetfilozófiai megoldását, ő a te-remtő. Ezzel a tökéletes egységgel szemben már szinte politeizmusnak tetszik a kereszténység szentháromsága, valamint az indus vallás istenháromsága, a Visnu, Siva és Brahma is, bár mindkettőben hangsúlyozva van a háromféle isteni alak, a háromféle isteni megnyilatko-zás egysége.

A dolgok magyarázására, megfejtésére való törekvés kapcsolódik össze a túlvilági igazságtételnek sokkal erő-sebb és fontosabb vágyával a lélekvándorlás gondolatá-ban. Az állatok nem tudnak beszélni, lelki életük meg-fejthetetlen titok számunkra, miket gondolnak, miket éreznek, nem sejtjük. Tehát semmi sem szól ellene, hogy *felhasználjuk őket* egy ilyen büntetési elméletre, mely szerint az emberi lélek a halál után állatba költözik és ott vezekli le bűneit. Milyen érdekes, szórakoztató ez a hit. Az állatok, amelyek körülöttünk élnek, valamen-nyien szenvedő, vezeklő emberi lelkeket hordoznak ma-gukban!

A görög és római pszichének a reális, egészséges, a dolgokat a maga értékében meglátni tudó természete nyilatkozik meg a vallásaik túlvilágának megalkotásá-ban. Egy ilyen, majdnem monista gondolkozásban, amelyben a sors, tehát a dolgokban levő törvényszerű-ség képviseli a principális gondolatot, a legfőbb tör-vényt, a túlvilág az élet végtelen folytatásának és az igazságosztásnak székhelye ugyan, de nincs benne az a jelleg, mint például a keresztény másvilági fogalomban, amely a földi életet siralomvölgynek minősíti, s a halál utánit tekinti az igazinak. Amott mégiscsak a földi élet a jobb, az óhajtottabb, az igazibb. Az Elízium boldog mezőin és a Hadészben egyaránt szomorúak, szontyolo-dottak a lelkek, és valamennyien szívesen kezdenék

előlről a földi életet. A görög és római ember a maga boldog egészségével, elégedettségével, anyagi jólétével és egyensúlyozott lelki életével *nem szorult rá*, hogy az elégedettséget, a megnyugvást messze a halál után ígérgeesse magának. Annál jobban rászorultak azonban az elnyomatás alatt élő szegény zsidók, akiknek számára a keresztény vallás készült, és rászorultak a kultúrától és a tivornyáktól megcsömörlött *degenerált görögök és rómaiak*, akik már úgy itták föl ezeket a gondolatokat, ezeket a vigasztaló és segítő szuggesztiókat, mint a szomjas ember a vizet.

A kultúra túlsága, a való élet túlságos kiélvezése unalmat, kilátástalan, reménytelen érzést olt az emberekbe. Innen magyarázható, hogy Görögországban az aranykor végén szintén fölbukkantak a keresztény eszmék, például Szókratésznél és követőinél, s ha nem is nyilvánulnak szorosán vett vallási fantáziálásokban, kombinációkban, de erkölcsi tanításokban nagyon is világosan jelentkeznek. A gondolat, hogy jót kell tenni, még azokkal is, akik nekünk rosszat akarnak, egyenes reakciója a degenerált korok túlzott, mindenáron való kegyetlen önzésének. Valóban az összes dekadens korszakok *végén* igen tisztán és mindig megfigyelhető a vallásosság automatikus feltámadása, újjászületése. Megfigyelhető továbbá azoknak a képzetköröknek és az önfenntartási ösztöntől *távolabb álló* ösztönöknek megerősödése, új erőre kapása, amelyeket az önzés — tehát maga a betegesen megnövekedett önfenntartási ösztön —, a gyönyörhajhászat elhallgattatott, például a faji, családi érzése. A francia forradalom fanatikus nacionalizmusa, vallásossága kitűnően demonstrálja ezt a törvényszerűséget, amint bizonyítja azt Szókratésznek és a vele egy korban élő, más keresztény erkölcsi gondolatokat hirdető római filozófusoknak, továbbá Keresztelő Szent Jánosnak, majd pedig Jézusnak fellépése és szereplése is. Ugyanannak a társadalmi lelki folyamatnak a korrespondeáló tünetei ezek.

Érdekesek a különböző vallásokban egyaránt feltalál-

ható bonyolult szexuális képzetek és mesék. Az istenek születését rendkívülinek, szokatlannak szereti és óhajtja elképzelni az ember.

Pallasz Athéné istennő — Jupiter fejéből ugrott elő teljes fegyverzetben. Tehát *férfitől* született. Jupiter szerelmi kalandjainál változtatja az alakját, hol mint sas, hol mint bika rohanja meg az asszonyokat. A kentaurusok és a szatírok félig állatok és félig emberek. Léda a hattyúval szerelmeskedik...

Mindezeket a fantáziálásokat kétségtelenül a saját kielégítésére termelte a néplélek. Miféle vágyakat elégitenek ki ezek az ábrándok? Elsősorban a természet szigorú törvénykezését korigálják ki, amely sohase engedi meg, hogy férfi szüljön. Másrészt az isten *tökéletességét* tették valóban tökéletessé, amikor őt a kétneműség jellegével ruházták fel. Rá, az egyiptomi isten szintén kétnemű, női mellekkel és férfiúi altesttel. Ez az állapot, ha természetrajzilag nem is magasabb rendű, mint a kétfelé határolt nemiség, azonban az egyneműség korlátai közé szorított telhetetlen, *örökké elégedetlen* ember számára esetleg óhajtandónak tűnhet fel. Az állat és ember között lejátszódó szerelmi processzusok viszont azt az állatkori emberi vágyat jelölik, amely a rokon vagy esetleg távolabbi fajú állatokkal követelte a keveredést. A természet tudniillik néha szükségesnek és alkalmasnak ítéli azt, máskor pedig — gyakrabban — nem engedi meg. Ily módon minden teremtetett lényben megvan mind a két intenció: egyrészt keveredni, másrészt nem keveredni. Az első az embernél manapság már teljesen hiányzik, de a mítoszok meséiben tisztán érezzük, hogy nem mindig hiányzott, és még akkor is, amikor már az erkölcsi nézetek is ellene szóltak, a fantáziában nagyon élénken élt ez a szodomisztikus vágy, és a hasonló fantáziálásokban keresett és talált kielégülést.

Nem kevésbé egyszerű a magyarázata Jézus születési történetének is. A szentírás úgy írja le és a katolikus vallásnak egyik igen fontos tanítása az, hogy Mária

szűzen foganta és szülte Jézust. Ha emlékezetünkbe idézzük, kiknek készült a keresztény vallás, akkor rögtön világossá lesz előttünk ez a mítosz is. A hanyatló római birodalom szibarita férfja ráunt méltó párjára, az érzéki, kegyetlen és önző asszonyra. Unta és félt tőle; ez a teremtés nem adott számára se reményt, se nyugalmat, se boldogságot. Fantáziájában egy új női ideál képe bontakozott ki, amelynek hivatása volt, hogy kielégítse ruinált szexualitását, és nyugalmat adjon nyugtalanul kereső, várakozó, de még ki nem halt erotizmusának. Ez a női ideál a Szűz Mária. A tiszta anya típusa. Aki nem vágyik gyönyörökre, nem ismeri és nem követeli azokat, lemond róluk (szűzen fogan) és nehéz anyai kötelességeit mégis lelkesedéssel, önfeláldozóan teljesíti.

A csodák megmagyarázása nem kevésbé igen egyszerű. Az ember hinni szeretné, hogy a halálos beteg meggyógyulhat, a vak újra láthat, a halott feltámadhat, és pedig hinni szeretné arra az esetre való tekintettel, ha valaha netán ő maga is halálos beteg lesz, megvakul, vagy pedig elhalálozik. Épp ezért nemcsak elhiszi, de terjeszti is azokat az eseteket, amelyekből kiderül, hogy a megszokott tapasztalatokkal és a természet kegyetlen törvényeivel ellenkező dolgok is történhetnek, mert minél több ember akad, aki társa lesz a hitben, annál inkább érzi azt valószínűnek, igaznak és lehetőnek.

Hasonló módon vizsgálhatnók az összes vallások ezer és ezer apró mítoszáét. A fentebbi recept szerint könnyű volna kimutatnunk mindegyikről, hogy milyen egyszerű elemi emberi ösztönök teremteték meg azokat. De megcselekedhetik ezt — hölgyeim és uraim — önök is valamennyien, ha kedvük van ezekről a dolgokról egy kicsit elmélkedni.

1913

A MŰVÉSZI ALKOTÁSOK ÉLVEZÉSE

Ha nem is valami nagy rajongással és lelkesedéssel, mégis emlékezzünk vissza most középiskolás korunkra. Arra az időre, amikor grammatikát, stilisztikát, retorikát és poétikát tanultunk, mely tantárgyak a nyelv művészetét, az írás fortélyait, a költészet titkait igyekeztek velünk megértetni.

Meg kellett tanulnunk belőlük, hogy mi a hasonlat, a metafora és a metonímia, hogy milyen részekre oszlik a szónoki beszéd, hogy milyen formában vagy írva egyik vagy másik vers, és hogy micsoda az adott költemény, regény vagy dráma alap gondolata stb. stb. Mindez a négyféle tudomány azonban nem volt képes — mert nem lehetett képes — rá, hogy a művészi teremtés lényegét és az alkotás lelki folyamatainak alapján egyszerű mechanizmusát megmagyarázza nekünk. Sőt ellenkezőleg. Összezavarta fogalmainkat, véleményeinket és megakadályozta világos látásunk kialakulását. A poétika, ékes definíciókban, orrunkra kötötte, hogy mi a *kellemes* és mi a *fenséges*, de adós maradt a kíváncsiságunknak, amikor azt szerettük volna megtudni, hogy mi az igazi, a nagy művészet és mi az epigon, a hamis. Rámutatott a műalkotásra mint valami saját-szerű, elkülönült képződményre, de nem törődött azokkal a szálakkal, idegekkel, véredényekkel, amelyek ezt az alkotójával összefűzték, sőt gondosan eltisztította az útból az efféle alkalmatlan, „tudománytalan” különöket.

Mindezzel szemben mi most egy pszichológiai, tehát természettudományi alapokon felépített esztétikára gondolunk, amely mindvégig tiszta, egyszerű fogalmakkal

operál és mindenekelőtt az emberi lelket és annak kardinális tulajdonságát, igyekvését a megnyilatkozás, a mozgás, a kifejeződés felé veszi vizsgálat alá.

Hogyan magyaráz, hogy vizsgálódik ez a tudomány? Vegyünk egy példát.

Próbáljunk megfelelni rá, hogy miért szép a hasonlat. Miért örülünk neki.

A felelet erre a kérdésre a következőképpen hangzik: A hasonlat, a hasonlítás már ismert — általánosan és régen ismert — fogalmat, tárgyat, helyzetet használ fel. Ezzel pontossá teszi a megjelölést, és megkönnyíti a megértést. Minden, ami könnyű, azaz *könnyebb*: az óhajtható az organizmus számára, mert energiamegtakarítást, vagyis anyagmegtakarítást jelent. Másrészt pedig a megjelölés maga, amit a hasonlat képvisel, *igazságot* fejez ki, a valónak egy külsőleges vagy bensőleges átértését, és ez az átértés, tájékozódás az élet dolgai között: életérdekünk. Ily módon a hasonlatok először is az élet igazságainak *megismeréséhez* visznek bennünket közelebb, másodsor pedig ezt a megismerést lehetőleg *kevés* agymunkával, a már meglévő fogalmak és emlékek egyszerű asszociálásával, összekapcsolásával érik el. Életkedvünket tehát duplán is szolgálják — íme ez az okunk rá, hogy nem érdek nélkül, hanem igenis többszörös érdekből tessenek nekünk. Kant meghatározása a szépről ily módon nemcsak a szép hasonlatra, hanem minden művészileg szép dologra vonatkozólag is elesik. Mert való igaz, hogy mindaz, amit szépnek találunk, éppenséggel nem érdek nélkül, hanem majdnem kézzelfogható érdekből és érdekekből tetszik nekünk.

A *ráismerés* lelki folyamata, amelynek a művészetekben oly nagy szerepe van, maga egy elemi gyönyörűség, amelynek szinte materiális jellege nagyon is világos.

Megismerni valamit fáradságos agymunka. Emellett azonban mindig életörömmel jár a megismerés, ugyanis növeli a sanszainkat az életben, mint ahogy a terep ismerete előny a harcban. Törekednünk kell és törekszünk

rá még akaratlanul is, hogy ezt a tereptanulmányozást elvégezzük: lehetőleg mindent meg akarunk ismerni, embereket, állatokat, növényeket, tájakat, népeket, emberi produkciókat. Így érthetjük meg az életet és így juthatunk rá, hogy micsoda abban a mi igazi teendőnk. Igyekezünk megérteni a dolgok természetét és azoknak egymással való összefüggéseit. Amikor a művész alkotásában viszontlátjuk, halljuk a tapasztalatainkat, a *megismeréseinket*, továbbá az adott tárgyról, személyekről vagy helyzetekről alkotott véleményünket: ez a (másodlagos) *ráismerési* folyamat ugyanazzal az örömmel jár, mint az (elsődleges) *megismerés*, de annak a fáradtsága nélkül, amellet egy új megismerést is nyújt a művésztől, szintén hasonló előnyös feltételek mellett, tehát anyagforgalmi szempontból úgyszólván ingyen.

Lelki élet, lelki működések csupán anyagelhasználás révén lehetségesek. Az érzés, a gondolat éppúgy táplálékot fogyaszt, mint a mozgás. Az organizmus öröme, amelyet a műalkotás szemlélésénél, hallgatásánál érez, tulajdonképp a ráismerés öröme s mint ilyen nagyon is hasonlít a „spórolós” ember profán megelégedettségéhez és belső ujjongásához, akinek kevés áldozat árán sok élvezetet és nagy hasznot sikerült vásárolni. Magát a megismerést sokkal inkább lehet érdek nélküli tetszésnek minősíteni, mert ennek csak *egyszeres* érdekből örülünk, míg a művészi élvezés, a ráismerés kétféle érdekünket is szolgálja, melyek közül a fontosabb direkt anyagi természetű, tudniillik egyenes arányban áll azzal az anyagmegtakarítással, amelyiknél a ráismerés olcsóbb lelki folyamat, mint a megismerés.

Kettős érdekről beszéltünk, de csak általában. Tulajdonképpen majdnem mindig még többféle érdekünk szerepel abban, hogy valamit szépnek találjunk.

Itt érkezünk el ahhoz a tüneményhez, amelyet azonosításnak neveznek. Azonosítani annyit, mint valakinek vagy valaminek a helyébe, szerepébe magunkat behelyezni, beleképzelnünk. Ez mindig önkéntelenül történik. Legkönnyebben egy hasonló helyzetű, hasonló

sorsú emberrel azonosítjuk magunkat a művészetben éppúgy, mint az életben. Vagy egy olyan szituációval kapcsolatban cselekedjük ezt, amely mindannyiunknál előállhat; ezek azok a helyzetek, amelyeket általános emberinek nevezünk. Minél jobb a képzelőtehetsége, minél érzékenyebb a gondolatbeli önzése valakinek, annál többféle — már nem is általánosan emberi — helyzetbe tudja magát beleképzelni. Egy ilyen élénk fantáziájú egyén nemcsak emberekkel, hanem állatokkal és tárgyakkal is képes magát bizonyos fokig azonosítani. A lélekvándorlás hite például feltételezi azt a képességet, hogy én, mint bűnös, bűnhődésre vágyó ember, az állat testébe, az állat sorsába tudom és akarom magamat behelyezni. Az azonosítás hasznos valami, mert módot nyújt nekünk és kényszerít bennünket rá, hogy állandóan mérlegeljük a saját érdekeinket, és gondolkozunk rajta, hogy adott esetben hogyan cselekednénk.

A színházban az asszonyok a hősnővel, a férfiak a hőssel azonosítják magukat. Csak akkor, ha a szituációk vagy a karakterek elütő volta ezt nem teszi lehetővé, helyezik magukat esetleg kisebb szereplők alakjába. Az az ember, aki az apját korán elvesztette, és akinek az anyja másodszor férjhez ment, könnyebben és teljesebben azonosítja magát Hamlettel, mint más, akinek a családjában nem fordult elő hasonló változás. A házasságtörő asszony együtt érez Izoldával, és szeretőjét Trisztánnak teszi meg, sőt azt sem mulasztja el, hogy Marke királyban a férjet lássa. A magyar paraszt katonalegény, ha a *János vitézt* olvassa, teljesen azonosítja magát a hőssel, és szeretőjét, ha az nem is bővelkedik hasonló erényekben, mint Iluska, a pásztorlányka alakjába bújtatja. Itt rejlik annak a magyarázata, hogy — különösen egyszerűbb emberre — igazi közvetlen meleg hatása csak a faji művészetnek van. Csak a hasonló fajtajú, azaz hasonló temperamentumú, karakterű, gondolkodású emberi alakok képesek teljesen az olvasót, a nézőt azonosításra bírni. Még a művelt olvasóra is őszintébb, ellenállhatatlanabb hatással van a

saját fájának a művészete, ugyancsak az azonosítás tökéletesebb volta és lehetősége miatt.

Az azonosítás tulajdonképp szintén összehasonlítás. A magunk életét, a magunk sorsát összehasonlítjuk a színdarab, a regény, a novella hősének életével, sorsával. A megegyezések örömet okoznak nekünk: a ráismerés örömét. Ha a hős sorsa kedvező, örvendünk neki, mintha csak magunkról volna szó. Ha kedvezőtlen, sírunk rajta, de a fájdalomukat csökkenti, hogy az egész mégsem velünk történt.

Az azonosítás nemcsak a közönségben, hanem az íróban is végbemegy. Az író magát viszi a hősébe, azonosítja magát vele. Azokban az eseményekben, amelyekben keresztülviszi, a saját életére vonatkozó ábrándjait valósítja meg. Wagner, a kis termetű Wagner, Siegfriedben egy atlétává, egy óriássá növeszti meg a testét. Jókai, a gyámoltalan, ábrándozó, passzív ember a hőseiben mint az akaraterőnek, a testi ügyességnek, bátorságnak és férfiúi sokoldalúságnak megannyi inkarnációja jelenik meg: így álmodja meg magát. Dosztojevszkij a *Raszkolnyikov*ban elköveti azt a gyilkosságot, amelynek véghezvitelére terhelt lelkével vágyakozott, de amit valójában megcselekedni mégsem mert, mégsem akart. Tolsztoj az *Élő halott*ban egy keservesen fájdalmas és nemesen férfias cselekedetet visz végbe; az életben bizonyára nem lett volna ereje hozzá, de hogy ez az ábránd mennyire a lelke legmélyéről jött, azt világosan bizonyítja az a tény, hogy ezt a szép és csodálatra méltó munkáját haláláig rejtegette. Flaubert egy aszszony életét élte végig a *Bovaryné*ban, és azt, amire a természet, mely az embert egyneműnek teremti, nem adott neki módot, lehetővé tette a művészet... De hiszen talán nem szükséges ezt tovább bizonyítani.

A művész mindig azonosítja magát a hőseivel, a személyeivel. A hallgató, az olvasó pedig ugyanezt cselekszi. A műalkotások élvezése tulajdonképp ráismerés, azaz leginkább ennek egy speciális fajtája: az azonosítás. Az azonosításban azokon az érdekeinken kívül,

amelyek ezt a folyamatot, mint általában a ráismerést jellemzik (tudniillik a megismerés és az anyagmegtakarítás örömét), majdnem mindig még más érdekeink is szerepelnek. A *Trisztánt* hallgató férjes asszonynál például szexuális érdek, szerelmi lelki kielégülés. A *János vitézt* olvasó parasztlegénynél pedig egyrészt erkölcsi érdek — csatanyerés, királyság —, másrészt anyagi érdek — kincsszerzés — és harmadszor szexuális érdek — a szerető feltalálása.

Bátran mondhatjuk tehát, hogy a művészetben annál inkább érzünk meghatottságot, kielégülést, gyönyörűséget, annál inkább találunk valamit igaznak, nagyszerűnek, szépnek, minél többféle érdekből tetszik nekünk.

1913

JÓKAI

Nem lehet kétség felőle, hogy Jókai ma nálunk egyike a legolvasottabb íróknak. Sőt, az újabb és újabb Jókai-kiadások könyvárusi sikere bizonyítja, hogy sokkal többen olvassák ma az ő regényeit, mint valaha. Népszerűsége azonban mégse oly általános, mint két-három évtizeddel ezelőtt volt. Az olvasók száma nagyobb, de az olvasók köre kisebb. Az esztétikusok nem foglalkoznak vele — jóllehet még mindig hiányzik irodalmunkból az a nagy *Jókai-esszé*, amely méltóan betűkbe vésné ennek az óriási költői génusznak *valódi nagyságát*... A modern irodalom abban a nagy harcban, amelyet a reakció ellen meg kellett vívnia, szükségképpen — bár a saját hibáján kívül — eltávolodott tőle. A múlt emberei, a szűk látókörű kritika ellen vívott harcában az új nemzedék — miután hosszú ideig gyengébb fél volt — megszerezte a győzelmet, és szenvedélyes feledéssel bosszulta meg magát — *önkéntelenül is* — azokon a halhatatlanokon, akiknek neveit ellene — bár minden igazi jog nélkül — kijátszották. Így szakadt el a kapocs az új írók forradalmár nemzedéke és a magyar irodalom másik forradalmár csoportja, a Petőfi—Jókai—Arany-nemzedék között. A fiatal írók ma nem tőlük tanulnak. Inkább az 1820—1830-as évek íróival, költőivel vállalnak közösséget, azokat vallják mestereiknek.

Nem soká késhet azonban az idő, amikor újra fel fogják fedezni az élő kapcsokat, ki fogják építeni az elégetett hidakat, és ettől a jövőtől várjuk mi a magyar regénynek, a magyar drámaírásnak egy újabb nagyszerű lendületét.

Azt mondtuk, hogy Jókai olvasóinak köre, az ol-

vasók nagyobb száma mellett is ma aránylag kicsiny. Az írók nem olvassák Jókait. A férfiaknak pedig — akiknek nem foglalkozásuk az írás s egyúttal az olvasás is — nincs ma erre idejük. Egy családapa, akit ma ebéd után rajta érnek, hogy egy Jókai-kötetbe van elmerülve, bizonyára pirulna, hogy ezekben a nehéz, gondterhes, mindenki számára aggodalmas napokban, amikor az ország jövője — tehát a családé is — talán jobban, mint valaha, kockára van téve, a fantázia rózsaszínű örömeinek adja át magát. Bizonyára szégyenkezne felesége és gyermekei előtt, akár az egyedül iszogató borissza, aki szobájába elvonulva merítgeti a mámort újra és újra megtelődő és kiürült poharából. Pedig Jókai a máé, sőt a jövőé.

Hogy mennyiben a jövőé, arról szólottunk már.

De mennyire a máé!...

Enyém, tied, övé című regényében például részletesen leírja hősenek, Áldorfay Incének a tébolyodottságát. És amit az akkori pszichiáterek még csak nem is sejtettek, ő már tökéletes kulcsát adja az elmebetegség mechanizmusának, és pedig úgy, amint ezt Freud professzor és követői napjainkban részletesen és pontosan kikutatták. Hogy az elmebetegségben rendszer van, hogy a téves eszméknek, hallucinációknak bajt feledtető, szerencsétlenséget korrigáló, boldogságot okozó, tehát *életfenntartó* céljuk van, mindez betűről betűre tökéletesen benne foglaltatik a regény utolsó fejezetében. Mi több: ugyanitt Jókai leírja a beteg hős gyógyításának a módszerét is. Amit ő sohase láthatott, sohase hallhatott, mert hasonlót addig és máig sohase csináltak: az elmebetegnek *analitikai* gyógyítását, amit most kezdenek mindenfelé. Ő, a látnok, a zseni érezte és tudta, hogy amit ír, az elhihető, jóllehet a meginterjúvolt elmeorvosok bizonyára laikus fantáziálónak nevezték volna. Elhihető és igaz mind, amit kieszelt, megsejtett, mert a nagy természet megértése működött benne, annak a törvényeit fedezte föl öntudatlanul, a zseni izzásában azokat a törvényeket, amelyeket a költők fedeznek föl, hogy a

tudósok száz évvel később megerősítsék és bebizonyítsák azokat.

És itt lehetetlen fel nem említeni Jókai nagy barátját, Petőfi Sándort, aki már 1846-ban a *Felhők* című kötetében leírta, tehát szinte felfedezte a Freud által kifejezett álommagyarázási elveknek alaptörvényét.

„Az álom

A természetnek legszebb adománya.

Megnyílik ekkor vágyaink tartománya,

Mit nem lelünk meg ébren a világon...”

... Megadja nekünk azt az álom: íme, itt a gondolat, Freud, aki az álomról írt munkájában számos író és tudóst idéz, akik hasonló módon előre megerősítették az álomalakulás általa felfedezett törvényeit, nem idézi Petőfit, mert nem ismerte. Pedig senki sincs ott az idézett írók között, aki hasonló világossággal, hasonló széles általánosságban és teljességben kifejezte volna könyvének alapgondolatát (amelyért — ki hinné ezt? — sok pszichológus ma is tudományos anarchistának vagy tudománytalan ábrándozónak meri nevezni Freudot. Pedig olyan egyszerű és világos ez a dolog, mint akár az, hogy a föld forog. Vagy valamikor ez se volt sokak előtt olyan egészen világos!? Bocsánat, ezt majd elfelejtettük.)

*

És hogy mennyire a máé Jókai...

Lássuk csak, miket mond oda a jelenlegi kormánynak a margitszigeti játékbank dolgában. (Lásd II. kötet, 199. lap; 1911. kiadás.)

„— Te sikamlós lejtőn jársz. *Tagadd el, hogy a bankkal érintkeztél!*

— Én nem ígértem nekik semmi bizonyosat.

— Ez a szavad elég arra, hogy elítéld magad érte! Ezek a gazdag rablótársulatok szerteszét barangolnak Európában, keresve olyan országot, ahol betiltott üzleteket újra felállíthatják. A többi közt hazádra is ve-

tették szemüket. Eljöttek fényes tervekkel, ajánlották a főváros szépítését, adósságai törlesztését, *ha meg lesz engedve nekik a Margitszigeten felállítani játékbarlangjukat...* Azt mondtad: *meggondolod a dolgot. De hát nem rettenetes-e az, hogy te abban a percben, amelyben elmondták, hogy ők kik és mi járatban vannak, minden gondolkodás nélkül korbácsot nem ragadtál és ki nem verted őket magad mellől.*"

S ő még felteszi, hogy az államférfiú nem ígért és nem ígérhetett semmi bizonyosat. Opportunus, jóhiszemű lélek volt. Ha tudta volna, hogy *egészen bizonyosat* ígérnek majd nekik!?

Így ítélkezik a szent halott, a próféta, az élők felett. Itt van közöttünk. Beszél. Szelíd, szép kék szemét elborítja a nemes harag, felháborodás sötét, zöldes fénye. Teljes erejéből kiált, és nekünk, akik elbájolva figyeltük a mesemondó angyali szavát, meg kell hallanunk a holt hazafi rekedtes, harsogó, méltatlankodó kiáltását is.

1913

ÖNÉLETRAJZ

1887-ben születtem Szabadkán. Ügyvéd apám, aki szenvedélyes zenélő, hegedűművészt akart belőlem nevelni. Valóban gyorsan és jól fejlődtem, de az alkotás vágya megölte bennem a gyakorlatozáshoz szükséges türelmet. Festő akartam lenni. Bizarr színkeveréseimet és elnagyoló vázlsruerű rajzolású modoromat azonban rajztanárom kinevette, és elégségest adott. Annál nagyobb volt az elégtételem, amikor egy szegedi kiállításon Rippl-Rónai pasztelljeiben igazolást láttam mindannak, amit rajzolásról, festésről magamban elgondoltam. Ugyanígy jártam a dalaimmal is. Kezdetől fogva szabad atonális harmonizálást, asszimmetrikus ritmuskombinálásokat alkalmaztam bennök. Apám kijelentette, hogy amit írok, az nem zene, később azonban, amikor Budapesten először hallottam Debussyt, ugyanaz a nagy öröm volt részem, mint Szegeden, mert bizonyítva láttam, hogy amit a levegőben megéreztem (a szülői háznál Grieg volt a „legmodernebb” szerző), az csakugyan az új idők művészi kifejezésmódja, amit megsejtettem — az a modern művészet.

Az írással simán ment a dolog. Révffy Zoltán, az irodalomtanárom, fedezte föl először, hogy tehetségem van hozzá. Ugyanebben az időben — 14 éves koromban — mutatkoztam be először a Bácskai Hírlap közönségének mint zenekritikus.

17 éves koromig azonban nagyon keveset írtam. Mint nyolcadikos gimnazista elküldtem Bródy Sándornak a Jövendő akkori szerkesztőjének egy novellámat. *A kályha* volt a címe. Válaszolt rá. Azt írta, hogy küldjek mást is, „jót, sőt feltűnőt” vár tőlem. Ekkor kezdtem

komolyabban foglalkozni az írással. Nem sokáig tehettem. Jött az érettségi, azután az orvosegyetem. Másfél évig csak az anatómiának és az élettannak éltem. Egy napon azonban mégis ráhatároztam magam, hogy kopogtatok a Budapesti Naplónál. Abban az időben ez a lap az ifjú magyar irodalom harcoló gályája, rohanó quadrigája volt. Vészi József és Kabos Ede szerkesztése alatt itt szerezték meg igazi formájukat Ady Endre, Bíró Lajos, Kosztolányi Dezső, Lengyel Menyhért. Vészi József és Kabos Ede mint nagyszerű, fáradhatlan trénernek vezették a vaszmú bajnoki csapatot. Érthető tehát, hogy mint újat kereső, újat merő író ide és csakis ide vágytam. És befogadtak a csodás atléták közé. Pár hónap alatt már vasárnapi tárcaíróvá lettem. Természetes, hogy nagy kedvvel és szorgalommal dolgoztam. S jóllehet orvosi tanulmányaim egész nap elfoglaltak, még időt tudtam rá szakítani, hogy este a Budapesti Napló zenereferenci teendőit is ellássam. Egy éven belül majdnem minden fővárosi napilap és hetilap megnyílt előttem.

A Nyugatnak alapítása óta munkatársa voltam. Ide írtam azt a kis tanulmányomat, amellyel eddig talán legnagyobb sikeremet arattam: Pucciniról, s amely azóta németül is megjelent. Ugyanebben az időben látott napvilágot első novellás kötetem: *A varázsló kertje*. Körülbelül egy év távolságban követte ezt azután a többi: *Délutáni álm*, *Schmith mézeskalácsos*, *Muzsikások*. 1911-ben a Magyar Színház két színdarabomat mutatta be. A *Janika* c. 2 felvonásos tragikomédiát és a *Hamvazószerda* c. 1 felvonásos zenés játékot. Azóta még egy színművem készült el, továbbá munkában van egy vígjátékom és két regényem.

Mikor készülök el velök — nem tudom. Talán egy esztendő se lesz elég hozzá.

1913

A LELKI EGÉSZSÉG

Az utolsó húsz-harminc esztendőben, párhuzamosan a modern civilizáció nagyszerű és lavinaszerűen haladó fejlődésével, új gond, új baj nehezedett a kultúremberiség vállaira, az *idegesség*. Ideges emberek mindig voltak, ismerünk korszakokat, amikor járványszerűen terjedtek el egyes idegbetegségek, a mai idők, a mai emberek idegessége azonban egészen más valami.

Ez nem járvány, amely itt-ott felüti a fejét, terjed, kitombolja magát és elalszik, hanem szinte szerves képződmény; vele születik az emberekkel, állandóan a levegőben van, velük növekszik, és megszakítás nélkül él tovább az új nemzedékekben. Tulajdonképpen nem is betegség, hanem életjelenség: egész nemzedékek reakciója, alkalmazkodása a modern élet folyton komplikálódó új viszonyaihoz, amelyekhez idegrendszerünk, egész szervezetünk mindeddig nem volt berendezve. A testünk, amelyet a nagyapáinktól, a dédapáinktól örököltünk, alkalmas lehet a legnagyobb erőfeszítésekre, fáradsalmakra és alkalmas is lenne rá, ha apáink nemzedéke el nem hanyagolta volna az ősi izomképességeknek a konzerválását. Erre azonban szükség nem volt. Apáink nemzedékének más fontosabb és nehezebb problémák jutottak osztályrészül. A csirázó modern városi élet új és folyton nehezülő életfeltételeihez, folyton keményebb és fáradságosabb kenyérharcaihoz kellett hozzászokniok. A lelküket, az idegrendszerüket kellett hozzáedzeni, -alakítani, -trenírozni a környezet, a pénzforgalmi viszonyok új alakulásaihoz.

Természetes, hogy ez nem mehet könnyen, nem mehetett reakciók nélkül. De gondolkozzunk csak: az egész

civilizáció az emberi nem egész 40 000—100 000 éves fejlődése hasonló átalakulások, új alkalmazkodások sorozataiból áll. Az őseMBER, aki a ragadozó állatok vagy más törzsek elől elmenekült a szülőföldjéről és zordabb vidékekre jutott, megszimerte a nélkülözést, a fázást, megismerte a szenvedésnek egészen új fajtáját. Bizonyára éveknek, évtizedeknek kellett elmúlnia, míg teste alkalmazkodott csak az új hőmérséklethez is, az éjszaka nagyobb hidegeihez, a hosszabb télhez, talán ő maga egész életén keresztül didergett, és csak aki már új lakhelyén született, érte el, hogy nem kellett többé fáznia!... Ebben az esetben részint a bőr érző idegeinek, részint a véredényszabályzó idegközpontoknak és részint a szívnek kellett átalakulnia és más működéshez, más *együttműködéshez* szoknia. A modern városi élet viszont, amelynek a kapitalizmus, a nagy tőkék felhalmozódása adja meg a legfőbb jellemvonását, az idegrendszert, az elmét kényszeríti hasonló átalakulásokra.

Az élet mind drágább és drágább lesz. A megélhetésért magáért mind többet és többet kell dolgozni. Ha a munkaalkalom folyton növekszik is, a munkakeresők száma viszont még nagyobb arányokban szaporodik. Az embereknek fokozott találékonyságot, ügyességet kell kifejteniök, hogy megszerezhessék, amire szükségük van. Állandóan *gondjaik* vannak. Minden kellemetlen eshetőségre előre kell *gondolniok*, törniök kell a fejüket rajta, hogy miként osszák be az idejüket, hogy minél nagyobb munkateljesítményt — keresetet — érhesenek el. Kényszeríteniök kell magukat rá, hogy azok az egyszerű szellemi működések, kombinációk, amelyek a foglalkozásukhoz szükségesek, amelyek tehát a táplálékszerzésre, a megélhetésre irányulnak, lehetőleg gyorsan folyjanak le bennük. Az akaratunknak erre való képessége megvan, de csak bizonyos korlátok között. Például megszakítás nélkül figyelni két-három-négy óránál tovább *nem vagyunk képesek*, s ez alatt az idő alatt is a figyelem éberségének a foka szinte állandóan csökken. A nehezedő új életviszonyok arra kény-

szerítették már apáinkat is és még inkább a mai nemzedéket, hogy az akaratnak fokozott igénybevételével bonyolítsák le a lelki működéseket. Figyelmesebben kell érzékelnünk — látni, hallani —, nagyobb koncentrációjával a gondolatainknak kell kombinálnunk, gyorsabban kell magunkat cselekvésre határoznunk, körültekintőbben minden apró körülményt számba véve kell cselekednünk.

Mindezek a forszírozott működések hasonló kifáradásos tünetekkel járnak, mint az izomerőtletés. Csak hogy míg a kezdő vívó vagy úszó az izomlázat kiheveri pár nap alatt, addig a mi nemzedékünk szellemi izomlázatát, a neuraszténiát valószínűleg csak a dedunokánk fogja kiheverni. Csak nemzedékek múltán lehet számítani rá, hogy az emberi idegrendszer, az emberi agy hozzáalakul, hozzá szokik azokhoz a fokozott, komplikált működésekhez, amelyekre ezt a nemes és érzékeny szervünket már most rákényszerítjük, dresszírozzuk. A természetnek a hallatlanul bölcs és csodálatos berendezése ez, amely összes szerveinket, egész szervezetünket úgy alkotta meg, hogy a ráható ingerek hatása alatt változni-alkalmazkodni képes. A szív, amelynek billentyűjét valamely betegség elroncsolta, néhány hónap alatt megnagyobbodik, izomzata szinte kétszeresére nő, s ily módon a vérkeringés a hibás, rosszul záró billentyű ellenére is jól lebonyolódik. A beteg, ha vigyáz reá, hogy ne terhelje meg nagyobb munkával az állandóan túlmunkát végző szívet — és erre az óvatosságra az kényszeríti, hogy hamarabb fárad, mint a teljes egészséges szívé —, éppen oly soká élhet, mintha a szíve hibátlan volna. Miért? Mert a vérkeringése nem hibás: szervei, egész organizmusa hiányt nem szenvednek.

A központi idegrendszer azonban sokkal differenciáltabb, magasabb rendű, nemesebb szerv, mint a szív. *Nem tud olyan gyorsan alkalmazkodni.* És miként a szívbeteg a betegségének első stádiumában —, amikor még a szívizomzata nem fejlődött hozzá az új, nagyobb munkához, mikor még nem vastagodott meg kétszere-

sére, hanem a régi terjedelmével és erejével kénytelen elvégezni a reá háruló dupla munkát — szenved és rosszul érzi magát, éppúgy szenvedünk mi is, mai emberek. Az idegrendszer új fejlődésének az első stádiumában élünk, oly korszakban, amely már azért is hasonló a szívbeteg megfelelő állapotához, mert amint a betegnél bekövetkező változások alapja és oka, a bilentyűhiány egy fertőző betegség, emiatt is egy, a társadalomegészség szempontjából beteges hiányszerű jelenség: a kapitalizmus a túl gyors fejlődési kényszer oka.

A tény, amellyel számolnunk kell, a baj, amelyben benne vagyunk, ez korunk betegsége, helyesebben állapota: az idegesség. Komoly és fontos kérdés az, hogy már most hogyan segítsünk rajta. Mit tegyünk, hogy hozzájussunk legalább a relatív lelki egészséghez? (A természetben nincs semmi abszolút, tehát egészség se.) Hogyan óvjuk, kormányozzuk az eszünket, hogyan védjük az idegeinket? Mindezekre a kérdésekre a választ csak úgy adhatjuk meg, ha mindenekelőtt megismerkedünk a saját lelkünkkel, a lelkünk belső életének alaptörvényeivel.

Legközelebb erről kell szólnunk.

1914

A LELKI ÉLET ALAPTÖRVÉNYE

I.

1543-at írtak, amikor Kopernikusz kiadta munkáját az „égi világok mozgásáról”. Ebben mondta ki először, hogy a világegyetem központja nem a Föld — mint az emberek addig hitték —, hanem a Nap. Továbbá, hogy a Föld nem áll szilárdan, hanem a többi bolygóval együtt körszerű pályán mozog a Nap körül. Kopernikusz felismerte naprendszerünknek, az égnek valódi szerkezetét. Ezzel *momentán* érthetővé és világossá lett mindaz a sok asztronómiai jelenség, amelyeket a geocentrikus elmélet csak komplikált és soha teljesen ki nem elégítő hipotézisekkel tudott nagy nehezen magyarázgatni. Például a bolygók látszólagos ide-oda mozgása. Mihelyt elfogadjuk, hogy a Föld, *ahonnan azokat nézzük*, maga is velük egy irányban körben mozog, rögtön tisztában vagyunk vele, hogy a komplikált mozgások csak látszólagosak, s a pálya valóban egyszerű kör.

Ismerjük Kopernikusz elméletének sorsát. A hivatalos tudomány lecsepülte, lenézte, agyonhallgatta, mint valami fiatalos szeleverdi, tudománytalan hipotézist. Az egyetemeken kétszáz esztendeig úgy adtak elő róla, mint elfogadhatatlan, nevetséges ábrándról, és *szorgalmasan* — csoportosítva a tudományos (!) érveket — *cáfolták*. Ó, azok az akadémikusok mindig egyformák voltak! Az emberi haladás és megismerés legfőbb akadályá mindig maga az ember volt. Nem a csillagokat elválasztó irdatlan távolságok, nem a műszerek tökéletlensége. Azokkal szinte játszva birkózott meg. Hanem a saját előítéletei, a saját gyengesége, magyarul szólva a

saját önző ostobasága. Sóvárgunk az igazságért, szomjazunk a megismerésre, egyszersmind azonban bennünk van, hogy félünk a valótól, nem akarunk látni, *nem akarjuk a dolgokat úgy látni, amint vannak*. Figyeljünk csak! Itt olyasmi rejlik, ami a kulcsot adja meg nekünk az emberi lélek ismeretéhez.

Ebben a nem akarásban tudnillik mindenkor alacsonyrendű *érdekek* rejlenek. A tudományos előítéletek a legkomiszabb fajta önzésből fakadnak. Vegyük Kopernikusz példáját. A tudósok a bibliával fordultak ellene, mert azt hitték, hogy az elmélet ellentmond Mózes teremtéstörténetének. Az egyház lévén a gazdájuk, féltették a kenyérüket, féltették a bőrüket és a közvéleményt szépen meghagyták a régi téves hitben.

Azután ne felejtjük el az irigy féltékenységet se. Egyikük se szeretett volna belenyugodni, hogy a csillagászatot felforgató nagy felfedezés *mástól* származzék. Ezért azután már ki-ki eleve rosszindulattal fogadta, vagy egyáltalában meg se vizsgálta Kopernikusz bizonyítékait. Az embernek nevetnie és dühöngenie kell, ha olvassa, hogy logikus, tanult elmék irigy elvakultságukban inkább elkövették a legközönségesebb logikai hibákat, mintsem hogy elismerjék Kopernikusz nagyságát, zsenijét. De részes volt ebben a dologban az egész közvélemény is. Mert érdeke volt *mindenkinek*, hogy a geocentrikus nézet megmaradjon. Kellemesebb azt hinni, hogy mi vagyunk a világegyetem álló, szilárd közepe, mint elfogadni, hogy Földünk csak egy ide-oda mozgó porszem abban. *Lelki érdekünk*, hogy higgyük, hogy csak egy világ, egy élőktől lakott égitest létezik, mert így abban a kellemes gondolatban is ringatózhatunk, hogy a többi égitest mind csak lámpa és lampion, amelyek az Úr kegye akasztott ki számunkra. Ez a szellemi jellegű, de szintén önző, tehát alacsonyrendű érdek, társulva a hivatalos tudósok kenyérféltésével és féltékenységével azután könnyűszerrel kétszáz esztendőre eltemette Kopernikusz igazságát és visszavetette ugyan-

ennyi időre nemcsak a csillagászatot, hanem közvetve az egész tudományos haladást. *Nem akartuk megismerni, nem tudtuk eltűrni az igazságot!*

Kopernikusz munkájával egy esztendőben jelent meg Vesaliusnak, a nagy anatómusnak a könyve: *Az emberi test szerkezetéről*. A modern anatómiának, amely csak a közvetlen tapasztalást fogadja el, és az emberi test szorgalmas, részletes vizsgálatán, boncolásán épül fel, ez a könyv volt az első lépése. Azelőtt az anatómia is csak olyan féltudomány volt, mint a geocentrikus csillagászat. Az emberi testet felboncolni tudniillik nem volt szabad, és a tudósok úgy írták le a test belsejét, ahogy elképzelték, ahogy nekik jólesett.

Csak Vesalius óta kezdtük a testünket olyannak ismerni, amilyen valóban. De 350 esztendőnek kellett elmúlnia, hogy elérkezzünk ahhoz a *legfontosabb stációhoz*, amelytől a *lelkünk* valódi megismerését, természetének igazi felfedését datálhatjuk. Magától értetődik, hogy — mint Kopernikusz esetében és mint mindenkor — itt is előítéletek állottak útjában és *állanak útjában részben még ma is* a valóság felismerésének. Azonban ez a pont az, ahol az igazi tudomány győzelme a döntő csata lesz. Mert végezni fog az összes, valaha is elkövetkező előítéletekkel, a haladásnak minden bennünk rejlő akadályával! És éppen ez az ok az, amiért a lelki élet alaptörvényének, a lélek *valódi* szerkezetének és működésének a felismerését a haladás legfőbb stációjának mondottuk. *Mert a megismerés műszerének a megismeréséről van szó*. Ezáltal pedig a napfényre kerülnek a műszer hibái is. Azok a tökéletlenségek és gyarlóságok, amelyek éppen az előítéletekben nyilvánulnak meg. Módunk van ezután pontosan ellenőrizni, hogy hogyan rontja meg tudásunkat és logikánkat, ezeket a nemes és valóban isteni képességeinket az önzés, a saját érdekeinknek való kedvezés, a bennünk rejlő állapot. S ha ide jutottunk, akkor ismerve műszerünk gyengeségeit, lelkünknek az előítéletekre és önzően hibás következtetésekre való vele született hajlamát, mó-

dunk van *korrigálni* azt. Éppen úgy, miként hibás mérleggel is teljesen pontos méréseket végezhetünk, ha már előbb meghatároztuk a hiba értékét.

II.

1887-ben adták ki *Breuer* és *Freud* bécsi orvosok könyvüket a hisztériáról. A lélekboncolás, a pszichoanalízis segítségével s az általa kikutatott tények alapján ez a könyv mutatta be először a lelkünk eddig soha nem vizsgált és teljesen ismeretlen belső mechanizmusát, struktúráját. Ekkor jöttünk tudatára először annak, hogy micsoda bonyolult, folyton forrongó, mozgó valami a mi agyunk. Ekkor kezdtünk rájönni, hogy egyetlen másodpercben nemcsak az érzékelések egész sorát fogja fel, hanem a benyomásokkal kapcsolatban és azoktól részben függetlenül is, agyunk folyton dolgozik, gondolkodik.

Ennek a félöntudatos és öntudatlan lelki életnek: az összetevő elemek e végtelen hálózatának eredménye az, amit kimondunk, amit írunk, amilyen mozgásokat végzünk — szóval az öntudatos lelki életünk. Amiből következik, hogy ha ismerni akarjuk az emberi lelket, elsősorban ezt a belső életet, ezt a hullámozást kell ismernünk. Azt, ami a mélységben van. A felszín, az öntudatos lelki élet ehhez képest már mennyiségileg is alárendelt, másodrendű fontosságú. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy lélekben az öntudattalan: minden. Ellenkezőleg: az öntudatos lelki megnyilatkozások — éppen azért, mert hiszen eredője a belső öntudatlan életnek — magukba foglalják és jellemzik az összes összetevőket. Viszont azonban a lélek való megismeréséről mindaddig nem beszélhetünk, míg ki nem kutattuk ennek a felszín alatti életnek a természetét, szabályait. *Erre való a pszichoanalízis.* Módszerét egy későbbi alkalommal fogjuk bemutatni. Most csak a lelki életnek azt az alaptörvényét ismertetjük, amelyet a pszichoana-

litikus kutatás derített ki, s amelynek híján a pszichológia a legutóbbi időkig szintén csak a geocentrikus asztrológiával egyenrangú tudomány volt.

Pszichológiai alaptörvény:

Minden lelki történés célszerű, azaz olyan, hogy az egyén életérdekét, életoptimumra (legjobb élésre, legtovább való fennmaradásra) való törekvését szolgálja.

Az alaptörvény megismerése után első benyomásunk az, hogy eszerint a lelki élet mégis igen egyszerű valami. De nem így van. Mert érdekeink nagyon sokfélék. Vannak:

I. *Szexuális érdekek.*

II. *Önfenntartási érdekek.* [Ez utóbbiak közt is: a) *Egészségérdekek.* b) *Pénzérdekek.*]

III. *Erkölcsei érdekek.*

IV. *Faji érdekek.* [Ezek is többfélék: a) *Családi érdekek.* b) *Helyi érdekek* (amelyek a velünk egy házban, egy telepen, egy városban lakó emberekével közösek). c) *Nemzeti érdekek* (amelyek a velünk egy politikai nemzetbe tartozókkal közösek). d) *Faji érdekek* (amelyek az összes velünk azonos vagy rokonfajú emberekre nézve is közösek).]

V. *Vallási érdekek.*

Ez a sok érdek, amely az egyéniségünknek ebből vagy abból a szempontból való legjobb érvényesítésére vonatkozik, állandóan küzd egymással. Küzd továbbá a valóság tényeivel, amelyek lépten-nyomon megsértik vagy veszélyeztetik valamelyik érdekünket.

És ez a lelki élet. Törekvés és életoptimumra. A különböző és egymással sokszor ellentétes érdekeink kiegyeztetése. Alkalmazkodás a külső világ lehetőségeihez, éspedig oly módon, hogy a megoldás — az, amit cselekszünk, beszélünk — számunkra a lehető legkedvezőbb legyen.

Az az egyén, akinek ez nem sikerül, aki nem tudja

kiegyeztetni az ellentétes érdekeit, vagy aki nem tud belenyugodni a külső világ korlátozó valóságába, kedélybeteggé lesz. A legegyszerűbb kedélybetegség az ártatlan, a nem veszélyes hisztéria. Egyúttal, mint látni fogjuk, mintája és példája az összes kedélybetegségeknek és elmebetegségeknek.

1914

A HISZTÉRIA

1.

A modern pszichológiában, amely először emelte ezt a tudományt a természettudomány rangjára, és végképp elszakította a filozófiától, alapvető fontosságú kiindulási pont a hisztéria. Az a betegség, amelyben a *normális lelki élet* tünetmentesen rikítóan, tanulságos, félre nem érthető jellegzetességgel jelentkezik. Annyira, hogy — mint látni fogjuk — tulajdonképpen valamennyien hisztériások vagyunk.

Minden érzékelésnek megvan az a tendenciája, hogy mozgásba alakuljon. Ez már a mi testünk anyagi *létezésének* a szabálya. Táplálkozás kiválasztás nélkül, ugyebár, *teljesen* elképzelhetetlen. Érzékelés mozgás nélkül, nos, ez is éppen olyan abszurdum. Az érzékeink eredetileg *azért* keletkeztek, hogy a táplálékot, amely a testünk fenntartásához szükséges, észre tudjuk venni. Az izmaink azért, hogy közben kieszeljük a legcélszerűbb, legkevesebb fáradsággal járó megszerzési módozatot.

Az érzékszervek, az agy és az izmok további *elsődleges* szerepe volt az életet fenyegető erők, ellenséges állatok észrevétele és védekezése a támadások, a pusztulás ellen. Az önfenntartás szempontjából nincs közömbös érzéklet. Az, amit látunk, hallunk stb., vagy *kedvez* az életünknek, vagy *fenyegeti* az egzisztenciánkat, a fennmaradásunkat, legalább minimális fokban. *Tehát mozgásnak elvileg mindig létre kell jönnie: vagy táplálékszerző vagy védőmozgásnak.* Nincs egyetlen ér-

zéktelen érzéklet sem, amely egzisztenciális szempontból teljesen közömbös volna.

Az összes érzékleteket és mozgásokat eszerint két csoportba oszthatjuk:

1. Kedvező érzéklet — amire megfelelő (felhasználó, szerző) mozgásnak kell következnie.

2. Kedvezőtlen érzéklet — ez védekező, elhárító mozgást kíván.

Az állati életben mindez igen egyszerű. De csak a vadállatoknál. Már a háziállatoknál megfigyelhetjük a különböző életérdekek harcát, huzavonáját, a *konfliktusokat*, amelyek az ember lelki életében szinte szakadatlan sorozatban követik egymást. Ez és csakis ez az oka lelki életünk speciális bonyolultságának.

A kutya, amely beszabadul az éléskamrába, és mégsem viszi el onnan a húst, a legtisztább kezdetleges alakban demonstrálja ezeknek az emberi konfliktusoknak a természetét. Az állat önfenntartási ösztöne a lopást követeli. Az emlékei azonban, amelyek most aszociálódnak az agyában, felidézik ennek a következményeit. Végre is úgy határoz, hogy jobb neki, ha nem nyúl az ételhez és nem teszi ki magát a verésnek. Az *adott pillanatban* legfőbb önfenntartási érdeke ugyan a hús elfogyasztása volna, de tudja, hogy a hoinapi és hoinaputáni napokra nézve érdeke a tartózkodás; érdeke, hogy gazdája meg ne vonja tőle simogatásait, ne részesítse ütlegekben és *ne koplaltassa*, amik együttesen az ő egzisztenciája számára jóval nagyobb sérelmet képviselnek, mint amilyen élvezet volna a tilos étel elköltése. Az a kutya, amelyik így cselekszik — azaz *nem lop* —, megtámadhatatlanul bizonyítja e réven az emlékeinek elrendezett voltát, kombináló képességét, *elemi, erkölcsi képzeteinek* a kialakultságát. Felismerte, hogy az *aktuális* életoptimumnál magasabb optimum a másik, a jövőre vonatkozó. És ez az erkölcs! Respektálni a magunk fontosabb érdekét és szintén a saját érdekünkben a mások érdekeit.

Minden lelki konfliktus lényegében ilyen. Az aktuá-

lisabb érdek küzd a távolabbi, de fontosabb érdekekkel, leggyakrabban az erkölcsi érdekekkel. Érdekes és jelentős a fentebbi példa abból a szempontból is, hogy az erkölcsi képzetsoport kialakulásának a legfontosabb okára és kényszerítő feltételére mutat rá, ami nem más, mint a saját érdekeink érvényesítésének az a megszorított-sága, amit a társadalomban, családban való együttélés ad meg. A civilizációnak, vagyis ennek az együttélésnek oly nagyok az előnyei, hogy az egyén számára mindenképpen ésszerű belemenni ebbe a korlátozásba.

Ésszerű megalkudni a korlátozottság kisebb és néha sérelmes lehetőségeivel, csakhogy nem mindig sikerül. A sértett érdekek szenvednek, követelik a jogaikat, és a megoldhatatlan helyzetből csak egy speciális megoldás vezet ki: például a hisztériás megbetegedés. Lássunk egy típusos esetet. Hogyan egyeztetni ki a betegség az érdekek konfliktusát?

Férjes asszonynak kitartóan udvarol egy kellemes külsejű férfi. Az asszonynak szexuális érdeke, hogy meghallgassa. Az összes többi érdekei viszont ellenzik ezt. *Mondjuk*, hogy férjét sohase szerette, tehát nem szexuális, csak erkölcsi érdeke, hogy férjének (anyjának, ismerőseinek) becsületét megtartsa. *Anyagi és anyai* képzetsoportjai szintén ellentétesek az aktuális szexuális, azaz szerelmi érdekével. (Tudja, hogy ha el kell válnia, a gyermekeit nem nevelheti föl, el kell azoktól szakadnia, és jövője, lakása, ruházkodása, élelmezése, tehát egész egzisztenciája s így egészsége, élete is bizonytalan.) Minél erkölcsösebb (azaz tökéletes erkölcsi beidegzettségű) ez az asszony, annál gyorsabban, egy másodperc negyedrésze alatt elintézi a felvetett kérdést: nem fog elbukni. Ha azonban a szexualitása erősebb, ha tehát az elsődleges vágy nagyobb fokú, ha teste már a hervadás kapujánál áll, s így komolyan latba esik az a körülmény is, hogy tagadó válaszával visszavonhatatlanul egész életére mond le a tökéletes szerelmi örömről, amelyet házasságában sohase ismert meg, de amelynek most itt látja a lehetőségét — akkor esetleg hosszas

napokra, hetekre terjedő lelki huzavona keletkezik. Idegpusztító életharca a különböző érdekeknek. Ha igent mond — baj, veszedelem, bánat, talán katasztrófa. Ha nemet mond — siralom, szenvedés, talán még hozzá a késői megbánás emésztő kínja.

Mert arra gondol, hogy később, talán már egy év múlva is el fog hervadni a ma még szép, kívánatos test, és akkor, ha igent mondana is, más, talán csak szánakozó, hamar kihűlő vonzalom lehet ugyanannak a férfinak a részéről is a része. Bármelyik megoldást választja is — megsérti az érdekeit. Ha *igent* mond — az anyagi, erkölcsi érdekeit sebzi meg, és veszélybe dönti az *egész* egzisztenciáját, jövőjét. Ha *nem* a válasza — halálos dőfést adott a szexuális énjének, amely érzékeny és szenvedő, és már nem tudja elviselni az elnyomatást, a sérelmet, hiszen hosszú évtizedeken keresztül arra volt kárhóztatva. (Olyan ember mellett élt, akit vágygyal sohase szeretett.)

Ez az asszony hisztériás lesz mindenképpen. Már eddig is az volt. Egész eddigi *tisztességes* élete egyetlen folytonos konfliktus. A szexuális érdekének küzdelme az összes többivel, mert ugyebár: amikor szerelem nélkül férjhez ment, ezt a legfontosabb érdekét mellőzte az összes többi javára.

Ha ez az érzékennyé tett, eddig csendesen és alig tudatosan szenvedő — mondjuk csak gyakori lehangoltságokat érző — asszony elbukik, kifejlődnek nála például a következő tünetek: *aggodalmi érzések, nyugtalan álom, szorongás, szívdobogás.*

Ha tisztességes marad, jelentkezhetnek: *görcsrohamok, fejfájások* (véredénygörcs), *általános levertség*: vagy az a tünetcsoport is, amit igen találóan (öntudatlanul!) asszonyi passzív rezisztenciának lehet nevezni: teljes szerelmi *érzéketlenség, járnai, állni nem tudás, hangtalanlás* (némaság) stb. stb.

Ha a pszichológiai alaptörvény szempontjából végigvizsgáljuk ezt a két hisztériás megbetegedést, akkor nagy érdekességű tapasztalatra jutunk. Mindezek a tü-

netek, tehát mind a kétféle működési zavar lényegében egyféle. Célszerűek, és éppen úgy megnyilatkozásai az egyén életoptimumra való törekvésének (az adott viszonyok közt és a történetek után!), mint maga az odaadás vagy megtagadás cselekedete volt. Mert a bukott asszony aggodalmai, félelmei, ijedezései valóban célszerűek. Ha a maguk túlzottságával szenvedéseket okoznak is. Sőt akkor is, ha az adott esetben a szerelmesek teljes biztonságban érezhetik magukat. Mert hiszen, aki mindenáron titkolni akar valamit, annak helyes és célszerű mindenre előre gondolni, aggódni. Félni... inkább, mint megijedni! A szívdobogás maga, ami az ilyen feszültséggel együtt jár, ősi idők óta beidegzett reflex, amelynek az a célja, hogy a támadástól, bajtól tartó ember (állat) el legyen látva már előre azzal a fokozott mennyiségű vérrel, ami a nagyfokú izommegfeszítéshez, szóval a *sikeres védekezéshez* szükséges. Erre csak a fokozott szív munka képesíti az izmokat. A másik esetben — amikor az asszony, bár nagy erőfeszítéssel, tisztességes maradt — szintén igen világosak és érthetőek az összes tünetek.

A görcsrohamok célja ugyanaz, ami *minden mozgásé*, amelyet izgatott állapotban végzünk. Tehermentesíti a szenvedő, az elviselhetetlen érzésekkel megterhelt öntudatot.

Az igen intenzív, igen erős érzésekre tudniillik *rögtön* célszerű mozgásnak kellene következnie. Ha mélyen megsértenek bennünket, ütnünk kell. *Ha ez lehetetlen*, ha például a sértés levélben történt, felugrunk, le-föl járunk, csapkodjuk az ajtókat, esetleg törünk-zúzunk. Mindezek a mozgások jól-rosszul *helyettesítik* a célszerű mozgást, a verést, a bosszút, részben pedig *szimbolikusán pótolják* azt, ami egy *jobb helyettesítésnek* felel meg.

Szimbolikus helyettesítés például, ha valamilyen tárgyat, melyet öntudatlanul a sértő *jelképének* tekintünk, püfölünk el ököllel, bottal (lásd az in effigie való akasztást 49-ben, ami szintén a túlradó düh kifolyása

volt). Még kielégítőbb, megnyugtatóbb szimbolikus helyettesítés, ha valaki például hamarjában egy, a sértőhöz hasonlító emberbe köt bele, s ideiglenesen azt agyabugyálja el helyette. Vannak apák, akik ilyen esetben gyermekeiket ütlegelik.

Lássuk, milyen mozgásokat helyettesítenek a tisztességesen maradt asszonyok görcsrohamai. Mindenekelőtt elárulják nekünk, hogy ő még mindig az *odaadás* mellett szeretne határozni, de miután az akarata erősebb, *nem keresi fel* imádóját. *E helyett a mozgás helyett a görcsroham mozgásait választja.* (Az egész lelki folyamat persze öntudatlan.)

A többi tünet: hangtalanság, az állni és járni nem tudás pedig a következő őszinte *vallomásokat* képviseli:

„Íme, tisztességes maradtam, de nem ér az életem bizony semmit se. Értetek maradtam tisztességes, te, férjem és ti, gyermekeim, de lássátok csak: nem sok hasznok van belőle. Akkor már jobb lett volna *rátok nézve* is, ha amúgy cselekedtem volna. Mert íme, nincs az én életemnek így semmi értelme. Tulajdonképp *nem is élek*, hiszen nem járok, nem beszélek, nem élet ez így, nem élet!”

Íme, ezt fejezi ki célszerűen, okosan a hisztériás asszony. Automatikusan, öntudatlanul és mégis annyira ésszerűen és precízen: hogy ő maga *mindent kimond, elmond, ami a szívében fekszik* (és milyen ez, fontos életérdek ez: már magában is megkönnyebbülés, mozgás), továbbá *úgy mondja el*, hogy a férjének mégis értenie kell belőle, s emellett mégse kaphat szemrehányást senkitől.

Íme, látjuk, mennyire célszerű, ésszerű lelki működés mindkét betegség. Tulajdonképp csak az egészséges lelki funkciók szabályai érvényesülnek. A principális pszichológiai alaptörvény érvényesül: valóban minden, ami a lélekben történt, csak *életoptimumra való törekvés volt*.

Legközelebb egészen más jellegű hisztériákat fogunk elemezni: vajon érvényesül-e az alaptörvény azokban

is? Mindenekelőtt azonban meg kell jegyeznünk valamit. Egyetlen hisztériás tünet sincs, amely csak egyfélélt jelent. A görcsroham például nemcsak szerelmi vágyat, hanem sok mindenfélét jelenthet. Ellenben általános szabály, hogy *mindig motoros tevékenységet helyettesít.* (Azokat valóban képviseli, *jelenti*, részben ki is fejezi.) Olyanokat, amelyeket az egyén életérdeke hangosan követelt, de amelyeket a beteg, más fontosabb érdekei miatt, *megakadályozott.*

2.

Legutóbb a hisztériás megbetegedésnek két esetét analizáltuk. Mind a kettőnél az egyén szexuális érdeke ütközött össze az összes többi érdekével. Bármelyik érdek jutott azután *de facto* győzelemre, a mellőzött érdekek nem nyugodtak meg, hanem bizonyos abnormis működésekben jutottak, legalább részben, jogaikhoz. A szexuális érdek javára mellőzött anyagi és erkölcsi érdekek célszerűen szorongást, aggodalmi érzést okoztak. A másik esetben a mellőzött szexuális érdek sajátságos némajátékkal, mint helyettesítő és kifejező mozgással jutott legalább részben kielégüléshez. Az élet azt mondja: válassz! Igen, de bármelyik megoldást is választjuk, megsértjük bizonyos érdekeinket. Ezt a sérelmet a betegség korrigálja, mert legalább szimbolikusan, de jogaihoz juttatja a mellőzött érdeket is.

Lássunk néhány másféle, nem szexuális jellegű hisztériát.

A gyárban a munkást túldolgoztatják. A munkavezető lépten-nyomon figyelmezteti, hogy szorgalmasabb legyen, mert el fogják bocsátani. Tél van, nincs remény, hogy másutt állást szerezhessen. Az egészségérdeke azt kívánja, hogy gyengébb testének megfelelően kissé kényelmesebben, pihenőkkel dolgozzék. Az anyagi, faji (családi), erkölcsi érdeke viszont azt követeli, hogy pihenés nélkül, minden erejét összeszedve dolgozzék. A

két érdeket kiegyeztetni nem lehet. A fennálló viszonyok nem adnak rá alkalmat. A munkás tehát megpróbálja: dolgozik, ahogy csak tud. És napok, hetek múlva kifejlődnek nála a következő hisztériás tünetek: *igen gyors fáradékonyság, gyengeségi érzések, esetleg légzőszomjjal, izzadással*. Íme, az elme öntudatlan munkája máris jogaihoz juttatta, demonstrációra, hisztériára (azaz szó szerint színészkedésre) kényszerítette az egyént. Ez a fáradtságérzés nem reális, mert nem az elfáradás okozza, hanem az a gondolat, hogy „fáradt vagyok, nem bírom!” A munkás dolgozni akar a kenyeréért, a családjáért. A test azonban fontosabb érdeknek ismeri a saját fennmaradását, épségét, és szövetkezve az elmének (mondjuk) azzal a részével, amely valóban csakis a test érdekeit tartja számon, létrehozta ezt az állapotot, amelyben az ő mellőzött érdekei valóban érvényre jutnak. Ezek a hisztériás tünetek hamarosan elmúlnak, mihelyest más, emberségesebb munkavezető kerül a gyárhoz. Akkor is, ha behozzák az akkordmunkát. (Mert ha a munkás keveset keres és szűkösen él, ez sokkal kisebb sérelem, mint az elbocsátástól való folytonos félelem, az érdekek folytonos harca, amely jóval több energiát fogyaszt. Kalóriaértékben, pénzértékben is többet, mint amennyivel akkordmunkában a munkás kevesebbet keres. És még hozzá ez a sok energia *effektíve* haszontalanul pocsékolódik el. Egyébként persze éppen nem haszontalan ez az energiapazarlás, mert hiszen szükség van rá, hogy a test érdekei feltétlenül érvényesíthessenek. Az embernek így kell berendezve lenni, hogy legalább a szíve mélyén a saját fennmaradását tekintse a legfontosabbnak. Ha nem volna így, felborulna az élet rendje, és semmi sem biztosítaná az organikus lények fennmaradását.)

Mondjuk azonban, hogy a gyárban marad minden a régiben. Ebben az esetben a fentebb leírt fáradékonysági tünetek kényszeríteni fogják a munkást, hogy mégiscsak kilépjen a gyárból, beteget jelentsen, és ezalatt más, könnyebb, megfelelőbb munkát keressen magának.

Íme, világosan látjuk, hogy az ép és abnormis lelki működések egyaránt az életoptimumra való törekvést képviselik.

Más eset.

Szolgát a hivatali főnöke vagy feljebbvalója pofon üt. Ez a pofon mint fájdalom érinti az egészségkomplexumot, az egyén testi érdekeit. Mint megalázó, megbecsztelenítő tény pedig az erkölcsi komplexumot sérti nagymértékben. (Az európai embernél az arc megütése szimbolikusan az egész ember lenézését, megvetését demonstrálja. A gyerekkortól kezdve így tudjuk, ilyen képzetekkel kapcsoljuk össze a pofont valamennyien.) A pofon ütött embernek megsértett erkölcsi érdeke és testi érdeke azt kívánák, hogy *az ütleget pontosan hasonlóval viszonzza*. Az összes többi érdeke viszont az ellenkezőt parancsolja. Elveszti az állását, kenyerét, a családja talán hónapokig nyomorogni fog. A szegénység és állástalanság miatt az erkölcsi érdeke, a hitele talán még többet fog szenvedni, mint a pofon révén, amelyről senki se tud. Mindezek a megfontolások automatikusan egy pillanat tizedrése alatt végbemennek az emberben — természetesen az ő képzeteinek és gondolkodásának megfelelően —, és már határozott is: nem üti vissza.

(Minden cselekedet az adott esetben képviseli az optimumot. Ha ennek a szolgának van pár száz korona megtakarított pénze, akkor az anyagi komplexum protestációja már jóval gyengébb. Esetleg annyira gyenge, hogy az erkölcsi komplexum érdekei maradnak a győztesek, és a pofon stante pede visszaadatik.)

A mi emberünk nem ütött vissza. Ezzel ő maga sértette meg erkölcsi érdekeit az összes többinek rovására. Egy hisztériás megbetegedés azonban módot nyújt neki rá, hogy a történetek, helyesebben a nem történetek után is érvényesítse a mellőzött morális intenciókat. Hisztériás görcsrohamok fejlődnek nála, és pedig eleinte naponta, később pedig csak hetenként egyszer *ugyanazon a napon és órában*, amikor a sértés történt. *A görcsrohamok mint mozgások helyettesítik és utólag pótolják nála*

a véghez nem vitt megfelelő mozgást, a visszaütést. Ez a roham egyik szerepe. A másik az, hogy az öntudat megszabadítsa a kellemetlen, elviselhetetlen (szégyen- teljes) képzetektől. Megtörténik. Roham alatt az öntudat semmivel nem foglalkozik, semleges, mozdulatlan álla- potban van, nem izgathatja, nem bánthatja semmi. A testnek minden energiája a görcsösen összehúzódó, azaz maximálisan működő izmokban van foglalkoztatva. Íme, mily célszerűen és okosan harcol a lélek a saját béké- jéért. A görcsrohamot produkálja: ezzel egyrészt elvégzi a visszaütésnek megfelelő mozgást, másrészt kiüríti az öntudatból a kellemetlen emlékképeket, azaz a sértést magát mintegy meg nem történtté teszi, amennyiben a megfelelő emléket az öntudattól, legalább egy időre, teljesen kizárja. Minél öntudatlanabb ez a folyamat, an- nál jobban sikerül a védekezés, a mellőzött érdekek védelme, érvényesítése, de annál nagyobb fokú a beteg- ség is, a normális funkciótól való eltérés. Ha ez az em- ber nem szorítja ki öntudatából a sértést, hanem a kö- vetkező napokon — amint ez a dolog rendje — foglal- kozik vele, töpreng rajta, akkor eleinte nagyobb szen- vedéseket kell kiállnia, de a fent leírt tünetek nem kö- vetkeznek be. Létrejő egy napig tartó levertség, azután pedig a normális feledés, az emlékeknek és egész sére- lemnek elhalványodása. A mi esetünkben helyett egy rögtöni, erőszakos elfeledtetés, az emlékképek lefojtása, kikapcsolása szerepelt. (Részben akaratlagosan is: az egyén nem akart többé a dologra gondolni.) És ez adja meg a hisztériának a legfontosabb feltételét. Nem nor- mális öntudati állapot szükséges hozzá, hogy létrejöhes- sen az a sajátságos automatizmus, amely a fentebb leírt különleges módon érvényesíti a mellőzött érdekeket.

Ezek az öntudati állapotok azonban minden emberben előállhatnak, ha a sérelem fontos és nagyfokú. Egy vas- úti szerencsétlenség vagy más nagy katasztrófa átélése például a legegészségesebb embernél is létrehoz hasonló öntudati állapotokat, amelyek azután hisztériás tünetek kifejlődésére vezetnek.

Ez a tény teljesen elegendő ahhoz, hogy a hisztéria okául ne valami diszpozíciót, vagy öröklött ideggyengeséget minősítsünk, hanem a betegség okát magában az életben és az emberi lélek szerkezetében leljük fel. Az ideggyenge, elfinomult vagy degenerált ember mindössze annyival hajlamosabb a hisztériára, hogy már érdekeinek csekélyebb sérelmeit is a következményekben igen jelentékenynek látja s így elviselhetetlennek érzi. Viszont teljesen egészséges ember is, ha már előzőleg bajok, kellemetlenségek, sérelmek érzékennyé tettek, elviselhetetlennek fog találni olyan eseményeket és állapotokat, amelyek fölött azelőtt már pár óra alatt napirendre tudott volna térni.

Hisztériától mentesnek, immunisnak senki se mondhatja magát. Valamennyien úgy vagyunk, mint a görög tragédiák kórusa, amely folytonosan a sors kiszámíthatatlan esélyeit emlegeti, azt, hogy senki se tudja, mi vár reá. Mindannyiunknak el kell készülnünk minden eshetőségre — valóban ez a legjobb és leghelyesebb. Kikerülni a bajokat, veszélyeket nem tudjuk. Ez teljesen lehetetlen. Ellenben módunk van rá gondoskodni a lelki egészségünkről. Ennek a gondoskodásnak legfőbb, úgyszólván egyetlen célja megakadályozni azokat az abnormis öntudati állapotokat, amelyek például a hisztéria létrejöttéhez szükségesek. Mert ilyen állapotok, mint fentebb mondtuk, keletkezhetnek mindannyiunkban. Csak a tökéletes önismeret, az analízis ad rá módot, hogy ennek elejét vegyük.

1914

A LELKI BETEGSÉGEK HELYE A TÖBBI BETEGSÉG KÖZÖTT

Utóbbi megbeszéléseink során négy különböző hisztériaesetet vizsgáltunk. A végső következtetés, amelyet analizisünk eredményezett, mind a négy esetben azonos volt. Úgy hangzott, hogy mint minden életműködés (elmeműködés), a hisztériás megbetegedés is *önfenntartási akció*. Törekvés az életre, a fennmaradásra, az élet-optimumra. Nem következménye az önfenntartási ösztönnek, hanem egyenes megnyilvánulása. Maga a létért való harc az *adott körülmények között*.

És itt fölmerül az érdekes probléma. Micsoda is hát tulajdonképp a betegség? Hogyan kell felfognunk a betegségeket? Vajon érvényes-e minden betegségre ez a meghatározás? Elmondható-e valamennyire nézve, hogy önfenntartási akció?

Mielőtt erre a kérdésre megfelelnénk, osztályoznunk kell a betegségeket.

Négy csoportot fogunk megkülönböztetni:

I. *Fertőzőes betegségek.*

a) Ártalmas élő szervezetek (baktériumok, nagyobb élősdiek) jutottak a testbe. (Ide tartozik a rák is, amikor idegen sejtek ütnek tanyát és szaporodnak el az emberben.)

b) Ártalmas kémiai anyagok kerültek a szervezetbe. [Ide tartoznak az összes mérgezések, továbbá azok az esetek, amikor a baktériumnak vagy más állatnak (kígyó) csak a mérge kerül a testbe.]

II. *A funkciók betegségei.* Az egyes szervek működése vagy a működések együttese hibás. (Ide tartoznak az egyes szervek hiányos működése által feltételezett

állapotok, mint a vérszegénység, az elhízás, a kóros soványosság, a cukorbetegség stb.)

III. *Fizikai betegségek.* Amikor külső erők hatása folytán a szervezet olyan állapotba jut, hogy összeállítottsága, részeinek egymásutánja és egymásmellettsége változik meg. (Törés, zúzódás, egyes tagok elvesztése, ficam stb.)

IV. *Elmebetegségek.*

Nézzük már most az első csoportot. *Mi az, amit tüdőgyulladásnak nevezünk?* A felelet: azoknak az életjelenségeknek az összessége, amelyeket a pneumococcusokkal fertőzött szervezet produkál. Ezek az életjelenségek kivétel nélkül oda irányulnak, hogy a szervezet életét a kedvezőtlen új viszonyok (fertőzöttség) mellett is fenntartsák, ami azonban csak úgy lehetséges, ha az organizmus gátat tud vetni az élősdiék szaporodásának, ha ellenmérget termel, és elpusztítja, megöli valamennyit. Amit magunk előtt látunk, a betegség, az idegen élősdiék toxinjaitól elárasztott test reakciója, igyekvés az ellenmérget-termelésre, a felszabadulásra, a szintén élni akaró mikroorganizmusok kiküszöbölésére. A test élni akar. Sikerül-e neki vagy nem, más kérdés. A halál vagy a gyógyulás pillanatáig azonban minden, ami a szervezetben történik, *haladás vagy haladni akarás eme egyetlen cél: a továbbélés felé.*

A funkciós betegségeknél (II. csoport) első pillanatra nehéz felismerni a célszerűségi elvet. *Ezek azonban tulajdonképp nem is tekinthetők betegségeknek.*

Itt tudniillik különös szervezetekről van szó. Amelyekben egyes szervek már kezdettől fogva gyengék, visszamaradottak, csökkent működésűek voltak. Amelyek már úgy alakultak ki, hogy hiányzott bennük a szervek működésének az összhangja. Az organizmus koncertjében — a fogamzás pillanatától — hamis hangok szóltak. És a zenekar kénytelen ebben a hangolásban játszani végig az életet az utolsó akkordig, a halálig. Nincs tehát szó normális életműködésről, amely azután *idegen hatásokra* változásokat mutat, speciális mo-

mentumokkal kiegészítődik, megváltozik, hanem egy már eredetileg nem normális, nem tökéletes szervezet áll előttünk, amely olyan, amilyen, és igyekszik fennmaradni, élni úgy, ahogy lehetséges.

A vérszegénységnek például a vérsejtképző szerveiben van az öröklött hiba. A túlhízott egyénnél a zsíremésztés, a zsírelégetés szenved, hiányos. (Bizonyosat efelől még nem tudunk, de hogy például az elzsírosodásnál nem lehet szó baktériumokról, az erősen valószínű.) Úgy látszik, hogy a májsejtek maradnak adósok bizonyos erjesztőkkel vagy csak kis mennyiségűt tudnak produkálni ezekből. A neuraszténiásoknál az idegrendszer nagy anyagpazarlással, foszforpazarlással végzi a munkáját; ez is belső gyengeség, tökéletlenség. Melyek azok a szervek, amelyek itt hiányosan működnek, ma még nem tudjuk. A cukorbetegnél szintén az emésztőmirigyek bizonyos sejtjei működnek hiányosan. Az a tény, hogy ez a betegség nem jelentkezik mindjárt a születés után, ne tévesszen meg bennünket. A működés már kezdettől sem kielégítő, de az üzemet mégis valahogy biztosítani tudja. A gyenge, kisebb képességű szervek azonban *hamarabb öregszenek*, mint a többi, és már a negyvenedik-ötvenedik életévben előáll az anyagforgalmi zavar: a cukorbetegség.

Meg kell jegyeznünk, hogy azok a funkciós betegségek, amelyeket például élősdiék okoznak, nem sorolhatók ide. Ezek természetesen az I. csoportba kerülnek. Mint például a veszélyes vérszegénység, amelyet egy bélélősdi mérge hoz létre. A mérge megtámadja a vérképző szerveket és olyan állapotot teremt, amely hasonló ahhoz, mint amikor ugyanezek a szervek veleszületett gyengeségben szenvednek. A kettő között azonban nyilvánvalóan igen lényeges különbség van, mert — ismételjük — ez az utóbbi eset és általában az ebbe a csoportba tartozó jelenségek nem tekinthetők valójában betegségeknek, hanem *veleszületetten gyenge szervekkel bíró organizmusok úgy-ahogy-lehet egzisztálásának*.

Az ok a fogamzásnál *nem szerencsésen összekerült*

csírasejtekből rejlik. A természet, amely mindig a lehető legjobbat igyekszik létrehozni, itt *nem válogathatott.* Munkájához az anyag meg volt adva az ivarsejtek alakjában. Abból kellett kovácsolnia életet, olyat, amilyent lehetett.

A fizikai jellegű megbetegedések (III.) már egészen másképp bírálандók el. Vegyünk egy csonttörést. A betegség, az új, nem normális állapot abban a pillanatban kezdődött, amikor valami külső erőszakos behatásra a csont eltört. Mit cselekszik most a szervezet? Mindenekelőtt *ezután is élni akar.* A csonthártyának (kivéve, ha a szervezet nagyon legyöngült, például, ha igen öreg emberről van szó) megvan a képessége, hogy új csontot termeljen, és szilárd egészsé forrassza az eltört csontot. A test a fájdalom által rákényszeríti a beteget az abszolút nyugalomra. Ezzel már megvan az új csont képződésének legfontosabb feltétele. Azután megkezdődik a csonthártya csontképző sejtjeinek munkája, és néhány hét múlva a szervezet helyreállította a régi állapotot: él, egészséges, semmi baja nincs.

A fizikai jellegű megbetegedések tehát igen tisztán, világosan demonstrálják, hogy valóban a betegség egész folyamata csak életre való törekvés, normális működéseknek rendkívüli jellegű sorozata az optimum irányában, az optimum elérésére.

A IV. osztályt, az elmebetegségeket ismét külön négy csoportba kell osztanunk, mint a többi betegséget. A következőképpen:

A) *Fertőzés vagy mérgezés által befolyásolt elmeműködések.* (Alkoholos elmezavar, lázas delíriumok stb.)

B) *Fizikai hatásokra bekövetkező funkcióváltozások.* (Például agyrázkódással kapcsolatos elmezavar.)

C) *Veszélytelenül gyenge vagy részben hibás agyveleők működése, élete.* (Például idióta, epilepszia, aggsági elmezavar.)

D) *Lelki hatásokra bekövetkező funkcióváltozások.* (Ide tartozik a hisztéria, a melankólia, a mánia, a téboly.)

Mind a négy csoportnál alapjában véve a normális elmeműködés mechanizmusa áll fenn. Ennek a sémája a következő: 1. érzés; 2. asszociáció, azaz képzetkapcsolás; 3. megfelelő mozgás.) Az első csoportnál azonban az érzést (az asszociálást megváltoztatta a mérgezettség, úgyhogy egy bizonyos érzésre nem a megfelelő asszociációk kapcsolódnak, mert ezt a mérgezés megnehezítette, hanem más kapcsolatok vagy igen nagy tömegű kapcsolások következnek be. Innen származik a lázas delíriumok nagy gazdagsága, tévelygő összevisszasága. (A delírium maga két ellentétes oknak: a test álomra való vágyásának és a mérgező álmat gátló izgató hatásának a találkozása, eredménye.) Az érzés mintegy megbolygat, öntudatba hoz minden asszociációt, ami csak útjába esik.

A fizikai változásokra bekövetkező elmefunkció-változásokat (B) is az optimumra való törekvés kardinális szabálya determinálja. Természetesen a testnek, az agynak itt is meg kell alkudnia a fennálló változott viszonyokkal. Az agy tudniillik hiába igyekszik, nem tud funkcionálni, nem tud érdemleges munkát végezni. A képzetkapcsolásokat az érzések nem irányítják, mély öntudatlanság, tétlenség, álmodás nélküli álom következik be. (Például agyrázkódásnál.) Részleges agysérülésnél csakis az elpusztult sejtekben beraktározott képzetek, emlékképek vesznek el. A szerv élni akarása ilyenkor bámulatosat produkál. Az egyén, mint a kisgyermek, újra megszerzi az elvesztett képzeteket, új emlékeket raktároz föl, új fogalmakat készít, újra megtanul írni, beszélni stb.

A veleszületetten csökkent képességű agyvelő (C) állapotja nem betegség. Erre vonatkozólag ugyanaz áll, amit a funkciós betegségekről (II. nagy csoport) elmondottunk. Az idiótia a fogamzás pillanatában kezdődik. De elvileg ekkor keletkezik az aggkori elmezavar (a dementia senilis) is. Mert már a csírában megvan a későbbi agyállomány, tehát ennek az a tulajdonsága is,

hogy majd hamarabb fog megöregedni, elsovadni, hamarabb fogja fölmondani a működését, mint a test többi szerve. (Mellesleg: a paralízist az A csoportba kell sorolnunk. Mert ennél *élősdiek mérge* gyengíti, változtatja meg az agysejteket. A csökkent képességű agy azután később bizonyos intenzív külső benyomások hatására, amelyek túl nagy terhet jelentettek számára, nem tudja többé végezni a funkciót, felmondja a szolgálatot.)

A valódi elmebetegségek (a IV. osztály D csoportja) a *lelki hatásokra beálló funkcióváltozások*. Ezeknél demonstrálódik a legszebben és legvilágosabban az optimumra való törekvés. Minden szerv, az agynak minden részlete végzi a maga normális funkcióit. Sehol semmi hiba. Mindössze az történik, hogy az elme alkalmazkodik a fennálló nehéz, kedvezőtlen, keserves körülményekhez, megkeresi az élet lehetőségét, a *vigasztalást*, és létrehozza azt az állapotot, amelyben a fennmaradás aránylag a legóhajtandóbb, legelviselendőbb.

(Az *alaptalan reménykedés mi más, mint elmebaj*. És van-e, aki nem szenvedett volna benne, ne vette volna, akaratlanul is, igénybe, aki ne igyekezett volna általa, ha csak néhány napra is, megjavítani az életét, halasztgatni, ha csak percekre is, a szenvedéseit. Az ítélethibát éppúgy megtaláljuk itt, mint a tébolynál. A reménykedő nem akarja meglátni a tényeket, amelyek ránézve kedvezőtlenek, és túlozva állítja be azokat, amik csak a legcsekélyebb mértékben is a javára szólnak. Szóval pozitíve és negatíve illuzionál: és ez az elmebaj ismérve.)

Kérdés, hogy az ilyen abnormális funkciók létrejötte nincs-e föltételezve az agynak mint szervnek bizonyos veleszületett gyengeségétől. Annyi igaz, hogy például a hisztériások nagy részénél öröklés mutatható ki. Ez mellette szólna a föltevésnek. De ellene szól, hogy sok esetben az öröklés egész bizonyosan teljesen kizárható. *Eszerint a fő principium nem itt rejlik*. A fő feltétel az élet maga. A nehéz viszonyok, a megoldhatlan helyzetek, a konfliktusok. Ezek pedig mindig kimutathatók.

Tehát azt kell mondanunk, hogy igenis vannak elmebetegségek, amelyeket tisztán lelki okok hoznak létre.

...Ha így egyszerre, egyvégtében, de figyelmesen végigtekintünk e sokféle betegség, változás, életlehetőség között, más szemmel fogjuk nézni a betegségeket, mint azelőtt. Látni fogjuk, hogy minden, ami ezen a világon él, *élni akar*, és pedig úgy, azaz olyan jól, ahogy csak lehet. Egészséges ember élete, beteg ember élete lényegében ugyanaz: élni akarás. Csakhogy az egyik esetben kedvező, a másik esetben kedvezőtlen körülmények között.

És az öngyilkosság? — kérdezheti most valaki. Nos, az öngyilkosság — a leghatalmasabb életvágy, a megalkuvást legkevésbé tűrő primér életösztön munkája. Mert mi lehet nagyobb bizonyítéka az élet mohó kívánásának, az *optimumra* való intranzigens törekvésnek, mint az, ha vagyonunkat vagy becsületünket, egészségünket vagy szerelmi boldogságunkat elvesztve, nem akarunk tovább élni? Ha nem elégszünk meg a relatív optimummal, amit a legtöbb körülmények megengednek, hanem csak a *legtöbbel*, az ideális optimummal vagyunk hajlandók beérni. Világos és tiszta, ugyebár? Az öngyilkosság valóban a legpregnansabb, legintenzívebb élés, életkívánás. A legizzóbb, legmohóbb élet.

1914

A TÉBOLY

Minden előzetes magyarázgatás és megjegyzés mellőzésével el fogjuk most beszélni egy tébolynak a körtörténetét. Aki figyelmesen elolvassa, megérti, mi a téboly.

A beteg, a kegyetlen események hőse egy jómódú kereskedőnek volt a leánya; nevezzük Irénnek. Tizenhárom éves koráig kifogástalan egészségnek örvendhetett. Csendes jó leány volt, szorgalmas tanuló és betegesen szemérmes. Ha a leányok valami olyanról beszéltek, szeretett volna mérföldekre futni. Később is ilyen maradt. Tizenhat éves korában és két év múlva újra udvarolni akartak neki, de ő nemigen állt szóba a fiatal emberekkel, sőt egyenesen visszautasítóan viselkedett. Elviselhetetlen szégyennek tűnt fel előtte annak a megfontolása, hogy tulajdonképp mi is a célja az egész udvarlásnak, kedveskedésnek férfi és nő között.

(Mit jelent ez? Azt, hogy a kisasszony nagyon is óhajtotta az udvarlást. A szexuális érzések elleni védekezés hevesége, túlzottsága mutatja, hogy az érzések maguk szerint intenzívek, fontosak voltak. Az erkölcsi ösztön és az anyagi érdekek azonban védekezést követeltek, aminek eszköze az undor volt.)

... Telt-múlt az idő, az apa meghalt, a család elszegényedett, az anya súlyos beteg lett. A leánynak hivatalba kellett járnia, hogy hozzájáruljon a háztartáshoz. A szegénység nagyon fájt neki. Érzékeny lélek volt és nagyravágyó. Nagy szemérmessége, amelynek igazi öntudatlan célja az volt, hogy szexualitása mellett is tisztán őrizze meg magát egy kitűnő, hozzá méltó, neki nagyon tetsző férfiú számára, mindinkább elvesztette

igazi értelmét. Fiatalsága, amely eddig bájt adott a testének és a férfiak szemében kíváncsiságot tette őt, fozladosni kezdett. Most már nemigen akadt, akit visszautasíthatson, aki elől menekülhessen. Nem tetszeleggett többé magának, hogy micsoda nagy ostromoknak van kitéve, hogy micsoda vágyak szállnak felé, és ő mégis mindent visszautasít, mint egy felsőbb, szent nő, aki magasan a többi nő felett áll. (Azt persze nem vette észre, hogy egyáltalán nem áll felettük, mert hiszen az ő öröme is csak abból eredt, hogy törődnek, foglalkoznak vele, kívánják.)

Már huszonnyolc éves is elmúlt és az élete szakadatlan egyformaságban folyt tovább. Lelke tele volt keserű gondokkal és kínos aggodalmakkal. Félt, hogy ifjúsága elmúlik, és sohase fogja megismerni a szerelmet, nem fog férjhez menni. Emellett anyagi és erkölcsi érdekeinek erős tudata mintegy lehetetlenné tette számára, hogy valakinek a szeretőjévé legyen.

(Íme a téboly keletkezésének a legfontosabb feltétele: az éveken át tartó aggodalmaskodás, a reménykedésnek és a reményvesztésnek a váltakozása és méghozzá a különböző sérelmek: 1. apa elvesztése, 2. szegénység, 3. az, hogy a munkához nem szokott leánynak dolgoznia kell, 4. idegenek parancsait kell teljesítenie! Faji, anyagi, testi és erkölcsi sérelmek.)

Harmincéves. Ebben az időben egy fiatalember kezd neki udvarolni, akinek állása és vagyoni helyzete ugyan nem felel meg, de igen kellemes arcú és testileg is szép, erőteljes férfi. Irén teljes szívvel belészeret. Az ismeretség még csak pár hetes, amikor a leánynak kérője akad. Egy özvegyember. Negyvenen felüli, nem szép férfi, három gyermeke is van, de igen gazdag. Mit tegyen most? Ha hozzámegy, eleget tesz az összes érdekeinek, gazdag lesz, irigyelni fogják, olvashat, kényelmesen élhet, előkelő társasága lesz, de a szexuális érdekeit háttérbe kell szorítania, le kell mondania szerelméről. Emlékezzünk ennek a lánynak a nagy szemérmességére. Emlékezzünk rá, hogy nagyon szemérmesnek

lenni annyi, mint nagyon szexuálisnak lenni. És ezek után nem fog bennünket meglepni, hogy Irén inkább választja a bizonytalant, de a szerelméről lemondani nem tud. De hogyan cselekszi ezt?

Egy este az irodából hazafelé tart és egyszerre csak úgy érzi, hogy a *nyakánál szél legyinti meg*. Az az érzése támad, hogy *idegen akarat* hat reá és befolyásolja őt, mégpedig abban az irányban, hogy menjen hozzá a kérőhöz. Ez az idegen akarat — a saját elnyomott érdekeinek a komplexuma. Az anyagi érdeke, a szegény beteg anyja iránti szeretet (amely majdnem követeli, hogy menjen férjhez a gazdag kérőhöz), az ambíciói, a jó társaság és finom környezet iránti vágya stb. De ő maga már amellettt döntött, hogy nem megy férjhez, azé lesz, akit szeret, vagy senkié: *most tehát még inkább az a válasza, hogy nem, nem megy férjhez*. Az ésszerűség parancsát, a saját józan eszét annyira elfojtotta a lángoló, izzó szexualitás, hogy valóban idegennek érzi ezt az intenciót, hogy mégis férjhez kellene mennie a kérőhöz.

Nem akart tudni róla, pedig azt a tényt, hogy ez a másik fiatalember még egyáltalán nem beszélt a házasságról, sőt a szerelemről se, nagyon helyes volna számba venni. A legjobb lenne, ha egyenesen megkérdezné ettől az úrtól, vannak-e komoly szándékai, de a szemérmes Irén erre teljesen képtelen, hiszen nyilvánvaló, hogy tulajdonképp micsoda *utálatos* dolgról van szó.

(Amit itt látunk, az a projekció, a lelki vetítés. Az egészséges psziché is lépten-nyomon dolgozik vele. Például, amikor a hibáinkat másra igyekszünk tolni, vagy amikor ahelyett, hogy magunkat okolnánk valami kellemetlenségért, azt a meggyőződést tápláljuk, hogy annak mások az okai. Irén lelkében is ez történt. Súlyos dilemmájában — amely életre és boldogságra szólt — tulajdonképpen ő maga döntött, de *mentségül* szüksége volt arra a hitre, hogy tulajdonképp idegen akarat volt az, amely őt befolyásolni akarta, s amellyel szemben ő azután teljes joggal, jóhiszeműséggel és méltósággal fog-

lalhatott állást a „szégyellni való” és nem racionális szexuális érdeke *mellett.*)

De ezután jött csak az igazi baj. A kérőt csakugyan kikoszorúzta... de a másik fiatalember is eltűnt a látóhatárról. A szerelemnek már áldozatul hozta a nyugodt, biztos, jómódú életet, s most kiderül, hogy hiába, vágyai mégse fognak teljesülni. Rettenetes csapás volt ez ennek a szegény léleknek. Teljesen összeroppant alatta. Hallucinálni kezdett, az ördögöt látta, amint az üldözi őt.

Ha ez a nő nem lett volna ilyen szemérmes — és önmagának folyton hazudozó természet —, akkor most se kellett volna magának azt hazudnia, hogy *nem ő* az, aki a kérőt visszautasítja, azaz másvalakit szeret. De ő már ilyen volt serdülése óta. Érzékeny lelkén *nagyon* is fogott az erkölcsi tanítás, s állandó belső hazugságok között tudott csak élni. Ez volt számára az élet legfontosabb feltétele. Nos, az elmebetegség lehetővé tette neki továbbra is ezt a hazugságos életet. Ha mindenképpen becsülni óhajtott a saját magát a belénevelt nézetek szerint, ezt továbbra is elérhette.

Ez az üldözés világos szimbólum. A sivár valóság az, hogy az imádott férfi elhagyta. A hallucináció viszont az ellenkezőjét mondja, letagadja az igazságot, hogy elhagyták, mert hiszen, íme, férfi üldözi. A szemérmesség ördöggé alakítja, visszataszítóvá teszi az alakot, de mégiscsak a férfi az. Íme, ez a hallucináció is mennyire célszerű. Megvigasztalja a szenvedő lelket, tehát mégis van, aki vágyik reá. Emellett eleget tesz a szemérmeknek is: üldözést mond. De hát miért üldözi a nőket az ördög? Azért, hogy a bűnre csábítsa őket — a legendák szerint is.

És itt a kapcsolatot valóban az adja meg. A lány okvetlenül tudja ezt és ismeri a szállóigét, amely szerint az ördög viszi rosszra az embert. Az elfojtott szexuális érdekek, íme, bár kerülő úton, álarcozva, mégis kielégülést nyertek.

A téboly további kiépülésében szintén igen világosan

nyilatkozik meg a két pszichikus velleitás, amelynek be-töltésére az ítélet és érzékelés hibái tulajdonképp ke-lteztek. Nevezetesen:

1. A szexualitás vizsgálatása, gyönyörködtetése és kár-pótlása.

2. Az erkölcsi érdekek kímélése és védelme ugyan-ekkor.

Bámulatos a pontosság, amellyel a lélek mindkét követelménynek eleget tett. Irén azt kezdte hirdetni, hogy a világegyetem leghatalmasabb lény-e egy férfi, akit eddig a vallások istennek kiáltottak ki, aki rend-kívül eszes és örök életű, de aki nem jó és nem nemes, mert tulajdonképp mindig rosszat akar — ez a férfi tá-madja és „kínozza” őt szünet nélkül, de különösen éj-jel, amikor ágyban fekszik.

Világos, hogy ebben az új hallucinációban újra ugyan-az a vágy teljesül be, mint az ördög általi üldöztetés hallucinációjában. De míg ott az ördög csúnya, félel-metes mivolta álcázta el a lényezet, azt, hogy itt egy ostromló férfiről van szó, most különböző „tudományos” felfedezésekkel állt elő a lány. Azzal, hogy ezt a gonosz lényt eddig senki se ismerte és ő fedezte fel először. Továbbá, hogy az villamossággal és rádiummal dolgo-zik, és így kormányozza az embereket... És napról napra újabb és újabb mondanivalói vannak erről a gyű-lölt lényről, amelyek mind arra jók, s úgy alakultak ki benne, hogy egyrészt önmaga előtt, másrészt azok előtt, akiknek „kínoztatásait” és „gyötrelmeit” elmondja, el-titkolhassa, elhazudhassa a lényezet. A tudós és felfe-dező szerepében tetszeleg magának és a világerő sem ismeri el, hogy valóban az asszonyi életet éli át a kép-zetében: a folytonos szerettetést, öleltetést, folytonos szerelmi mámort.

1914

MIKOR KELETKEZIK AZ ELMEBETEGSÉG?

Legutóbb egy leány megtérbolyodásának a történetét mondtuk el. Az elme különböző hibás működése, a gondolkodás (következtetés) és érzékelés hibái, mint láttuk, kivétel nélkül egy cél érdekében csoportosultak: kétségbeejtő események után és kedvezőtlen körülmények között is *elviselhetővé tenni az egyén életét*. A hibás ítéletek, a hallucinációk, a téves eszmék végeredményben mind oda törekedtek, hogy a borzasztó és elviselhetetlen *valóság* meghamisíttassék, és helyette az elme egy vigasztaló, kellemes ábrándot, álmot erőszakoljon magára, abban éljen, azt élvezze. Ez a hazug, önmagának hazudott hazugságokon épülő és élő élet a téboly.

A világosság és teljesség okáért most egy típusos férfitébolyt fogunk még elmondani. Ennek az esetnek a története azután igen meggyőző és könnyen leszűrhető szabályokat fog számunkra szolgáltatni abban a kérdésben, hogy *hogyan kell óvni lelkünk egészségét*, melyek azok a belső erők, amelyeket edzenünk kell, és melyek azok, amelyeket le kell rombolnunk, meg kell semmisítenünk, ha azt akarjuk, hogy gondolkodásunk minden hibától mentes maradjon, hogy tökéletes lelki egészségnek örvendhessünk.

Egy vidéki tanító, aki egy nagyobb város elemi iskolájában tanított, hőse a szomorú történetnek. Ez az ember egészen egyszerű családból származott, földműveseknek volt a sarja, de kisgyermekkorra óta eszességével, tanulékonyágával tűnt ki. Testvérei az elemi osztályok elvégzése után mindjárt apjuk mesterségét kezdték folytatni, ő azonban szorgalmasan tovább tanult, okle-

velet szerzett és hamarosan helyettes tanítói állásba is jutott. Igen nagy ambícióval tanított, sokat foglalkozott a gyermekekkel, és az eredmények tekintetében, amelyeket elért, hamarosan túlszárnyalta legtöbb kollégáját. Sokat olvasott, művelte magát, és bár egészsége nem volt éppen a legkitűnőbb, az éjszakáinak egy részét is tanulásra, olvasásra fordította. Minden könyvet elolvasott, amelyhez csak hozzájuthatott; az volt a célja, ábrándja, hogy polihisztorrá képezze magát. Harmincéves korában megházasodott (addig teljesen szerzetesi életet élt), és bár szegény leányt vett feleségül, anyagi gondok nem bántották. A kevés jövedelmet beosztották, boldogan, egyszerűen éltek, és a könyvekre szánt összeget sem kellett nagyon megcsonkítani.

Csak a kollégáival való érintkezés lett rosszabb a házassága óta. Az új asszonyt, mint paraszti sorból származót, nem vette be a tanítónék társasága. A férj lépten-nyomon azt tapasztalta, hogy látogatásoknál vagy együttlétek alkalmával a feleségét kigúnyolják, az asszonyok kicsinylő pillantásokat váltanak egymással és férjükkel, mintha azt mondanák egymásnak: „Látod ezt a parasztot, illik a férjéhez, az is paraszt!”

Ez az aggodalom ugyebár magában véve egy okszerű lelki működés. Egy alacsonyabb származású ember valóban okosan teszi, ha vigyáz, hogy új környezetébe beleolvadjon és mindent megtesz arra, hogy elsajátítsa azokat a szokásokat, amelyeket új társasága követ. Csak így érheti el, hogy jelenléte a társaságban senkire se legyen zavaró hatással s viszont, hogy ő maga is minden aggodalom nélkül jól érezze ott magát. A mi emberünk azonban túllőtt a célon. Túl magas tétet rakott a kártyára. A kelleténél fontosabbnak ítélte azt, hogy hogyan fogadja őt a társaság. Innen eredt azután, hogy fokozottan figyelt erre a dologra és látni vélte azt, amit idejekorán észrevenni a leginkább érdekében állónak gondolt.

Lehetséges, sőt valószínű, hogy csakugyan történtek ilyen összenézések és hátmögötti pillantások. A nem

normális lelki működés itt csak azt volt, hogy a mi tanítónk 1. túlzott mértékben óhajtotta a saját boldogulását, tehát 2. túlzott mértékben ügyelt mindarra, ami ennek útjában állani látszott. 3. Ennek az iparkodásának az eredménye volt először az a hibás következtetés, hogy a társaság egy részének kicsinylése vagy antipátiája esetleg nagyon fontos lehet az ő egész egzisztenciájára vonatkozólag, másodszor olyan hibás értékelések (illúziók), amelyek most már minden alap nélkül is kedvezőtlen tényeket (összenézéseket, kicsinylő pillantásokat) konstatáltak.

A betegség (az üldözési téboly) ennél a pontnál még a fiziológikus keretek között mozgott. Igen sok nervózus ember eljut odáig, hogy illúziói vannak, helytelenül érzel, vagyis hogy az érzékleteit meghamisítja, és pedig saját magára kedvező — saját érdekeit szolgáló — irányban, és ez mégsem nevezhető tábolyodottnak. (Tudniillik ha a fenti illúzió valójában kellemetlen is — hogy az emberek nevetnek rajta és reá vonatkoztatva jelt adnak egymásnak —, végső értelmezésben mégis olyan természetű meghamisítása ez a valóságnak, amely az *egyén* érdekeit szolgálja, vagyis akarná szolgálni. Mert: valóban, ha valakinek háta mögött ilyen dolgok történnek, akkor az illetőnek igazán eminens érdeke, hogy az efféle idejekorán észrevegye és cselekedeteit eszerint korrigálva, viselkedését megfelelően megváltoztassa.) Már most lássuk, mi volt az, ami ezt az aggodalmaskodó és érzékeny ideges embert tébolyodottá tette.

Ez a derék, szorgalmas tanító rövidesen olyan helyzetbe került, hogy igazgató tanítónvá való kinevezését várhatta. Ebben az esetben fölöttese lett volna összes kollégáinak, akikkel egy iskolában tanított. A kinevezés azonban késett, késett, s végre is mást neveztek ki helyette, egy fiatal kollégát, aki sem tapasztalatok, sem tanítási eredmények dolgában nem versenyezhetett a mi emberünkkel. Paranoáis jelöltünk számára most két út nyílt: konstatálni, hogy a protekció nagyobb hatalom

a szolid munkánál, tudásnál, mindennél, és *belenyugodni* a kellemetlen, szomorú valóságba, hogy nincs igazság a földön, és hogy bizony igen gyakran megtörténik, hogy a munka nem nyeri el a jutalmát. Erről azonban nem lehetett szó! Mindenki tudta, hogy az igazgató tanítónak kinevezett fiatal tanítónak semmiféle öszszeköttetése nem volt. A mi tanítónk számára tehát egy sokkal ridegebb, sokkal kellemetlenebb másik meg gondolás maradt, amely így hangozhatott: „Íme, hiába a szorgalom, a munka, a felsőbbtség előtt mégis többet határoz a tehetség, s emellett bizonyára a származás! A parasztszülők gyermekét nem találták alkalmasnak reá, hogy az igazgatói méltósággal díszítsék!” Egy normális ember ezt a gondolatot, ha számára igen fájdalmas is, el tudja viselni, és néhány napi vagy heti lehangoltság után lelki egyensúlya helyreáll.

Betegünk azonban képtelen volt erre. Nem tudta át-szenvedni azt a néhány álmatlan éjszakát, *nem akarta* ezt a valószínű igazságot *megkeresni és tudomásul ven-ni*, inkább kellemesebb megoldást választott. (Minden elmebetegség, minden kóros pszichés működés alaptulajdonsága ez! Az egész a kellemetlen igazság helyett egy kellemesebb hazugságot kovácsol saját használatára, amely azonban úgy készül, hogy a tényekkel ne álljon ellentmondásban, tehát az illető előtt mint megtámadhatlan és főképp megcáfolhatlan igazság szerepelhessen.) Azt hitette el magával és titokban ismerősei előtt is azt híresztelte, hogy *mellőztetésének oka kortársainak üldözése*. Megkereste emlékezetében mindazokat a dolgokat, amelyek elhíhetővé tehatték, hogy kollégái külön-külön is és együttesen is bosszút táplálnak ellene — mivel sértette meg az egyiket, mivel vonta magára a másíknak az irigységét stb. stb. —, és most már ebben a megoldásban megnyugodott. Akit üldöznek, azt azután könnyű kiszorítani az igazgatói állásból!

Ugyebár teljesen világos, hogy a mellőztetés tényének ez a magyarázata az egyénre nézve *kedvezőbb?! Mert ha azt kellene elhinnie, hogy itt egy természetes dolog*

történt és a nagyobb tehetségű, arra inkább való ember került a vezető állásba, ez sokkal nagyobb sérelem volna reá nézve, mint az, hogy üldöztetés miatt mellőzték, amely kombináció teljesen érintetlenül hagyja a saját tehetségébe vetett hitét és főleg azt az erkölcsi természetű és egész pszichés egzisztenciájára nézve nagy fontosságú kérdést, hogy alacsonyabb származása ellenére is képes annyira, sőt még többre is, mint mások.

Ennek az embernek ez az utóbbi gondolatkomplexuma volt talán a legfontosabb, és valószínű, hogy a pszichének az a része követelte leginkább az üldöztetési eszme megalkotását. Az fájt volna neki leginkább, ha el kellett volna ismernie, hogy az igazgatói álláshoz bizonyos veleszületett felsőbbbség, kisgyermekkortól elsajátított szokások ismerete szükséges, ami ugyan nem igaz, mert valójában nincs így, de a *mi betegünk így gondolta*. Így gondolta, de erre vonatkozólag azután az volt a további véleménye, hogy ő ebben a tekintetben is tökéletesen *megállta volna helyét*, mert mindazt megtanulta, ami az igazgatói méltóság és külszín megszerzéséhez szükséges. Ebből az egészséges ember számára nem fontos, nem nagy ügyből ő életkérdést csinált. De miért? Mert ezek a gondolatok nála mindig aktuálisak, érzékenyek voltak, állandóan foglalkozott azokkal: hogy úri embernek tartják-e, nem veszik-e észre rajta a paraszti születését stb. stb.

A mi tanítónk elsősorban itt hibázta el a dolgát. Nem lett volna szabad olyan nagyon titkolnia a származását. Nem lett volna szabad *mindenáron* elsőnek akarni lenni! Akkor azután nem lett volna szüksége arra, hogy a társaságban figyeljen és vizsgálódjék, mi a véleménye róla s a feleségéről az embereknek. És arra sem lett volna szüksége, hogy a mellőztetését valami rendkívüli eseménynek (*komplott munkájának*) tekintse.

Ha azt kérdezzük ezek után, hogy mi volt az, ami ezt a tanítót paranoiássá tette, akkor nem a diszpozícióra fogunk utalni, hanem arra a szerencsétlen, vést hozó tényre, amely ennek az embernek egészségét aláásta,

hogy tudniillik otthagya apáinak a foglalkozását, és láluk különb akart lenni. Nagyobb önismeret és kevesebb nagyravágyás mellett azonban így is egészséges maradhatott volna, ha szorgalma és jó receptív képességei — ezek mellett a valóban magasabb rendű szellemi tulajdonságok — mellett egy még magasabb rendű képesség: az önismeret nem hiányzott volna belőle.

Ha pedig azt kellene meghatározni, hogy melyik volt az a pillanat, amikor ez az ember elmebeteggé lett, nem a mellőztetéséről szóló hír vételét jelölnénk meg a paranoia kezdetéül, hanem azt a pillanatot, amikor az ő kritikája (józan esze) már-már létre akarta hozni azt a gondolatot: „Vajon nem lehetséges-e, hogy te csak egy egészen mindennapi, vezetésre egyáltalán nem való ember vagy?“, s amikor ő ezt a csírázni akaró gondolatot töben elvágta, leszorította és végiggondolni *nem akarta!*

1914

A TUDOMÁNYOS MEGISMERÉS ÚTJA

Mi a modern természettudomány? A természetnek, az embernek, az egész életnek való megismerése. Felismerése a kozmosz mechanikájának és dinamikájának. A modern természettudomány alapjai le vannak rakva. Az alaptételek állanak megcáfolhatatlanul és véglegesek. Az objektív vizsgálódás és kísérletezés tudniillik olyan bázist adott e tudományoknak, hogy nagy változások, meglepetések, az eddigi igazságok meghazudtolásai, megcáfolásai többé egyáltalán nem várhatók, sőt el sem képzelhetők. Hozzátevések, egyes részletek korrigálásai és módosításai: csak ezekről lehet szó. Egyébként azonban a tudományok jövője s jelene is, ahogy ma állanak, főképp részletmunka: az alapigazságok igazolása a legkisebb és legnehezebben hozzáférhető jelenségekben is, a tények gyűjtése, kiegészítése. Az épület maga azonban akadálytalanul emelkedik fölfelé, és az évek, az évtizedek, az évszázadok munkája nem fog hozni többé soha rombolást, csak tökéletesítést, fölfelé haladást.

Valaki most azt vethetné ellenünk, hogy a modern tudományosság szellemével ellenkezik az efféle dogmatikus állítás. Merjük állítani, hogy nem. A természettudományokban az emberi elme — igaz — soká nem találta meg a helyes utat, de amint rátalált az objektív vizsgáló és kísérletező módszerre, ettől kezdve az élet való megismerésének dolga már elvileg elintézettnek volt tekinthető. Ennél jobb, messzebbre vivő módszer logikailag is lehetetlenség. Amit viszont ezzel a módszerrel megtaláltunk, azt véglegesnek és való igaznak tekinthetjük.

A modern természettudományos gondolkodás az újkor

dicsősége. Ha végignézzünk azon az úton, amelyen az ember az 1500. év óta folyton, akadályokkal bár, de állandóan előrehalad, lehetetlen, hogy el ne ismerjük a mi természettudományunk végleges és örök időkre (az emberi civilizáció egész életére) szóló voltát.

Mindenekelőtt egy igen fontos dolgot kell észrevennünk. Mi volt az élet helyes, valódi és végleges felismerésének a legfőbb akadálya? Nem azok a rengeteg távolságok, amelyek bennünket a Naptól, a bolygóktól és a csillagoktól elválasztanak. Nem az érzékeink és a műszereink gyarlósága. Az akadály bennünk rejlett. A kutató ember legfőbb ellensége, gátlója mindenkor az ember maga volt. Az, aki nem akarja magát igazában ismerni. Aki nem akarja úgy látni, úgy nézni a világot, mint amilyen. Ha végigtekintünk a tudományok történetén, megdöbbenve szemlélhetjük, hogy ez a nem akaráss — előítéletek alakjában — milyen irtatlan gátakat emelt lépten-nyomon a haladás, a tudás útjára. Erre vonatkozólag egy jellemző példát idézünk, amelyet szándékosan úgy választottunk ki, hogy a benne szereplő esemény relatíve nem nagy jelentőségű. Ily módon a motívumok fontossága, szerepe annál világosabban demonstrálódik.

Huygens 1655-ben felfedezte a Jupiter első holdját. De tovább nem keresett, holott kitűnő távcsövével könnyen megláthatta volna a bolygó többi három holdját is. Vezetni engedte magát a kor csillagászainak előítélete által, amely szerint: „naprendszerünkben nem lévén több, mint hat bolygó, hold nem lehet több, mint hat”. Ebben a kijelentésben, amint ezt már az első pillanatban mindenki észreveszi, két gondolkozási szarvas-hiba is van. 1. Hiba volt föltenni, hogy azért, mert hat bolygót látunk (addig ennyit fedeztek föl), valóban csak ennyi létezik. 2. Hiba volt azt gondolni, hogy a holdak száma nem lehet nagyobb, mint a bolygóké.

Ezek a hibák azonban bizonyos szempontból érthetőek. Az ember vágyik arra, hogy szuverénül. Ítélezhessék a dolgokról, és ha már nem ismeri őket, leg-

alább el akarja hitetni magával, hogy érti, átlátja, ismeri valamennyit. Ez megnyugtató. A biztos tudás helyett legalább a tudás öntudatát kívánjuk. A tapasztalat helyett — beérjük a hittel is. Huygens nem tudta, hogyan áll a dolog a bolygókkal és a holdakkal, de miután a bizonytalanság helyett vágyott egy megállapodásra, valamire, amiben megállapodhatik, elhitte a többi csillagász pusztá állítását, amely szintén nem a vizsgálatok, a tapasztalatok eredménye volt, hanem a tudásszerzéssel, a kíváncsisággal éppen ellenkező emberi intenció: a vágy a kutatások beszüntetésére, a fáradozás abbahagyására, a kényelemre. Ez a példa kitűnően demonstrálja azt az általános igazságot, hogy mindennemű emberi előítélet, bár alacsonyrendű, de fontos emberi érdekből ered, azokból táplálkozik.

A modern természettudományi megismerés útját három név jelzi: Kopernikusz, Darwin és Freud. Ez a három elme az életről, a világról való megismerésünket végleg a helyes útra terelte. Nekik kellett megküzdeniök a legerősebb, leghatalmasabb előítéletekkel, és nekik köszönhetjük, hogy ma az életet, a természetet valóságban ismerjük, és tiszta, elfogulatlan, előítéletektől mentes látással kutatjuk tovább.

Kopernikusz 1543-ban kiadott könyvében mondotta ki először, hogy a Föld — a többi bolygóval együtt — a Nap körül kering, hogy nem központja a mindenségnek, nem áll egy helyben, amint addig tanították, a Napnak és a bolygóknak körülötte való keringése pedig csak látszat. Ezzel egyszerre, úgyszólván egy pillanat alatt érthetővé vált mindaz a sok égi tünemény, amelyeket addig egyáltalán sehogy, vagy csak bonyolult és teljesen soha ki nem elégítő elméletekkel lehetett magyarázni, amilyen például a bolygók komplikált látszólagos mozgása. Mihelyst elfogadjuk, hogy a Föld, ahonnan nézzük őket, egy kör alakú pályán velünk egy irányban mozog, bonyolultnak látszó mozgások helyett egyszerű körpálya áll előttünk. És mégis kétszáz esztendőnek kellett elmúlnia, míg a „tudósok” kénytelen-

kelletlen elfogadták Kopernikusz nézetét. A hivatalos tudomány, amely az egyház szolgálatában állott, annak a kenyerén élt, állást foglalt ellene. Az egyetemeken ismertették a teóriát, és lecafolták, mint valami merész és tudománytalan elméletet, mert úgy gondolták, hogy a biblia teremtéstörténetével ellenzöklik (azóta az egyház kijelentette, hogy nem ellenzöklik vele). A minden nagy felfedezést fogadó tudományos féltékenység szövetkezett itt a kenyérféltéssel, s állt útjába az igazságnak. Ezeknél az érdekeknél azonban talán fontosabb volt az a másik gyengeség, az a szellemi jellegű és sokkal általánosabb, de szintén alacsony érdek, amely azt óhajtotta, hogy ne legyen igaza Kopernikusznak, maradjon csak a Föld a világegyetem szilárdan álló középpontja, és ne degradáltassék a végtelenségnek egy ide-oda mozgó kis porszemévé. Ez a vágy, ez az előítélet azután legyőzte az igazi megismerést, és eltemette az igazságot kétszáz esztendőre.

Hasonló kicsinyes emberi érdekek állták útját a természet másik nagy látója, megismerője: Darwin tanításának is. Ő vette észre először azt, amit az emberi, állati és növényi élet minden jelensége szinte kiabálva hirdet, de amit senki meglátni, összefoglalóan átérteni addig nem tudott, hogy az életnek a célja maga az élet, az élés, hogy a természet élete semmi egyéb, mint élőlények küzdelme a fennmaradásért, az életért, aminél fogva minden állat és növény úgy alakul, úgy fejlődik, úgy él, hogy ezt a kényszerű célját, ezt a vágyát: a fennmaradást, az adott viszonyok mellett minél inkább elérhesse. Ez a törvény különösen akkor tárul elének hatalmas bizonyító erővel, ha a fajok fejlődését vizsgáljuk, amint ezt Darwin cselekedte.

Ebből az egyetemes szempontból nézve az összes élőlényeket, persze megszűnik az éles határ növény és állat, állat és ember között. Anyagból álló rendszernek, szervezetnek tekintjük valamennyit és az embert csupán egy szerencsésen alakult majomfajnak, egy fejlődött agyvelejű állatnak minősítjük. Ez a mérlegelés, ez

a látás, amely a dolgokat úgy tekinti, amint vannak, és nem úgy, ahogy szeretnénk, hogy legyenek, nem engedi meg többé, hogy megmaradjunk a régi felfogás, a régi természetmagyarázás mellett, amely többek közt az embernek a halhatatlan lélek kiváltságát is adományozta: bele kell nyugodnunk, hogy állatok vagyunk, nem isten képére, hanem az anyag alakulási esélyei szerint alkotva, és nincsen lelkünk, vagy ha a szellemi működéseinket ezzel a szóval foglaljuk össze, akkor lelke van a lónak, a madárnak, a kígyónak, a légynek, a kagylónak, sőt a növénynek és a bacilusnak is. Anyagból épült organizmus mindannyi. Az érzékelés, az emlékezés, a gondolkodás, e képzettársítás kimutatható valamennyinél, és ebből világos, hogy a szellem, a lélek is tulajdona valamennyinek: csupán az érzékszervek és az agy fejlettségi foka tekintetében különböznek. Mint tudjuk, Darwin igazságát is az érdekek egész lavínája akarta megfojtani. Miféleké voltak ezek az érdekek, szinte általánosan ismert. Lényegében ugyanazok, mint Kopernikusz esetében és mint mindig, ha az igazság, akár valami égi jelenség, időnként megmutatta magát az embereknek. Személyes féltékenység, irigység a felfedező iránt, aki nem volt „szakember”, csak amatőr természettudós (!), kenyérféltés... és azok a fontos általános egyéni pszichológiai okok, amelyeket a legrövidebben így lehet összefoglalni: „Testvére volnék a csimpánznak és második unokatestvére a kutyámnak? Ezt nem!” Emellett az arisztokrata finnyáság (faji érdek) mellett persze az önfenntartási ösztön adta a legnagyobb reakciós erőt, tiltakozva az önmaga vizsgálatásul felállított halhatatlan lélekhit összerombolása és megsemmisítése ellen. Nem lehet kétséges, hogy — mint minden élőlény — Darwin is vágyott a halhatatlanságra, tehát hajlama volt rá, hogy elfogadja, elhiggye a halhatatlan lélek hitét, amely annyira kellemes és boldogító — és mégse tette. Ezt a hitet, amely a minden állatban és növényben meglévő, tehát éppenséggel nem magasrendű elemi ösztönnek: az életösztönnek a ter-

méke, legyőzte nála a valóság igazi megismerésére törekvő magasrendű, igazán csak embernél található vágy, és megírta nagyszerű munkáját a fajok eredetéről.

[E sorok írója nem kételkedik abban, hogy minden élő organizmusban él a saját halhatatlanságába vetett hit. Helyesebben a hittől azonos érzés: az életvágy és az az ítélet, hogy miután ez így tart, mióta csak a világ áll (kinek-kinek a születése óta), ezután is a végtelenségig így fog tartani. Hihetetlen, hogy az állatok gondolnának a halálra, vagy el tudnák azt képzelni. Ez igazán a legmagasabb rendű kombinációs képességet tételezi föl, mert egy asszociáció sincs, amely ellen annyi gátlás szegülne, mint a saját halálunk elgondolása ellen. Kétségtelen, hogy az állati (és növényi) psziché e tekintetben a gyermekével analóg, aki tudva-levően (jól emlékezhetik erre mindenikünk) elképzelhetetlennek és kizártnak tartja a saját halálát. Valószínű, hogy a kutya, amely látja társának dögtestét, szintén meg van győződve arról, hogy őt nem fogja soha hasonló baj érni. Nem nehéz tehát belátnunk, hogy a halhatatlanság balga, öncsaló, de hasznos hite azonos az életvággyal, s így okvetlen tulajdona az összes élőlényeknek. Tehát nem magasrendű, nem emberi jelenség. Ellenkezőleg: a halál szükségszerűségének behatása valószínűen csak az embert jellemzi. A láthatatlan lélek fogalmának megalkotása pedig elmés kompromisszum a halál szükségszerűségének belátása és az életvágy intenciója között. Az ember látja, hogy a halált nem kerülheti el senki, életvágya tehát megalkotja a lélek fogalmát, amely extraktuma egész lényünknek, s mégis láthatatlan, a halhatatlanságáról szóló állítást tehát megcáfolni nem lehet.]

A modern természettudomány harmadik nagy mérföldjelző oszlopa. Freud a ma embere. Nem múlt el még harminc éve sem, hogy előállott azokkal az új nézeteivel, amelyek által végre a maga valóságában ismerhettük meg az emberi lelket. Milyen az igazában, hogyan működik, hogyan gondolkodik. forrong, él? Az

ő felfedezése döntő és határjelző az összes tudományok történetében, mert a megismerés műszerét, az agyat, a lelket veszi vizsgálat alá, rámutat a megismerés azon akadályaira is, amelyek magában a műszerben rejlenek. Megtanít bennünket arra, hogy akkor is, amikor kutatunk, következtetünk, kombinálunk, mint mindig, érdekek vívják bennünk harcaikat, s hogy ezeknek a harcoknak esélyeivel számolnunk kell. Más szóval: lehetővé teszi, hogy a mi előítéletekre, önző tévedésekre és érdekeinknek hízalgő hibákra hajlamos műszerünket kijavítsuk, azaz — számolva annak a hibáival, gyarlóságaiival — tökéletesen helyes eredményeket kapunk. (Éppen úgy, mint ahogy a legrosszabb mérleggel is hajszálpontos méréseket eszközölhetünk, ha előbb meghatározzuk a hibáját, és a mérés után elvégezzük a megfelelő levonásokat.)

Már 2500 év előtt intettek bennünket a görög filozófusok arra, hogy: „Ismerd meg magadat!” — de hogy hogyan kell magunkat megismerni, erre Freud tanított meg bennünket. És Breuer, a társa, akivel együtt végezték az első kutatásokat. Ez az önismeret döntő fontosságú és igen nagy hasznú valami. Egyrészt megtanít lelki egészségünk védelmezésére, biztosítására, ami a nyugodt, boldog és elégedett élet legfőbb feltétele, másrészt megszabadít bennünket gondolkodásunk azon hibáitól, amelyek — mint látjuk — a megismerés útjába eddig olyan irtatlan akadályokat, sáncokat, bástyafalakat építettek. Freud felfedezése szerint kardinális fontosságú az összes tudományokra és az egész emberi gondolkodásra nézve. A haladás giringyes-göröngyös ösvényét, amelyen az ember annyit csetlett-botlott, tévelygett, sima, acélkeménységű úttá simítja le. Hogy haladni hogyan fogunk, más kérdés, de orvtámadók nem kaphatják el többé az előreigyekvő lábát. Ezentúl, ha egy új tudományos tételt, felfedezést objektív okok híján lehurroggni, letorkolni igyekeznek, a közvélemény rögtön át fog látni a szitán, és fel fogja ismerni azt az alacsony emberi érdeket, amely a dolog mögött rejlik. A

vállalkozás ilyenképpen eleve csődöt fog mondani. A tudományos vitákban újra szerepelni fog az „argumentum ad hominem”. És joggal, mert a tudományt emberek csinálják és emberek kritizálják. Meg kell vizsgálni tehát a tudós és kritikus személyét is egyaránt.

Freud esete az utolsó, amikor az igazságot még egyszer és utoljára kényelmes álarcosságban lehetett támadni. Tanulságos felemlíteni, hogy Freud szembeállt támadóival és lehúzta az álarcukat. Igazi cáfolat ellene persze nem hangzott el. Mindent felhoztak, de valódi érveket nem. Így azután könnyű volt meglátni az igazi okokat. Az idősebb pszichiáter- és pszichológus-nemzedék azért cáfolta, mert ha az új felfedezés igazi és való, akkor az, amit ők egész életükben csináltak, hiábavaló, céltalan munka, sötétségben való tapogatózás volt. Ez a gárda tette ki a Freud-féle igazságok ellenségeinek legnagyobb hadseregét. Azután jöttek külön-külön apróbb okok. Orvosok, akik nem éreztek magukban megfelelő intelligenciát az analízis művészetéhez (mert ma még, amikor az analízis metódusai nincsenek kidolgozva, művészet az!), kóklerségnek mondták. (Erkölcsei irigység.) Akik pedig betegeiket is féltették, mert Freud hangoztatta, hogy például hisztériásoknál mindenféle más kezelgetés haszontalan, céltalan, az analízist a betegre nézve veszedelmesnek és károsnak jelentették ki. (Kenyéririgység.) Akik már kiöregedtek a nemi életből, vagy rendezetlen nemi viszonyok közt éltek, azok az elmélet legfontosabb tétele, a szexualitás magyarázata ellen törtek lándzsát. (Nemi védekezés.) És így tovább és így tovább. Emellett persze itt is szerepelt, mint általában érdekeltség, az ember vele született irtózása a valódi önismerettől, ugyanaz, ami miatt az önismertet a fejlett eszű kiváló emberek már régtől fogva valami nemes, nehéz, erkölcsös dolognak tekintették. Az ember nem akarja és nem szereti elhinni, hogy valóban olyan, amilyen. Az őszinteség magunkkal szemben a legnehezebb dolog. Így történt, hogy Freud igazsá-

gait — amelyek az embert megismertetik a saját szüntelen önzésével, folytonos érdekhajhászásával, mohóságával, egész ősi, természeti, erkölctől mentes állati lényével — nemcsak az anyagilag érdekelt orvosok körében, hanem mindenütt ellenzés, előítélet fogadta.

Nincs azonban messze az az idő, amikor mindenki törekedni fog a valódi önismeretre, amikor mindenki be fogja látni ezeket az igazságokat, mert hiszen a bizonyítékokat ki-ki magában hordja. Az emberi megismerés útja ettől kezdve szabad, akadálytalan repülő lesz. A haladásnak nem kell többé küzdenie ősi hatalmas ellenfeleivel, az öntudatlan hazugsággal, az automatikus önzéssel, a jóindulatú és rosszindulatú ostobasággal.

És mindezt csak most értük el. Annyi ezer éves tévelygés és háromszázötven éves egyenes irányú, de erőszakos gátakkal nehezített törtetés után. Miért? Mert a naprendszer szerkezetét, a testünk mechanizmusát hajlandók voltunk megérteni már 1543-ban (ebben az évben jelent meg Kopernikusz könyve is és Vesalius *Anatómiája* is), de önmagunk megismerésétől fáztunk, ezt halasztgattuk, ezt a kettőt legutoljára hagytuk.

1914

AZ EGÉSZSÉGES ÖNISMERET

A lelki egészség kérdésének legfontosabb részletéhez jutottunk. Arra kell felelnünk, hogy mit kell tennünk, *hogyan kell cselekednünk*, hogy lelki egészségünket, lelkünk nyugalmát, harmóniáját minden körülmények között megőrizzük.

Horatius így dicsekedett:

„Ha az egész világ összeomlik is — engem mint rettenthetetlent, nyugodt lelki állapotban temetnek el a romok.”

Nos tehát ez a *mindig biztos* (lelki) *egyensúly* az, amelyre mindannyiunknak törekednünk kell. De mi módon?

Nagyon nehéz és szubtilis dolog ez. Mert hiszen a lelki nyugalom elérése többféle módon történhetik. A lélek alaptulajdonsága, hogy mindig megvigasztalódik, automatikusan helyreállítja az egyensúlyát. És éppen ennek az egyensúly-helyreállító törekvésnek a túltengése az, ami az elmebetegséget okozza. Mit tesz az elmebeteg? Ő az, akinek nagyon érzékeny lelke a csapások sorozata alatt megroppan, és miután a realitásban vigasztalást, nyugalmat nem tud találni, lemaradva a tények helyes mérlegeléséről, valónak fogadva el és állítva nem létező dolgokat, szerzi vissza, úgy-ahogy, a világgal vagy legalábbis az önmagával való megelégedettség elvesztett, de az éléshez *nélkülözhetetlen* érzést. És éppen ez az, amire vigyáznunk kell. Lelkünk menekülni akar a szenvedések elől (ez minden élő szervezet alaptulajdonsága) — *ekkor fenyegeti leginkább a veszély, hogy irreális útra téved.*

Nem szabad neki megengednünk, hogy a valóság té-

nyeit meghamisítsa és túlzottan védekezzék. A túlzott védekezés módszere ugyanis a projekció — a kivetítés. Ezt láttuk a két utolsó cikkünkben ismertetett elmebetegnél is.

A leányt elhagyta udvarlója: a szerelmes nő ezt nem tudta elviselni, letagadta a tényt, sőt az ellenkezőjét állította (vigasztalás), azaz azt hallucinálta, hogy egy férfi üldözi, aki el akarja csábítani. Vagy: a tanítót mellőzték a kinevezésnél, bele kellett volna nyugodnia, hogy a nála tehetségesebb vagy szerencsésebb ember elébe vágott: ezt nem tudta elviselni, tehát azt „beszélte be” magának (vigasztalás ez is!), hogy mellőzése külön összeesküvés, maffia munkája, amelynek természetesen annyi szívós aknamunka után el kellett érnie a célját, lényegben hasonló projekciókkal a normális ember is dolgozik. Mindannyian hajlandók vagyunk reá, hogy hibáinkat szépítsük, és nem a magunk ügyetlenségével vagy butaságával, hanem külső körülményekkel magyarázzuk. Ez annyira automatikus bennünk, hogy szinte nem is lehet patológikusnak mondani. Hiba csak akkor van, ha ezt a védekezést már el is hisszük, ha nemcsak másokat, hanem saját magunkat is meggyőzzük róla, hogy valóban nem bennünk volt a hiba. Ettől kell óvakodni. Meg kell szoknunk, hogy magunkat okoljuk.

Az elbocsátott tisztviselő például ne engedjen a primér ösztönének, ne vádolja ellenszenvvel és üldözéssel a főnökeit, hanem igyekezzék számolni a saját hanyagságával és lustaságával. Ha ezzel számol, nem fog ismétlődni a kellemetlenség, ha ellenben az előbbi, kényelmesebb utat választja, akkor újra és újra hasonló helyzetekbe fog jutni, aminek a vége az lehet, hogy egy napon üldöztetés központjában fogja magát érezni, a járókelőket kémeknek nézi, és a saját vigasztaló (projekciós) módszere elmebetegség alakjában mintegy állandó és végleges berendezéssé válik nála.

A férjnek, aki neje hűtlenségére jött reá, ne az legyen az első gondolata, hogy az asszony gonosz bestia, aki fenéig romlott volt kezdettől fogva, hanem keresse

meg a legegyszerűbb magyarázatot, hogy feleségét bizony nagyon elhanyagolta. Lehet az is, hogy a nő valóban könnyelmű és közönséges lélek — és mi nem azt akarjuk mondani, hogy ennek a megállapítása már helytelen, patológikus gondolat volna —, de ne legyen ez az első feltevés. Az első mindig az legyen, hogy a hibát magunkban keressük, és csak ha ez nem bizonyul helyesnek, akkor térjünk át a külső körülményekre és más személyekre. Mert ha már rendszerré lett a projekció, akkor ez ismét oda vezethet, hogy például a megcsalt férj a világ összes nőit bestiáknak, gonoszoknak, megbízhatatlan és könnyelmű teremtéseknek fogja minősíteni, azaz nőgyűlölővé lesz. A nőgyűlölet tehát projekció, azaz patológiás (vigasztaló) magyarázata a tényeknek. Hogy miben gyökerezik, értjük. Az illető egyén nem akarja elfogadni a keserves és elviselhetetlen valóságot, hogy ő bizony nem arra teremtett ember, hogy a nők szeressék és megbecsüljék, inkább tehát azt a magyarázatot választja, hogy a nők önzők, *senkit* (nemcsak őt, hanem senkit) igazán nem tudnak szeretni, nem érdemes lelkesedni értük, mert mindig (nemcsak neki!) mindenkinek hálátlansággal fizetnek.

Ugyanilyen projekció az embergyűlölet, amelynek szintén vigasztalás a célja. Kitűnő, önzetlen férfiak, akiknek jóságáért, odaadásáért bizonyos komisz emberek hálátlansággal, gúnnal fizettek, idővel szintén projekciálják a kellemetlenségeiket, és azt a véleményt fogadják el, hogy minden ember alapjában rosszindulatú és hálátlan. Ahelyett, hogy így szólnának: „Én abban a különös szerencsétlenségben részesültem, hogy folyton hálátlansággal és rosszindulattal találkoztam!” Miért vigasztalás ez? Azért, mert sokkal elviselhetőbb és nyomasztóbb az utóbbit fogadni el, tudniillik, hogy kiválasztottak voltunk a bajban és a balszerencsében, mint az előbbi nézetet, amely szerint *minden* önzetlen, nemes emberre hasonló sors vár.

Aki ilyen vigasztaló gondolatokkal él, még nem elmebeteg, de nem is normális ember. Hiszen hamisította

a valóságot, egy hamis önkovácsolta véleményt fogadott el, amely a tényeknek nagyon is szubjektív felfogásán alapszik. Ne legyünk szubjektívek, *legyünk objektívek*. Ez nehezebb, de mégis sokkal inkább biztosítja a lelkünk harmóniáját, mint a szubjektivitás. *Úgy kell vennünk a dolgokat, amint vannak, és nem szabad úgy látnunk őket, ahogy szeretnénk, hogy legyenek*. Ebben az utóbbi esetben elkerülhetetlenek a nagy csalódások, amiknek nyomán azután a lélek igen könnyen rávete-medik a hibás irreális útra.

Egy miniszteri hivatalnok, akinek hiányoztak a megfelelő összeköttetései, egy szorgalmas, de igen jelentéktelen ember például ezt a hibát követte el. Kinevezése késett. Esztendőök múltak el, és nem ment előre. Egész sorát az utána következőknek nevezték ki, és ő még mindig bízott, remélt: egy napon segédhivatali igazgató lesz. Nem lett azzá. Nyugdíjba küldték minden előléptetés nélkül. Ettől a naptól kezdve a mi emberünk fűnek-fának azt beszélte, hogy miniszteri *tanácsossá* nevezték ki. És fogadta a gratulációkat. Míg ellenben ha már első mellőztetésénél elutasította volna magától az alap nélküli reménykedést, és *valószínűbbnek* fogadta volna el, hogy most már sohase fog magasabbra jutni (ismerve a viszonyokat és ismerve a saját mérsékelt képességeit), úgy talán annak idején néhány igen keresves hetet, hónapot élt volna át, de azután egy reális (az adott tényeken alapuló) lelki harmóniára tett volna szert. Megalkudott volna a tényekkel, a fennálló viszonyokkal, és vagy ottmarad a hivatalban (minden alap nélküli reménykedésről lemondva!), vagy más állást keres, amelyben kilátások nyílnak számára, hogy szorgalmát, pontosságát *jobban* megbecsülik. Ő azonban nem akart számot vetni magával, nem tudott lemondani a csalárd reménykedésről, és a realitás véresen torolta meg rajta az egészségtelen, túlzott lelki védekezés használatát.

(Legközelebbi cikkünkben folytatni fogjuk ezeket a praktikus példákat, azután pedig át fogunk térni a fél-

tékenységre, a lelki egyensúlynak ma mindkét nemnél leggyakoribb veszélyeztetőjére. Be fogjuk igazolni, hogy helyes gondolkodás, a tények objektív mérlegelése mellett féltékenység nem lehetséges.)

1914

EGY JÓKAI-REGÉNY ANALÍZISE

Gyermekkoromban sokat olvastam Jókait. (Apámnak megvolt a 100 kötetes Nemzeti Kiadás.) Bár igyekezett visszatartani és sokszor figyelmeztetett rá, hogy legyek takarékos az élvezésével, és ne faljam fel az egészet egymás után, nem használt. Tizenkét éves kortól tizenégyig valamennyivel elkészültem.

Azután sokáig nem olvastam Jókait. Sőt, bennem is gyökeret vert a széltében hangoztatott nézet, hogy Jókai a nők írója, hiányzik belőle az igazi nagyság, nem a való életet írja le, alakjai nem élő emberek, fantáziája valószínűtlenségbe viszi. Észrevétlenül elfogadtam magaménak ezt a felületes és főleg laikus, polgári ítéletet, amelyet Gyulai Pál alacsony szempontú ítélkezése szerint kész igazságnak fogadtak el a műveltebb olvasók 1890—1910-ben mindenütt. Tudom, hogy mások is így voltak vele kortársaim közül. Bátran merem állítani, hogy az 1900—1914 időközben az irodalmi ízlésű férfiak, a kritikával olvasók programjáról éppen ily módon, mint nálam, tehát mintegy véletlenül, mindjobban leesorult Jókai. Az esztéták se foglalkoztak vele. A sajtó is keveset.

El kellett érkeznie az 1914. év augusztusának. A nemzeti érzés, mint egy régóta, mélyen alvó királykisasszony, felrezzent, felébredt nálunk is, mint mindenütt a világon. Azóta sok mindent megtanultunk, sok mindent megértettünk. És igen sok mindent egészen más képp látunk, mint azelőtt.

1914. augusztus 4-én Budapesten egy feldúlt naftalinos lakásban, amelyet csak október elején reméltem viszontlátni, csomagoltam. Másnap hajnalban mint egyik

mozgó tábori kórház orvosának a harctérre kellett indulnom. Tanakodtam: milyen könyvet vigyek magammal. Egypár nagy sikerű új külföldi könyv állott előttem, amelyek már hónapok óta vártak az alkalomra, hogy sorra kerüljenek. Nem kellene! (...) Egy Dickens-regény is el volt készítve. Ez se kell. (...) Miért olvassak én Dombay = Lord Grey úrról? Az újságokban eleget kell róla hallanom. Jöjj, te jó öreg Jókai! Te előre tudtad és láttad a mai rettentő napot, és mégis biztos reményt adtál nekünk. (...) Mivel háláljuk meg ezt a megbecsülhetetlen tettet? A te rendületlen hited, jóságos rajongó bizalmad (...) milyen kincs ez most ebben az órában számomra és bizonyára mások számára is. (...) Jól fölszereltem magam. Töltőtollaim, Walker-naplóm, kis kottafüzetem mind becsomagoltam a varrókészlet, a csokoládés doboz, a gyorsforraló és egyéb holmi mellé. És odahelyeztem *A kis királyok* két kötetét is.

A szerb harctéren, a Duna partján egy kis szerémségi faluban kezdtem el sok év után először újra olvasni Jókait. Korán feküdtünk. Lezártuk az ablakokat és a parasztház fülelt melegében, kezünk alatt a felhúzott revolverrel (mert a falu szélén volt a szállásunk, fegyveres őrségünk nem vala, és a frank támadások gyakoriak voltak), így olvastunk. Társam a második kötetet és én az első.

Azóta két és fél év múlt el. Egy év óta módom nyílt rá, hogy eleget tegyek az azóta követelő erővel feltámadt vágyamnak és Jókait újra egészen végigolvassam. Végtelen örömmel, állandó szomjas gyönyörrel, mint valami csodás ajándékot éltem át újra, most már a 110 kötetet. (10 kötet az utolsó évek terméke.) És megállapítottam a magam számára, hogy mindenkinél nagyobb. Hogy csodás és hasonlíthatatlan költő. Dickens, Flaubert, Zola, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Balzac, France, egyik se éri el az ő nagyságát és nem ér fel vele. Mert rájöttem, hogy Jókai nagyobb meseszöveg, édesebb kedély és igazibb keresztény, mint Dickens. Reálisabb, fino-

mabb részletező és mélyebben látó reális analitikus Flaubert-nél. Ismeri és szereti is az életet a maga nyers valóságában is és be is tudja mutatni (amikor akarja) úgy, mint Zola. Van olyan történelmi érzéke és nagyszerű komponálóereje, mint Tolsztojnak. És van olyan tudása, olvasottsága, kedélye és stílusérzéke, mint Francenak. Különb valamennyinél!

De nem folytatom. Úgy érzem, hogy ez a nézet hamarosan nagy erővel fog nálunk kibontakozni. És oka nem az lesz, hogy a világháború patriótákká tett bennünket, hanem az, hogy megfosztott bennünket gyáva elfogultságunktól és gyerekes bámulatunktól a külfölddel szemben. Sajnos, elég alkalmunk nyílt, hogy az eddig csodált angolokat és franciákat a maguk valódi értékében szemléljük. És úgy érzem, hogy ezután majd tisztábban és helyesebben fogjuk tudni megítélni azt, hogy mi az értékes nálunk. Vonatkozik ez az új megállapítás minden írónkra. Mindjárt példát hozok elő, hogy hogyan értem ezt.

Amikor Eötvös Károly meghalt, Bíró Lajos cikket írt a Világba, amelyben példálózott Eötvös Károly sorsa és pályája felől. Koncedálta, hogy zseniális ember volt, de állította, hogy tehetsége nem fejlődött ki, írásai csiszolatlanok, nagyon is relatív becsűek. S midőn ennek az okát kereste, rámutatott, hogy nálunk a zsenit elrontják a bámulók. Dicsérik minden szavát, sorát, moccnását, s így annak eszébe se jut, hogy önmagával szemben kritikus és szkeptikus legyen. Ezt a nézetet akkor (különösen Eötvös Károly esetére vonatkozólag) magam is szóról szóra aláírtam. Nem szerettem az írásait, nem érdekelték.

Ma pedig azt mondom, hogy Bíró Lajosnak nem volt igaza, s hogy ő maga is revideálni fogja akkori nézetét. Mert ma úgy látom, hogy Eötvös igenis istenáldotta zseni volt. Alkotásai több mint tehetséges művek. Pazarul gazdag érzésvilágú, igen józan látású, erős logikájú, zseniálisan magyar gondolkodású ember, aki munkáiban teljesen és tökéletesen ki tudta fejezni és ki is

fejezte önmagát. Egyénisége nem lett volna gazdagabb, érdekesebb, ha tanultabb, csiszoltabb, a nyugati formákhoz alkalmazkodóbb lett volna. Épp ellenkezőleg: bizonyos, hogy vesztett volna valódi szittyá eredetiségéből. És ha komolyan, szeretettel olvassuk, akkor hamarosan megszokjuk, sőt megszeretjük az ő előadási modorát és az ősi hun kacskaringókra emlékeztető észjárását. (Meg kell szokni, mert szokatlanul eredeti ez a stílus, és szokatlanságánál fogva fárasztó.) De ha megszoktuk, és már többé nem fáraszt és nem kápráztatja a szemünket, akkor el kell hogy bájoljon benünket ez a nagyszerű, érdekes elme, ez a rokonszenves, kedves, meleg és nemes kedély, ez a pazar, szuverén, sokat bíró írói erő (...) Akkor el kell ismernünk, hogy Eötvös nem torzó, hanem teljesen kialakult, kicsiszolódott zseni volt, aki önmagát teljesen kifejezhette és kiélhette írásaiban, és hogy semmiféle kritika és önkritika nem alakíthatta volna őt teljesebbé és értékeesebbé. (Gyarlóság-nak tűnhet itt-ott, hogy egyes dolgokat többször is elmond, ezt azonban teljesen kimenti, hogy egyrészt nagyszerű előadó lévén nem emlékezhetett pontosan, hogy mit írt meg és mit beszélt el, másodszer, mert nyomda alá írt, és kéziratait laponként vitték el tőle, harmadszor mert különböző könyveinek témái valóban többszörösen érintik egymást.)

Ismétlem, így látom én Eötvös Károlyt most a háború után. Ez is egy tünet az én szememben, és bizonyíték reá, hogy a háború után egy új leltározás és átértékelés fog végbemenni irodalmunkban. Érezni ezt a levegőben is. Azok, akik félve és aggódva vigyáztak rá, hogy túl ne becsüljük azt, ami hazai, mert tele volt a szívük vágygal és reménységgel, hogy így, ha nem kérünk magunknak előnyt, de semmi előnyt a művészetek versenyében, így leszünk képesek majd a legnagyobb erőfeszítésekre és arra, hogy végül is az első sorba jussunk, ezek az aggódók most már félretehetik az aggodalmukat. Megálltuk a helyünket. (...) A művészetben se érhetünk el többet, és nem is volna okos többet akarni:

ott is csak a magunk módja szerint küzdünk. Sőt miután valójában itt nagy erővel, nagyszerű nézetekkel küzdöttünk — különösen az utolsó hatvan-nyolcvan évben —, érdemes megvizsgálni, hogy hát valójában hol is állunk, hogyan is állunk. *És a következő tíz-húsz év esztétikája — ez jövődőlés akar lenni! — ki fogja deríteni, hogy sokkal messzebbre jutottunk, mint azt 1914 előtt álmodni, gondolni is mertük.* Újra fogják vizsgálni az összes magyar írókat. A Honderű, az Életképek új lenyomatban fog megjelenni. Rá fogunk jönni például — amit eddig a középiskolában egészen másképp tanultunk —, hogy Vörösmarty drámái igen szép, nemes és főképp érdekes és színpadképes dolgok. Nem véletlen, hogy a *Csongor és Tünde* felfedeztetésének éppen a háborúig kellett várni. Ez lesz az az idő, amit Eötvös Károly, ez az utolérhetetlen bájú memoáriró és irányt mutató, úttörő geneológiai kutató (lásd: Eötvös: *Deák Ferenc és családja*, Eötvös: *A Jókai nemzetség*) említ: amikor Jókairól és munkáiról rövid idő alatt egész könyvtárat fognak írni.

Én érzem és világosan látom ezt a kort. És bizonyára érzik és látják mások is.

Izgat és lelkesít a gondolat, hogy bemutassam, milyen részletes és aprólékos vizsgálatra kell vállalkozniuk a közeljövő esztétáinak, hogy Jókai csodás nagyságát, regényeinek pazarul egymásra halmozott kincseit méltóan feltárják. Egy kísérlet lesz ez, amellyel kettős célt akarok elérni:

1. Bemutatni, hogy milyennek képzelem a pszichológiai alapon álló esztétikai kritika tudományos módszerét.

2. Bebizonyítani, hogy az elsők között voltam, akik Jókai igazi nagyságát helyesen és minden részletében meglátták, s akik alkotásaiért nemcsak lelkesedni, hanem lelkesedésüket pontosan indokolni tudták.

Ezek a sorok már két hét óta le voltak írva és jó fél esztendeje végiggondolva, amikor ma (I. 10.) a Nyugat 1917 első számában Ignóus megjegyzését olvasom:

„Jókai, akinek költői jelentőségére végre rájövünk.” Tehát Ignotus is. És még sokan — mint sejtettem. Pedig Ignotus mindig nagy tisztelője és méltatója volt Jókainak. Már rég emancipálta magát a felsőségesnek látszó akadémikus ítélkezés felől. És mégis ő maga is bevallja, hogy csak mostanában — végre — jött reá Jókai igazi jelentőségére. Valóban így volt. Itt volt, láttuk, olvastuk és nem tudtuk: micsoda kincset bírunk benne. Még Mikszáth se tudta. Senki. Csak most nyílt ki a szemünk.

Meg vagyok győződve, hogy ha ezt a munkát Jókai valamennyi munkájával elvégezzük, ha megszületik majd a Jókai irodalom gerince — amihez körülbelül 30—40 esztendő lesz szükséges —, akkor tisztán fog állani nemcsak a nemzet előtt, hanem az egész világ előtt, hogy Jókai egyike volt az emberiség legnagyobb íróinak, regényírónak pedig versenyen felül a legeslegnagyobb volt. Ez lesz az idő, amikor a történelem őt legnagyobb íróművészt így fogjuk megjelölni (persze itt csak azokról lehet szó, akik életmunkájukat valóban betetőzték, elvégezték): Homérosz, Szophoklész, Shakespeare, Goethe, Jókai. Mert a történelem statisztikája nyomán valószínűnek látszik, hogy jó 100—150 éven belül hasonló fényű író zseni nem fog születni.

1917

